บทที่ 4

รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

จากสภาพพื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มน้ำขึ้นถึงทะเล (ESTUARINE FLOOD PLAIN) และมีพื้นที่เต็มไปด้วยเส้นสายร่องน้ำของแม่น้ำลำคลองหลายร้อยสายที่แยกออกจากแม่น้ำแม่กลองสายน้ำที่สำคัญที่สุดของพื้นที่ภาคตะวันตก แผ่กระจายอยู่ทั่วทั้งพื้นที่ ได้ก่อให้เกิดรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินที่ยึดติดกับน้ำหรือเกิดเป็น**ชุมชนน้ำในที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล (ESTAURINE COMMUNITY)** นั่นเอง และเนื่องจากในพื้นที่มีลักษณะของน้ำที่แตกต่างกันเป็น 3 ลักษณะคือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม คุณสมบัติของน้ำในแต่ละประเภทนี้สามารถบ่งชี้ถึงลักษณะการใช้ที่ดินเฉพาะตัวตามความเหมาะสมทางธรรมชาติหลายๆ รูปแบบ โดยเฉพาะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมซึ่งถือเป็นรากฐานของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในที่ราบลุ่มน้ำทั่วๆ ไปที่เรียกว่า **"ชุมชนเกษตรกรรม" (AGRICULTURAL COMMUNITY)** โดยมีรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินเกษตรกรรมที่ยังคงไว้ซึ่งรูปแบบเดิมที่พึ่งพาธรรมชาติ (NATURAL BASED AGRICULTURE) เป็นหลักควบคู่ไปกับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากแรงผลักดันของมนุษย์ (MAN-MADE DEVELOPMENT) ซึ่งก่อให้เกิดรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินเกษตรกรรมทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ๆ ที่แตกต่างไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม ในแต่ละยุคสมัยดังนี้

4.1 รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างในอดีตครั้งเดิม (ก่อนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 กรุงรัตนโกสินทร์)

ในอดีตที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างมีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมตามธรรมชาติเป็นหลักในระยะแรกที่มีการตั้งถิ่นฐาน โดยเริ่มจากการบุกเบิกพื้นที่ป่ารกร้างเป็นพื้นที่กสิกรรมตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานในที่ราบลุ่มน้ำภาคกลางซึ่งเน้นการเพาะปลูกข้าวเป็นสำคัญ แต่เพราะสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มต่ำมากมีน้ำทะเลท่วมถึงอยู่เสมอ ทำให้พื้นที่ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากความเค็มของน้ำทะเลที่ไหลเข้าสู่แม่น้ำลำคลองทั่วทั้งพื้นที่ แหล่งน้ำธรรมชาติต่างๆ จึงมีลักษณะเป็นน้ำเค็มและน้ำกร่อย รวมถึงสภาพพื้นดินที่สะสมความเค็มไว้เพิ่มขึ้นตลอดเวลา ทำให้สภาพพื้นดินไม่เหมาะต่อการทำนา ประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่จึงหันมาทำสวนไม้ยืนต้นที่ทนต่อความเค็มและ

สามารถเจริญเติบโตได้ดีในพื้นที่น้ำกร่อย เช่น มะพร้าว ตาล ในขณะเดียวกันประชาชนบางส่วนที่อยู่ในที่ดอนทางตอนเหนือของพื้นที่ยังคงบุกเบิกทำนาข้าว และประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ชายทะเลที่มีสภาพดินเค็มมากและเป็นป่าชายเลนก็อาศัยการตั้งถิ่นฐานเพื่อประกอบอาชีพประมงทะเล พร้อมไปกับการอาศัยทรัพยากรในบริเวณป่าชายเลนเพื่อหาฟืนเผาถ่าน และจับสัตว์น้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ชายฝั่งทะเล พอสรุปได้ว่าการใช้ที่ดินในช่วงนั้นเป็นการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในลักษณะยังชีพ (SUSTAINED AGRICULTURE) คือ การทำมาหากินจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น โดยมีรูปแบบชุมชนสังคมชนบทหรือสังคมเกษตรกรรม มีการตั้งถิ่นฐานโดยยึดแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด

ขนาดของชุมชนเป็นชุมชนเล็กๆ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพราะส่วนใหญ่ของการเริ่มตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนโดยทั่วไปจะเป็นเครือญาติพี่น้องที่รู้จักกันดี สำหรับศูนย์กลางของชุมชนวัดเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งเป็นลักษณะศูนย์กลางของชุมชนชนบทโดยทั่วไปในประเทศไทย ดังเช่นหลักฐานที่ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้คือ ชุมชนบ้านบางกุ้งบริเวณแถบแม่น้ำอ้อมมีวัดบางกุ้งเป็นศูนย์กลาง หรือชุมชนบ้านประตูริมคลองประตูผีเขตเพชรบุรีมีวัดประตูเป็นศูนย์กลาง หรือบริเวณชุมชนแถบเขายี่สารมีวัดยี่สารเป็นศูนย์กลาง เป็นต้น ส่วนชุมชนศูนย์กลางในลักษณะเมืองก็มีอยู่หลายแห่ง โดยแต่ละแห่งเกิดขึ้นจากชุมชนชนบทในแต่ละรูปแบบ ที่มีความเด่นมากและถือว่าเป็นแห่งแรกของพื้นที่นี้คือ ชุมชนเมืองแม่กลองหรือเมืองสมุทรสงคราม ซึ่งตามเค้าโครงเดิมเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล แต่ต่อมาเมื่อบรรพบุรุษชุดแรกคือ ชาวอุทัยธานีที่อพยพหนีความแห้งแล้งซึ่งเกิดจากแม่น้ำท่าแพงเพชรเปลี่ยนทิศทางเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำนา เพราะเล็งเห็นความอุดมสมบูรณ์พื้นที่ปากแม่น้ำส่วนหนึ่ง และชาวเพชรบุรีที่บ้านแหลมอีกส่วนหนึ่งที่อพยพเข้ามาทำการประมง ศูนย์กลางนี้จึงเริ่มเปลี่ยนบทบาทจากเมืองหน้าด่านแบบชนบท ไปเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบทที่ให้บริการค้านการค้าและการบริการเกษตรกรรม โดยเฉพาะการให้บริการชาวประมง เพราะในระยะนั้นการทำประมงในพื้นที่นี้ประสบผลสำเร็จมากกว่า โดยมีศูนย์กลางหลักอยู่ที่วัดศรีจำปาหรือวัดบ้านแหลม ซึ่งปัจจุบันคือวัดเพชรสมุทรวรวิหารนั่นเอง บริเวณหน้าวัดมีท่าเรือริมแม่น้ำแม่กลอง เป็นจุดชนถ่ายแลกเปลี่ยนสินค้าทางทะเล และสินค้าจากไร่นาและสวนในท้องถิ่น ปัจจุบันท่าเรือดังกล่าวก็ยังใช้ขนส่งสินค้าและผู้โดยสารในอำเภอเมืองฯ

ชุมชนศูนย์กลางเมืองแม่กลองนี้มีวัดมีการบริการชุมชนในพื้นที่ตอนล่าง หรือในอำเภอเมืองฯ ปัจจุบันนั่นเอง ส่วนในตอนกลางของพื้นที่มีชุมชนศูนย์กลางที่เด่นมากสุดคือตลาดบางช้างหน้าวัดจุฬามณี ซึ่งตามประวัติศาสตร์ศูนย์กลางแห่งนี้มีบทบาทเป็นศูนย์กลางพาณิชยกรรมเกษตรตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยาตอนกลาง ต่อมาศูนย์กลางนี้เคลื่อนไปอยู่ที่บริเวณวัดอัมพวัน ซึ่งอยู่ใกล้วังนิวาศสถานของราชนิกูลรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้ตรงคลองอัมพวาใกล้วัดอัมพวัน

เป็นศูนย์กลางชุมชนชาวสวนในละแวกนี้ โดยเป็นจุดแลกเปลี่ยนพืชผลไม้ยืนต้นและผลไม้ต่างๆ ที่มีชื่อเสียงมากคือ มะม่วง ลิ้นจี่เมืองจีน และมะพร้าวบางช้าง นอกจากชุมชนศูนย์กลางทั้ง 2 แห่งนี้แล้ว ยังมีชุมชนศูนย์กลางชนบทที่เด่นมากในบริเวณรอยต่อบางคนทีและค้าเนินสะดวกคือ ที่ตลาดน้ำบางนกแขวก บริเวณวัดเจริญสุขารามวรวิหาร (วัดหลวงพ่อโตวัดเจริญฯ) เป็นชุมชนศูนย์กลาง เพื่อบริการชาวสวนในเถบบางคนทีและค้าเนินสะดวก และเป็นศูนย์กลางการค้าและการบริการระหว่างที่มีการขุดคลองค้าเนินสะดวกในช่วงต่อไป สำหรับในตอนบนของพื้นที่ซึ่งมีชุมชนชาวนาค้าเนินฯ อยู่ ในระยะนั้นไม่ปรากฏชุมชนศูนย์กลางลักษณะเมือง เข้าใจว่าชุมชนชาวนาเหล่านี้พึ่งพาชุมชนศูนย์กลาง เมืองราชบุรี เพราะช่วงนั้นเมืองราชบุรีเป็นศูนย์กลางใหญ่ของมณฑลราชบุรี (แผนที่ 4.1)

สรุปได้ว่าชุมชนศูนย์กลางในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ในอดีตก่อนที่จะถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นศูนย์กลาง เมืองกึ่งชนบท ซึ่งเติบโตมาจากชุมชนชนบทตามรูปแบบเกษตรกรรมของแต่ละละแวกท้องถิ่นนั้นๆ และเป็นชุมชนที่มีศักยภาพความเป็นเมืองอยู่แล้ว ชุมชนศูนย์กลางทั้งหมดตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองและคลองที่สำคัญ และมีวัดประจำชุมชนเป็นศูนย์รวม

4.2 รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างในอดีต ช่วงรัชกาลที่ 4 ถึงก่อน พ.ศ.2500

ในช่วงนี้รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างยังคงมีลักษณะเป็นชุมชนน้ำสังคมเกษตรกรรมคือ มีการใช้ที่ดินเพื่อการผลิตทางเกษตรกรรมเป็นหลัก แต่เริ่มมีวิวัฒนาการมากขึ้น เริ่มมีการฝืนธรรมชาติไม่ได้ทำเกษตรตามลักษณะธรรมชาติของพื้นที่อย่างเดียวหากแต่มีการเปิดพื้นที่ป่าและที่รกร้างต่างๆ ทำกสิกรรมเพื่อสนับสนุนการค้าเมืองหลวงมากขึ้น (COMMERCIAL BASED CULTIVATION) โดยเฉพาะการเพิ่มพื้นที่นาในตอนล่างของพื้นที่ (แผนที่ 4.2) โดยในช่วงรัชกาลที่ 5 ได้มีการสร้างเขื่อนดินตามแนวคลองขุดยี่สารกันน้ำเค็มขึ้นมาในพื้นที่ตอนบน ทำให้ชาวเกษตรกรในเถบเพรกหนามแดง วัดประดู่ และยี่สารซึ่งเป็นพื้นที่น้ำเค็มเพาะปลูกพืชไม่ได้เมื่อก่อนหน้านี้สามารถทำนาและทำสวนได้

การพยายามเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกและการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรนี้ มีสาเหตุมาจากการติดต่อกับโลกตะวันตกในช่วงที่มีการล่าอาณานิคม ทำให้การเกษตรกรรมเริ่มเปลี่ยนรูปแบบการผลิตแบบยังชีพไปสู่การเกษตรกรรมเพื่อการค้ามากขึ้น เห็นได้ชัดในช่วงรัชกาลที่ 4 มีการขุดคลองค้าเนินสะดวกเพื่อขนส่งสินค้าเกษตรจากพื้นที่นี้และมณฑลราชบุรี หรือที่เรียกว่าสวนนอกกับคลองภาษีเจริญเข้าสู่กรุงเทพมหานคร และเมื่อพิจารณาตามบันทึกการเสด็จประพาสต้นของ

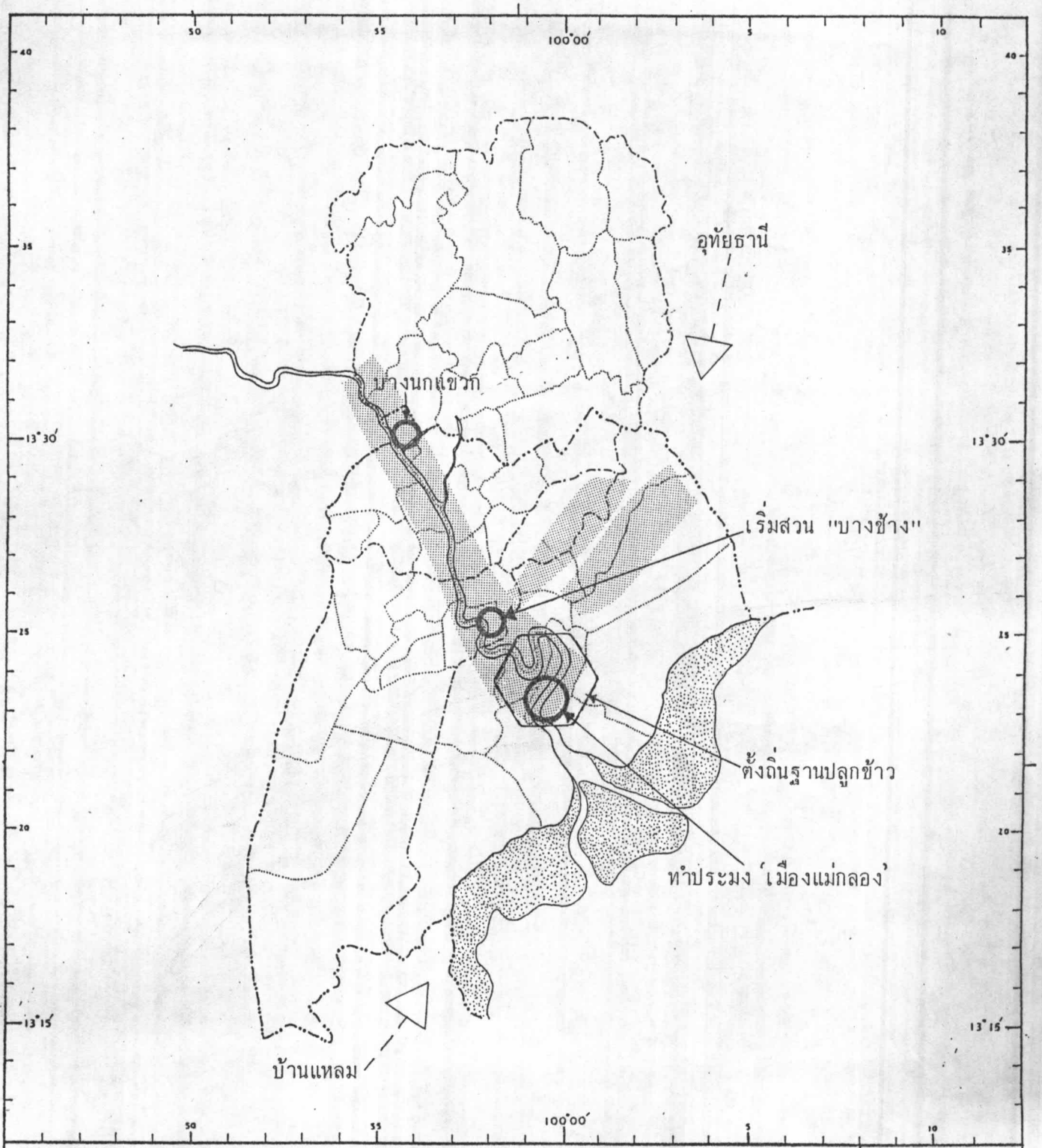

แผนที่ 4.1 รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินก่อนรัชกาลที่ 4.

สัญญลักษณ์

ชุมชนศูนย์กลาง

นาข้าว

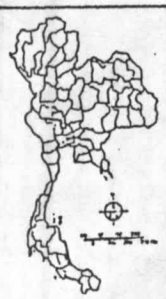

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

มาตราส่วน 1 : 250,000

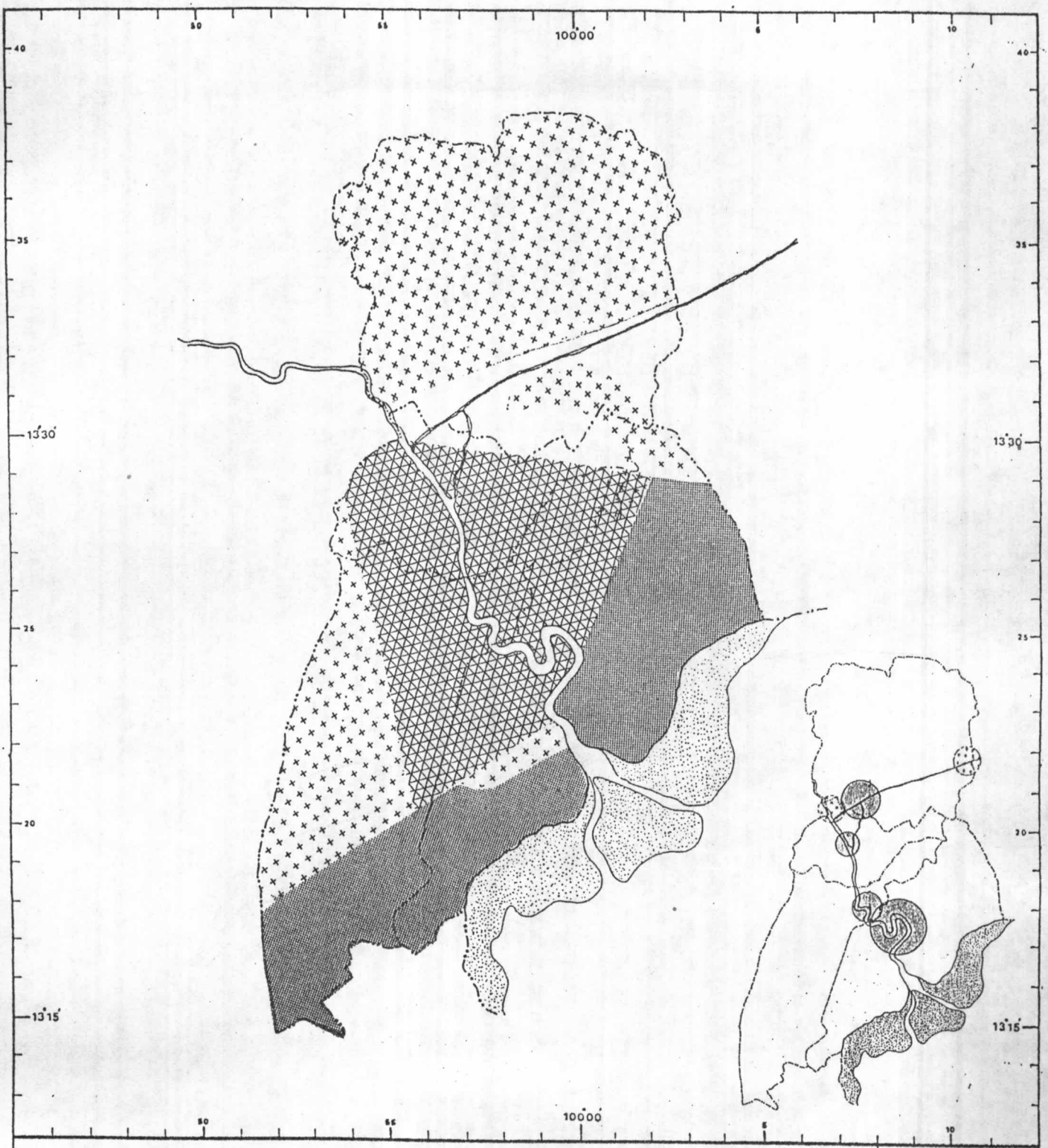

แผนที่ 4.2 แสดงลักษณะการใช้ที่ดิน ช่วงรัชกาลที่ 4–2500

สัญญลักษณ์

- ป่าแสม
- สวนไม้ยืนต้น
- นาข้าว
- สวนโล่ง
- ชุมชนศูนย์กลาง
- ชุมชนที่มีศักยภาพการเป็นชุมชนศูนย์กลาง

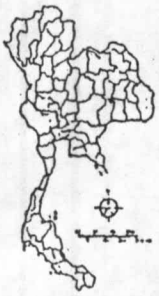

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

มาตราส่วน

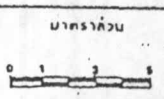

รัชกาลที่ 5 ไปมณฑลราชบุรีผ่านคลองค้าเหินสะดวก จะเห็นว่าในตอนนั้นค้าเหินสะดวกมีความอุดมสมบูรณ์มาก เต็มไปด้วยนาข้าว พืชไร่ พืชสวน การค้าขายตลอดแนวคลองก็เจริญรุ่งเรือง มีชาวจีนที่เคยรับจ้างขุดคลองค้าเหินฯ มาปักหลักทำการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าจากชาวสวนและชาวนาแล้วส่งต่อไปยังกรุงเทพมหานคร

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ของการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ก็มิได้ทำให้รูปแบบชุมชนชนบทในพื้นที่นี้เปลี่ยนรูปแบบไปสักเท่าใด เพราะชุมชนเดิมไม่ว่าจะเป็นชาวนา ชาวสวน ชาวประมง ก็ยังคงมีวิถีชีวิตตามรูปแบบเดิมคือ ใช้ชีวิตแบบสังคมชนบทเป็นส่วนใหญ่ มีการพึ่งพาอาศัยในละแวกบ้านเหมือนเดิมและยังพึ่งพาชุมชนศูนย์กลางเมืองกึ่งชนบทเดิม แต่มีบางจุดที่เริ่มมีชุมชนศูนย์กลางลักษณะเมืองเกิดขึ้นใหม่ คือสืบเนื่องมาจากการขุดคลองค้าเหินฯ ได้ก่อให้ชุมชนเมืองกึ่งชนบทเพิ่มขึ้นอีก 2 แห่ง แห่งแรกเกิดเมื่อเริ่มขุดคลองตรงบริเวณคลองค้าเหินสะดวกเชื่อมกับคลองโพหัก ซึ่งในตอนแรกมีชุมชนคลองโพหักตั้งอยู่แล้วและมีวัดบัวงามเป็นศูนย์กลาง แต่เมื่อหลวงประสาทสิทธิ์ผู้อำนวยการขุดคลองเลือกตั้งบ้านเรือนตรงบริเวณริมคลองค้าเหินสะดวกเพื่อเป็นที่ปฏิบัติการ ศูนย์กลางจึงขยายวงกว้างออกมาอยู่ริมคลองค้าเหินฯ และท่านก็ได้สร้างวัดประสาทสิทธิ์เป็นจุดศูนย์รวมชุมชนแห่งนี้ บริเวณนี้จึงกลายเป็นจุดบริการการค้าและการบริการแก่พวกคนที่มาขุดคลอง และค่อยๆ ขยายไปตามแนวคลองค้าเหินสะดวกจนถึงจุดของคลองลัดราชบุรีตัดกับคลองค้าเหินฯ ตรงจุดนี้ก็ได้มีศาลาห้าห้องหรือศาลาแดงเป็นศูนย์รวมตลาดน้ำบริการพวกขุดคลองอีกจุดหนึ่ง โดยเคลื่อนมาจากตลาดน้ำบางนกแขวก ต่อมาศูนย์กลางนี้เจริญมากขึ้นจึงดึงดูดการค้าตรงตลาดน้ำบางนกแขวกมาอยู่ที่จุดนี้เกือบทั้งหมด เพราะมีคนในคลองลัดราชบุรีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากคนจีนที่มาขุดคลองได้ปักหลักในพื้นที่นี้ และเพราะชุมชนคลองลัดราชบุรีอยู่ห่างจากบางนกแขวกเพียง 1.6 กิโลเมตรเท่านั้น จึงทำให้พ่อค้าแม่ค้าชาวสวนเคลื่อนตลาดน้ำมาอยู่ตรงจุดนี้เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อการขุดคลองเสร็จเรียบร้อยทั้งหมดแล้วการตั้งถิ่นฐานตามแนวริมคลองค้าเหินสะดวกก็ยิ่งหนาแน่นขึ้น ศูนย์กลางชุมชนที่ศาลาห้าห้องตรงคลองลัดราชบุรีจึงเคลื่อนย้ายมาอยู่ริมคลองค้าเหินสะดวก เช่นเดียวกับที่หน้าวัดประสาทสิทธิ์ อาจกล่าวได้ว่าช่วงนั้นชุมชนริมคลองค้าเหินสะดวกทั้งหมดเป็นศูนย์กลางพาณิชยกรรม และศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งที่มีบทบาทสำคัญมากในภูมิภาคตะวันตก (แผนที่ที่ 4.2)

โดยสรุปรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างในอดีต เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีปัจจัยการผลิตทางธรรมชาติเป็นตัวกำหนดรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ซึ่งแยกเป็นชุมชนหลักๆ ได้ 3 ลักษณะคือ ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวสวนและชุมชนชาวประมง โดยชุมชนชาวนาส่วนใหญ่อยู่ทางตอนบนของพื้นที่ในบริเวณอำเภอค้าเหินสะดวก ส่วนชุมชนชาวสวนครอบคลุมพื้นที่ตอนกลางทั้งหมด ตั้งแต่ช่วงสองฝั่งคลองค้าเหินสะดวกลงมาจนถึงอำเภอบางคนที

อำเภออัมพวาและอำเภอเมืองแม่กลอง เหนือคลองขุดยี่สารและคลองแม่กลอง ชาวสวนสวนใหญ่ทำสวนไม้ยืนต้นและไม้ผลพวกมะพร้าว มะม่วง หมาก ตาล และผักต่างๆ และชุมชนชาวประมงอยู่บริเวณพื้นที่ตอนล่างติดชายทะเลทั้งหมด ทำประมงแบบธรรมชาติมีการออกทะเลบ้างแต่ส่วนใหญ่ทำประมงใกล้ๆ บ้านเพราะทรัพยากรสัตว์น้ำบริเวณป่าชายเลนอุดมสมบูรณ์มาก และตัวป่าชายเลนเองก็มีประโยชน์นานับประการ สำหรับการพึ่งพาศูนย์กลางโดยทั่วไปตามชนบทมีวัดเป็นศูนย์กลาง ต่อมาตัวศูนย์กลางชนบทนี้ได้เติบโตมาเป็นชุมชนเมืองกึ่งชนบทโดยมีรากฐานมาจากรูปแบบชุมชนเกษตรกรรมนั้นๆ เช่น ชุมชนเมืองแม่กลองเป็นศูนย์กลางชุมชนชาวประมง ชุมชนเมืองอัมพวาและชุมชนริมคลองคำเนินสะดวกเป็นศูนย์กลางชุมชนชาวสวน นอกจากนี้ก็มีชุมชนย่อยๆ อย่างเช่นชุมชนบางนกแขวกซึ่งในระยะแรกย่อลักษณะจะเป็นศูนย์กลางที่สำคัญ แต่ก็แปลงเมื่อถูกดึงดูดความเจริญจากชุมชนศูนย์กลางใกล้ๆ

สำหรับลักษณะการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตของชุมชน เนื่องจากเป็นชุมชนชนบทจึงมีการตั้งถิ่นฐานโดยคำนึงถึงปัจจัยการเพาะปลูก คือ แหล่งน้ำเป็นหลัก โดยมีรูปแบบยาวตามแนวแม่น้ำลำคลองหรือตามแนวเส้นทางคมนาคม (LINEAR SETTLEMENT) เพราะในช่วงนั้นการคมนาคมทางน้ำสำคัญที่สุด วิถีชีวิตของคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นแบบสังคมชนบทหรือสังคมเกษตร-กรรม (AGRARIAN SOCIETY) คือมีการทำมาหากินเกษตรกรรมแบบพึ่งพิงลักษณะธรรมชาติ (NATURAL BASED AGRICULTURE) เป็นสำคัญ ระยะแรกเป็นเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ (SUSTAINED AGRICULTURE) ต่อมาเริ่มมีการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตให้กับการค้าเมืองหลวง (COMMERCIAL BASED CULTIVATION) สภาพทางสังคมมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันดี เนื่องจากอยู่กันในกลุ่มเพื่อนฝูงญาติพี่น้อง เป็นแบบครอบครัวขยาย มีวัดเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่าง การสร้างบ้านเรือนเป็นแบบเรือนไทยยกพื้นสูง เพราะเป็นบ้านในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงได้ สำหรับชุมชนเมืองกึ่งชนบทซึ่งเติบโตมาจากชุมชนชนบทที่มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบเดียวกับชุมชนชนบท เพียงแต่มีการกระจุกตัวของบ้านเรือนตามริมแม่น้ำลำคลองใกล้ๆ ศูนย์กลางเริ่มหนาแน่นมากขึ้น มีลักษณะเป็นห้องแถวต่อเนื่องกัน มีการยกพื้นสูงดังเดิมเพียงแต่ไม่ค่อยคำนึงถึงการใช้ใต้ถุนบ้านเหมือนอย่างในชุมชนชนบท **ภาพรวมของรูปแบบชุมชนในอดีตคือเป็นชุมชนน้ำสังคมเกษตรกรรม**

4.3 รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ในช่วงระหว่างแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 1 ถึง ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2500 ถึง พ.ศ.2524)

หลังปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมาประเทศไทยมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างมาก จึงได้มีการทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจหรือแผนชาติฉบับที่ 1 ขึ้นมาโดยกำหนดนโยบายการผลิตสินค้าเกษตร

เพื่อการส่งออกเป็นหลัก โดยเฉพาะการผลิตข้าวเพื่อการส่งออก ทำให้มีการเพิ่มพื้นที่เกษตรในประเทศอย่างมาก โดยเฉพาะในที่ราบลุ่มภาคกลางซึ่งถือว่าเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดในประเทศ สำหรับในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างซึ่งก็คือส่วนหนึ่งของที่ราบภาคกลางในช่วงนั้นก็มีการเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมมากขึ้นเช่นกัน โดยมีการบุกเบิกพื้นที่ว่างและป่ารกต่างๆ ให้เป็นพื้นที่เกษตรเพื่อการค้า (COMMERCIAL CULTIVATION) โดยเฉพาะในตอนบนของพื้นที่ บริเวณอำเภอดำเนินสะดวกและอำเภอบางคนทีมีพื้นที่เกษตรมาก คิดเป็นร้อยละ 86.91 และ 76.71 ของพื้นที่ถือครองแต่ละอำเภอตามลำดับ (ดูตารางที่ 4.1) ส่วนในตอนล่างของพื้นที่บริเวณอำเภออัมพวาและอำเภอเมืองสมุทรสงคราม มีพื้นที่เกษตรเพียงร้อยละ 49.58 และ 40.03 ของพื้นที่ถือครองแต่ละอำเภอตามลำดับ ทั้งนี้เพราะบริเวณด้านล่างของทั้ง 2 อำเภอในช่วงเวลานั้นยังเป็นป่าชายเลนจำนวนมาก และมักถูกน้ำทะเลท่วมอยู่เสมอๆ ประชาชนจึงไม่นิยมนำไปใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืช ประกอบกับในช่วงนั้นจำนวนประชากรยังน้อยอยู่และพื้นที่ทางตอนบนยังมีจำนวนที่ว่างมาก และสภาพของแหล่งน้ำธรรมชาติตอนบนค่อนข้างจืดกว่าทางตอนล่างสามารถทำนาข้าวและปลูกพืชไร่ได้ผลผลิตดี ซึ่งเมื่อพิจารณาจากตารางที่ 4.1 จะเห็นว่ามีพื้นที่เชิงเกษตร (ที่นาและไร่) ในอำเภอดำเนินสะดวกมากถึง 94,941 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 85 ของพื้นที่เกษตรอำเภอ ส่วนในพื้นที่ตอนล่างอำเภอบางคนที อำเภออัมพวาและอำเภอเมืองฯ มีพื้นที่สวนไม้ผลไม้ยืนต้นมากกว่าที่ไร่นาทั้ง 3 อำเภอรวมกันหลายเท่า โดยเฉพาะในอำเภอเมืองฯ มีพื้นที่สวนถึง 32,668 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 80.6 ของพื้นที่เกษตรอำเภอ ในขณะที่มีพื้นที่นาข้าวเพียง 2,674 ไร่หรือร้อยละ 6.6 ของพื้นที่เกษตรอำเภอเท่านั้น

อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบพื้นที่สวนกับที่ไร่นาทั้งหมด ในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างแล้วที่ไร่นาก็มีมากกว่าที่สวน คือมีประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่เกษตรทั้งหมด แต่ก็อยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกันมากซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มว่าต่อไปจะมีพื้นที่สวนมากขึ้น เพราะในพื้นที่ตอนล่างโดยเฉพาะในอำเภออัมพวาและอำเภอเมืองฯ มีโอกาสที่จะเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมได้อีก ซึ่งต่อมาพื้นที่สวนในจังหวัดสมุทรสงครามมีจำนวนเพิ่มขึ้นจนถึงปี 2518 มีพื้นที่เท่ากับ 152,201 ไร่ (ตารางที่ 4.2) แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมาเกิดภาวะฝนแล้งมากที่สุดในปี 2519 ประกอบกับมีการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ตั้งแต่ปี 2516 ทำให้พื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองทั้งหมด โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามซึ่งเป็นพื้นที่ต่ำใกล้เขื่อนมีน้ำจืดน้อยลง ต้องประสบปัญหาน้ำเค็มเข้ามาทำลายเรือกสวนไร่นาได้รับความเสียหายมากทุกปี พื้นที่สวนในปี 2520 จึงเริ่มลดลงเหลือเพียง 80,558 ไร่ หลังจากนั้นเริ่มฟื้นตัวแต่ก็ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงอีกเมื่อปี 2522 เกิดปัญหาน้ำท่วมน้ำเค็มทะลักเข้าสวนเป็นผลให้ต้นมะพร้าวในสมุทรสงครามเสียหายมาก โดยเฉพาะในอำเภอเมืองซึ่งเป็นเขตน้ำกร่อยและน้ำเค็มได้รับผลกระทบค่อนข้างรุนแรง จากการศึกษาแนวทางการแก้ไขปัญหาดินเค็มจังหวัดสมุทรสงคราม โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปรากฏว่า

ชาวสวนมะพร้าวนำตาลต้องเลิกกิจการเตาเคี่ยวตาลไปถึง 841 โรง และประชาชนอพยพออกนอกพื้นที่เพิ่มขึ้นมากจากจำนวน 40.76 คนต่อพันคน ในปี 2519 เป็น 58.05 คนต่อพันคน ในปี 2522 และจากปี 2522 เป็นต้นมาพื้นที่สวนลดลงเรื่อยจนถึงช่วงปลายแผนพัฒนาฯฉบับที่ 4 มีพื้นที่สวนเหลือเพียง 71,749 ไร่

ในระหว่างที่มีการเพิ่มพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่สวนมากขึ้น ปรากฏว่าพื้นที่นาข้าวและพืชไร่ทั้งในพื้นที่ตอนบนอำเภอดำเนินสะดวก และตอนล่างคือจังหวัดสมุทรสงครามทั้งหมดก็เริ่มลดลงเรื่อยๆ จนกระทั่งปี 2521 มีพื้นที่นาในดำเนินสะดวกเหลือเพียง 37,196 ไร่ และที่พืชไร่และผักเหลือ 24,019 ไร่ (ตารางที่ 4.3) ส่วนในจังหวัดสมุทรสงครามมีที่นาเหลือเพียง 5,890 ไร่ และมีพืชไร่และผักเหลือ 4,318 ไร่จากเดิมที่ปี 2506 เคยมีพื้นที่รวมทั้ง 2 อย่าง 27,654 ไร่ (ตารางที่ 4.4) ลักษณะการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เมื่อพิจารณาพื้นที่ถือครองเกษตรในจังหวัดสมุทรสงครามในตารางที่ 4.2 และตารางที่ 4.4 จะเห็นว่าการใช้ที่ดินเกษตรเพื่อการเพาะปลูกในพื้นที่ตอนล่างที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างปี 2518 มีแนวโน้มลดลงตลอด และพื้นที่ทำกสิกรรมที่มีอยู่เปลี่ยนแปลงจากที่นาไปเป็นที่สวนไม้ผลไม้ยืนต้นมากขึ้น ขณะเดียวกันพื้นที่สวนก็มีแนวโน้มลดลงไปเป็นการใช้ประโยชน์อื่นๆ โดยเฉพาะในพื้นที่สวนและป่าเลนด้านล่างทางรถไฟสายมหาชัย-แม่กลอง และเมื่อการสร้างถนนธนบุรี-ปากท่อเสร็จพื้นที่ตรงบริเวณนั้นจนถึงบริเวณชายฝั่งทะเลทั้งหมดได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ เพื่อกิจกรรมการทำประมงมากขึ้นเกือบทั้งหมด ทั้งการทำประมงทะเล การเพาะเลี้ยงในป่าชายเลน การทำนาเกลือ และยังคงทำประโยชน์จากการตัดไม้ทำฟืนในป่าชายเลน ทั้งนี้เพราะพื้นที่ด้านถนนธนบุรี-ปากท่อ กลายเป็นพื้นที่ดินเค็มจัดไม่สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการทำสวนได้ผลผลิตที่ดี และผลกระทบจากดินเค็มไม่ได้เกิดเฉพาะแนวพื้นที่ด้านถนนเท่านั้น เพราะทางตอนเหนือถนนถึงบริเวณทางรถไฟก็กลายเป็นพื้นที่ดินเค็มไปบางส่วน โดยเฉพาะด้านตะวันออกของพื้นที่ซึ่งมีการทำนาเกลืออยู่บ้างก็กลายเป็นพื้นที่นาเกลือมากขึ้น (แผนที่ 4.3) เพราะพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามทั้งหมดกลายเป็นเขตรับน้ำใต้เชื่อน น้ำจืดถูกกักไว้แค่เพียงดำเนินสะดวก และส่งลงมาถึงเขตบางคนทีและด้านบนเหนือคลองแม่กลองในอำเภอเมืองฯ บ้าง ส่วนพื้นที่ด้านคลองทั้งหมดตกอยู่ในสภาพเป็นพื้นที่น้ำกร่อยสลับกับน้ำเค็มตลอดเวลา การทำสวนจึงมักประสบกับปัญหา เกษตรกรจึงเปลี่ยนอาชีพไปทำนาเกลือและประมงแทน

ตั้งแต่ปี 2512 เป็นต้นมารัฐบาลส่งเสริมอาชีพการทำประมงอย่างมาก มีการสร้างเครื่องมือและอุปกรณ์เพื่อการจับสัตว์น้ำปริมาณมากๆ ทำให้ชาวประมงมีเศรษฐกิจดีมาก แต่เมื่อการจับสัตว์น้ำเค็มมีปริมาณมากเกินกว่าที่ธรรมชาติของท้องทะเลจะรองรับได้ ระยะต่อมาการเพาะเลี้ยงชายฝั่งบริเวณป่าชายเลนก็เริ่มเข้ามามีบทบาทเพิ่มขึ้น ในเวลานั้นป่าชายเลนยังค่อน

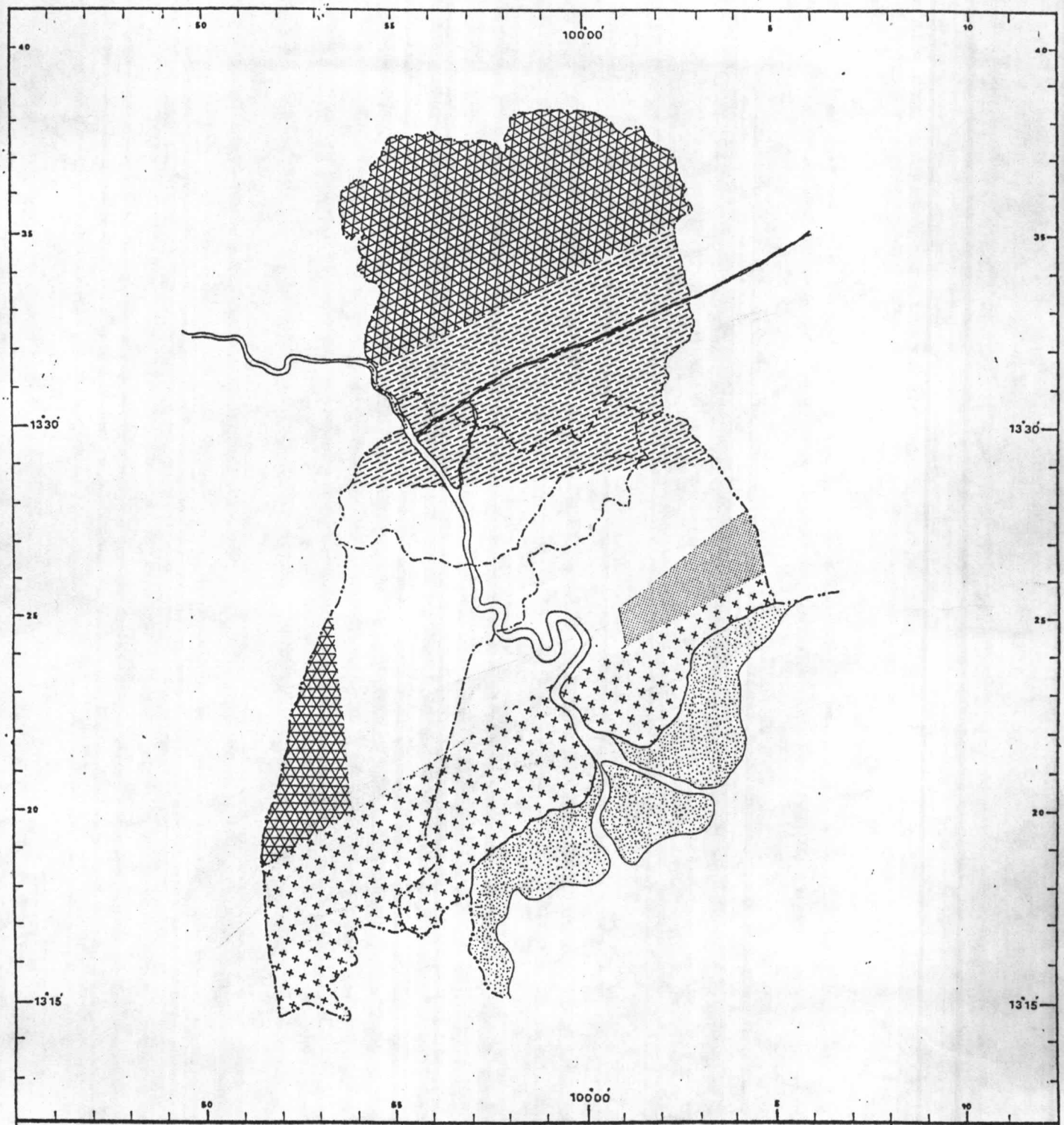

แผนที่ 4.3 แสดงลักษณะการใช้ที่ดิน ช่วงแผนพัฒนา 1–4

สัญญลักษณ์

ป่าและพื้นที่น้ำเค็ม

นาข้าว

สวนไม้ยืนต้น

นาเกลือ

สวนผักผลไม้

มาตราส่วน

0 1 3 5

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

ข้างอุดมสมบูรณ์มาก ปี 2523 ยังคงมีป่าชายเลนที่สมบูรณ์ถึง 39,089 ไร่ ในขณะที่มีป่าเสื่อมโทรมเพียง 6,359 ไร่ (ดูตารางที่ 4.5 และแผนที่ 4.4) ป่าเสื่อมโทรมส่วนนี้เกิดจากเข้าไปทำนากุ้ง เมื่อไม่ได้ผลก็ทิ้งร้างไปทำในส่วนอื่นแทนจึงทำให้ป่าเสื่อมโทรมมากขึ้น ซึ่งต่อมาพื้นที่ป่าชายเลนก็ลดลงเรื่อยๆ ในปี 2524 มีพื้นที่ป่าเลนเหลือเพียง 20,453 ไร่โดยถูกเปลี่ยนไปทำนากุ้งประมาณเกือบ 2 หมื่นไร่ สาเหตุที่การควบคุมป่าทำไม่ได้เพราะป่าชายเลนในพื้นที่นี้เป็นที่ดินกรรมสิทธิ์ของราษฎร อย่างไรก็ตามเกษตรกรก็มิได้ทำลายป่าไปทั้งหมดเพราะก็ยังมีบางส่วนที่ปลูกไม้โกงกาง แสม และทำป่าจากเพื่อขายในป่าเสื่อมโทรมบ้างเช่นกัน โดยผลผลิตที่ได้จากป่าจากดีที่สุด

โดยสรุปการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ในช่วงที่ประเทศไทยมีการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 4 เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ระยะแรกในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 และฉบับที่ 2 เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการกสิกรรมเป็นหลัก มีทั้งการทำนาข้าวและทำสวน โดยพื้นที่ตอนบนมีพื้นที่การทำนาเป็นส่วนใหญ่ ส่วนในตอนล่างมีการทำสวนเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะสภาพทางกายภาพในพื้นที่ตอนล่างเหมาะแก่การทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นมากกว่า ประกอบกับการได้รับผลกระทบจากการสร้างสาธารณูปโภคสาธารณูปการต่างๆ ในระยะต่อมาทำให้พื้นที่นาข้าวซึ่งถือเป็นพืชเศรษฐกิจหลักที่แผนฯ เน้นการเพาะปลูกในทุกพื้นที่เพื่อการส่งออกในพื้นที่นี้ต้องลดน้อยลง ช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตจากนาข้าวไปเป็นสวนมากขึ้นคือในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 เพราะในช่วงนั้นพื้นที่เกือบทั้งหมดซึ่งเคยเป็นพื้นที่น้ำจืดสลับกับน้ำกร่อยตามฤดูกาลต้องกลายสภาพเป็นพื้นที่น้ำกร่อยและน้ำเค็ม เนื่องมาจากการกันน้ำเหนือเขื่อนให้กับพื้นที่ตอนบนลุ่มน้ำแม่กลอง และการสร้างถนนธนบุรี-ปากท่อ ทำให้พื้นที่ตอนล่างกลายเป็นพื้นที่น้ำเค็ม และมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตเป็นกิจกรรมเกษตรที่เกี่ยวข้องกับความเค็ม เช่น การทำนาเกลือ การทำประมงทะเล และการเพาะเลี้ยงชายฝั่งทะเล ซึ่งต่อมาการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มกลายเป็นต้นเหตุที่ทำให้ป่าชายเลนเสื่อมโทรมและมีพื้นที่น้อยลง

จากลักษณะการใช้ที่ดินดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปรูปแบบชุมชนที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างในช่วงระยะเวลานี้ได้เป็น 3 รูปแบบคือ ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวสวน และชุมชนชาวประมง รูปแบบชุมชนทั้ง 3 พัฒนามาจากรูปแบบชุมชนในอดีตโดยมีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมของชาติ ทำให้ลักษณะการดำเนินชีวิตและวิถีชีวิตแตกต่างจากชุมชนเกษตรกรรมแบบเดิมไปบ้าง โดยเฉพาะระบบการผลิตเกษตรได้เปลี่ยนรูปแบบจากการเกษตรกรรมแบบยังชีพ (SUSTAINED AGRICULTURE) มาเป็นการทำเกษตรแบบการค้า (COMMERCIAL CULTIVATION) ภายใต้เงื่อนไขของสภาพทางกายภาพของพื้นที่เป็นตัวจำกัดรูปแบบการใช้ที่ดิน อย่างไรก็ตามสภาพทางสังคมของชุมชนเกษตรกรรมก็

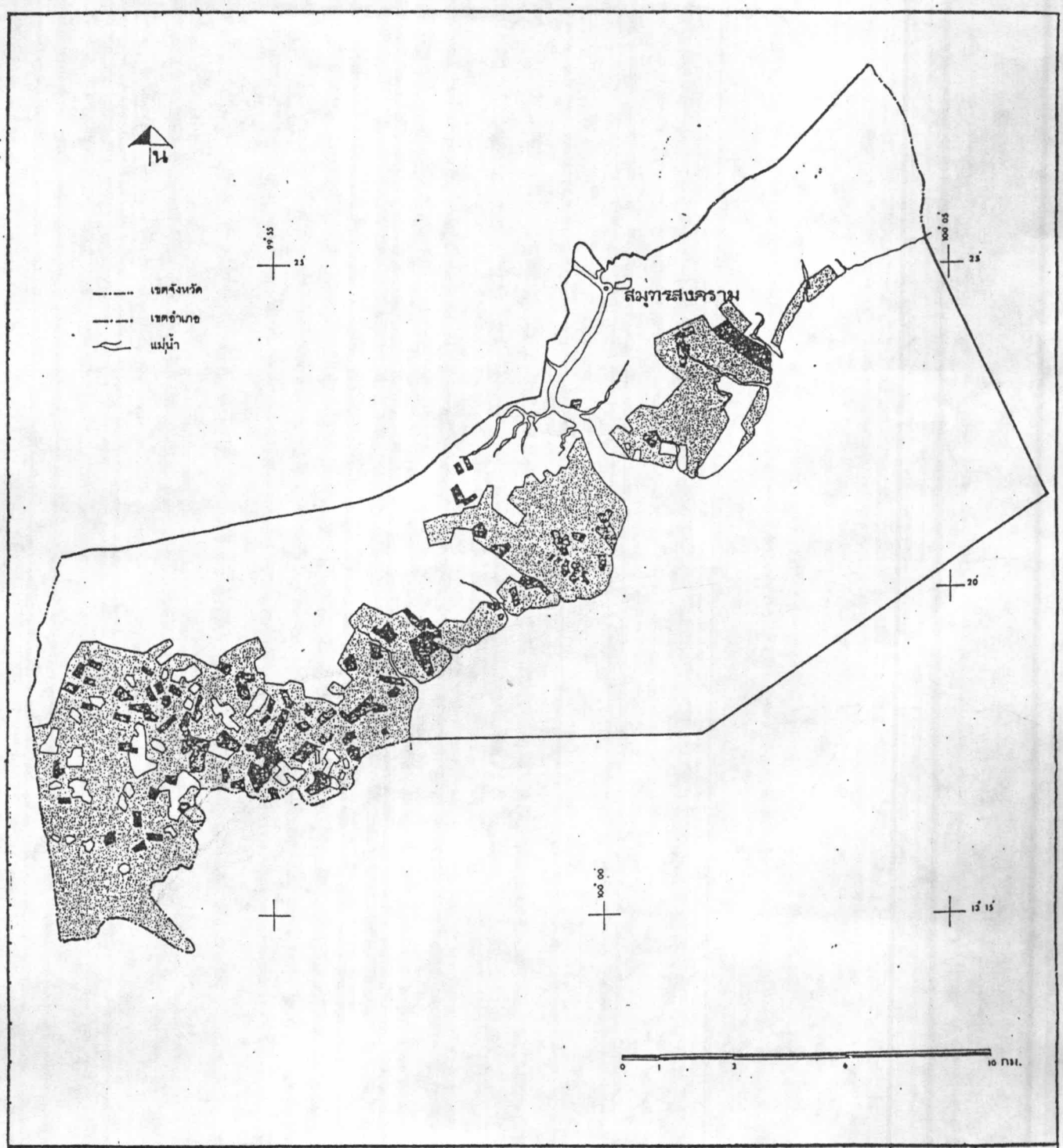

แผนที่ 4.4 แสดงพื้นที่ป่าชายเลน ปี 2523

สัญญลักษณ์

ที่ดินชายทะเล สมุทรสงคราม

พื้นที่ป่า (จากกรมพัฒนาที่ดิน)

ป่าเลนสมบูรณ์

ป่าเลนเสื่อมโทรม

มาตราส่วน

0 1 3 6

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

ยังคงยึดมั่นอยู่ในพื้นฐานเดิมแบบสังคมเกษตรกรรม (AGRARIAN SOCIETY) เป็นชุมชนระดับหมู่บ้านซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ขณะเดียวกันก็เกิดชุมชนเมืองศูนย์กลางระดับท้องถิ่นเกิดขึ้น 6 แห่ง เพื่อเป็นศูนย์กลางบริการชุมชนชนบทโดยรอบในพื้นที่นี้ได้แก่ (ดูแผนที่ 4.5)

1) ชุมชนเมืองสมุทรสงครามหรือเทศบาลเมืองสมุทรสงคราม เป็นชุมชนเมืองศูนย์กลางที่ใหญ่ที่สุดในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง มีบทบาทหน้าที่สำคัญคือเป็นเมืองศูนย์กลางการบริหารการปกครอง การพาณิชยกรรมและการบริการของจังหวัดสมุทรสงคราม หรือพื้นที่ตอนล่างนั้นเอง เมืองนี้เติบโตมาจากชุมชนประมงที่มีวัดบ้านแหลมหรือวัดเพชรสมุทรวรวิหารเป็นศูนย์กลางชุมชน ในอดีตเป็นเมืองริมแม่น้ำลำคลอง (RIVERINE TOWN) และถือเป็นเมืองปิดก่อนหน้าที่จะมีการสร้างถนนสายธนบุรี-ปากท่อเสร็จเมื่อปี 2516 เพราะใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก

2) ชุมชนเมืองอัมพวาหรือเทศบาลตำบลอัมพวา เป็นชุมชนเมืองศูนย์กลางระดับรองลงมาจากเมืองสมุทรสงคราม มีบทบาทหน้าที่สำคัญคือเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง การค้าและการบริการแก่พื้นที่อำเภออัมพวา ชุมชนเมืองนี้เติบโตมาจากชุมชนพาณิชยกรรมสินค้าเกษตรตลาดบางช้างและตลาดอัมพวาใกล้วัดอัมพวันเจติยาราม เป็นเมืองริมแม่น้ำลำคลองและเมืองปิดเช่นเดียวกับเมืองแม่กลองในระยะแรก และเมื่อมีถนนทางหลวงจังหวัดสายสมุทรสงคราม-ดำเนินสะดวกผ่านพื้นที่ ศูนย์กลางเมืองซึ่งเคยอยู่ริมน้ำจึงเปลี่ยนมาเกาะติดตามแนวถนนสายสำคัญที่เชื่อมต่อทางหลวงจังหวัดแทน

3) สุขาภิบาลกระดังงา และ 4) สุขาภิบาลบางนกแขวก ทั้ง 2 เป็นชุมชนเมืองกึ่งชนบท ซึ่งมีหน้าที่ให้บริการแก่ชุมชนโดยรอบอำเภอบางคนที ด้านการบริหารการปกครอง การค้าและการบริการ เกษตรกรรม ชุมชนเมืองทั้งสองเติบโตมาจากชุมชนชาวสวนริมแม่น้ำแม่กลองในอดีตศูนย์กลางของชุมชนทั้งสองคือ วัดบางน้อยและวัดเจริญสุขารามหรือวัดหลวงพ่อโต โดยชุมชนบางนกแขวกเคยเป็นชุมชนศูนย์กลางพาณิชยกรรมที่สำคัญมากของพื้นที่ตอนบนก่อนที่จะมีการขุดคลองดำเนินสะดวก แต่เมื่อขุดคลองดำเนินสะดวกเสร็จชุมชนศูนย์กลางตรงบริเวณบางนกแขวกกลับซบเซาลง เพราะถูกดึงความเจริญไปอยู่ที่สุขาภิบาลดำเนินสะดวก และสุขาภิบาลกระดังงาซึ่งเป็นศูนย์กลางบริหารการปกครองที่สำคัญของพื้นที่อำเภอบางคนทีในช่วงนั้น ชุมชนบางนกแขวกกลับมามีบทบาทเป็นชุมชนเมืองกึ่งชนบทอีกครั้งหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาเมื่อประชากรบริเวณนั้นขยายตัวเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจการเกษตรจากนโยบายการพัฒนาประเทศ

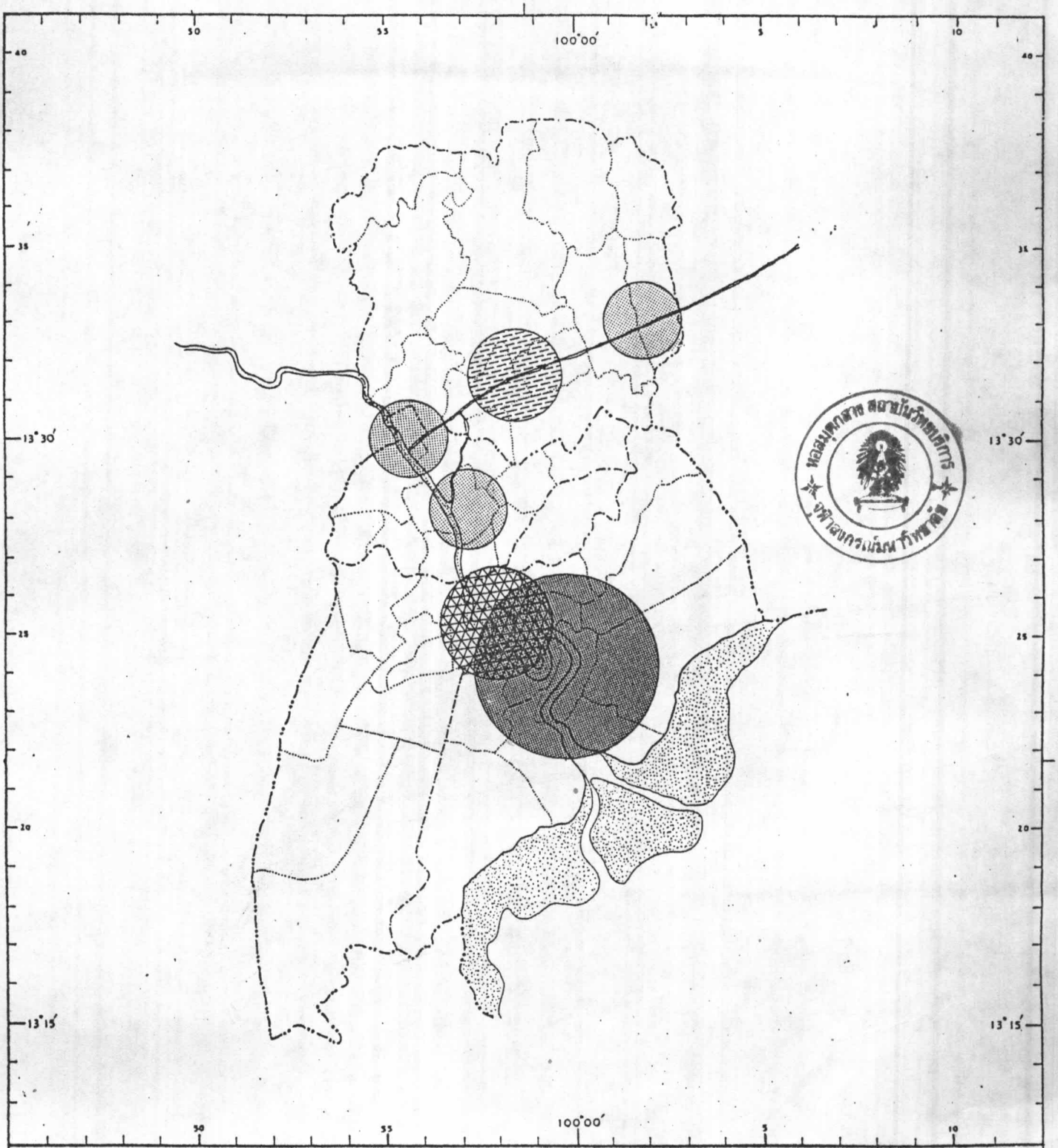

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 4.5 **แสดงชุมชนเมืองในช่วงแผนพัฒนาชาติ** 1-4

สัญญลักษณ์

- ชุมชนเมืองใหญ่
- ชุมชนเมืองรอง
- ชุมชนเมืองเล็ก
- ชุมชนเมืองชนบท

มาตราส่วน 1:250,000

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

5) และ 6) สุขาภิบาลคำเนินสะดวกและสุขาภิบาลศรีคอนไฝ เป็นชุมชนเมืองกึ่งชนบทเช่นเดียวกับสุขาภิบาลกระดังงาและสุขาภิบาลบางนกแขวก เติบโตมาจากชุมชนชาวจีนริมคลองคำเนินสะดวกที่มาตั้งถิ่นฐานทำการค้าพืชสวนหลังการขุดคลอง ระยะแรกที่มีการขุดคลองคำเนินสะดวก ชุมชนศรีคอนไฝมีความเจริญมากกว่า แต่เมื่อถึงช่วงปลายคลองปรากฏว่าเกิดการเคลื่อนย้ายชุมชนมามีความเจริญมากตรงชุมชนคำเนินสะดวก ประกอบกับเมื่อมีการปกครองแบบท้องถิ่นตามการปกครองประเทศ ชุมชนคำเนินสะดวกมีประชากรหนาแน่นมาก เนื่องจากได้ดึงความเจริญมาจากทั้งชุมชนบางนกแขวกและชุมชนศรีคอนไฝมาอยู่ที่ตัวเองหมด ต่อมาเมื่อบริเวณชุมชนศรีคอนไฝเป็นศูนย์กลางการค้าสินค้าเกษตร และจุดเปลี่ยนการคมนาคมทางน้ำระหว่างจังหวัดหลังปี 2500 ศรีคอนไฝจึงเติบโตเป็นชุมชนเมืองชนบทริมน้ำ ที่มีศูนย์กลางชุมชนอยู่ตรงที่เดิมหน้าวัดประสาทสิทธิ์ ส่วนชุมชนเมืองชนบทคำเนินสะดวกในระยะหลังได้เคลื่อนศูนย์กลางมาอยู่บริเวณถนนสมุทรสงคราม-คำเนินสะดวก

จากลักษณะการใช้ที่ดินและรูปแบบชุมชนที่เกิดขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าในช่วงที่มีแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 1 ถึงที่ 4 รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในพื้นที่นี้ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนน้ำตื้นชายฝั่งทะเล (ESTUARINE COMMUNITY) มีภาพรวมของรูปแบบชุมชนเป็นชุมชนเกษตรกรรม ที่มีชุมชนชาวสวนเป็นหลัก และมีชุมชนชาวประมงและชาวนาเป็นตัวประกอบ โดยมีระบบชุมชนศูนย์กลางที่ประกอบไปด้วย ชุมชนศูนย์กลางชนบทระดับหมู่บ้านที่มีวัดและโรงเรียนเป็นศูนย์กลางชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมเกษตรกรรม และมีการพึ่งพาชุมชนศูนย์กลางระดับท้องถิ่นที่มีลักษณะเป็นชุมชนเมืองริมแม่น้ำลำคลองทั้งหมด 6 แห่ง ที่สำคัญที่สุดในพื้นที่คือชุมชนเมืองสมุทรสงครามเป็นศูนย์กลางระดับจังหวัด รองลงมาคือชุมชนเมืองอัมพวาซึ่งเป็นศูนย์กลางระดับอำเภอ ทั้ง 2 เมืองมีรัศมีการให้บริการครอบคลุมพื้นที่ตอนล่าง ส่วนในพื้นที่ตอนบนมีชุมชนเมืองกึ่งชนบท คำเนินสะดวก ศรีคอนไฝ บางนกแขวก และกระดังงา เป็นศูนย์กลางบริการด้านการค้าการบริการเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังมีการพึ่งพาชุมชนศูนย์กลางนอกพื้นที่คือ กรุงเทพมหานครและเมืองราชบุรีในด้านการค้าและการบริการอีก

4.4 รูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ในช่วงแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 5 และฉบับที่ 6 (พ.ศ.2524 ถึง พ.ศ.2534)

ตั้งแต่ปี 2523 เป็นต้นมาจนถึงปี 2529 การใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมน้อยลง โดยเฉพาะในพื้นที่ทางตอนล่างหรือในจังหวัดสมุทรสงคราม พื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรปี 2529 ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 34.81 ของพื้นที่ถือครองจังหวัดจากเดิมเมื่อปี 2523 มีพื้นที่ถือครองเกษตรร้อยละ 42.10 ของพื้นที่ถือครองจังหวัด (ดูตาราง

ที่ 4.2) ทั้งนี้เพราะตั้งแต่ช่วงปี 2519 - 2522 พื้นที่กสิกรรมของจังหวัดได้รับผลกระทบจากภัยความแห้งแล้งต่อเนื่องกันและน้ำทะเลเข้ามาท่วมขังในพื้นที่สวนมะพร้าว ทำให้เกิดความเสียหายอย่างรุนแรง พื้นที่เกษตรบางส่วนจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นพื้นที่อื่นๆ มากขึ้น โดยเฉพาะตอนล่างของอำเภอเมืองฯ และอำเภออัมพวาได้เปลี่ยนไปเป็นนากุ้ง เพราะพื้นที่มีสภาพดินเค็มจัดไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ ประกอบกับในช่วงนี้การเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มเริ่มได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลเพื่อการส่งออก

นอกจากพื้นที่เกษตรส่วนหนึ่งจะถูกเปลี่ยนไปเป็นนากุ้งแล้ว เนื่องจากระยะนั้นประเทศมีการพัฒนาความเจริญด้านต่างๆ เพื่อส่งเสริมการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรมทำให้พื้นที่เกษตรส่วนหนึ่งถูกเปลี่ยนแปลงเพื่อรองรับการขยายตัวของอุตสาหกรรมที่เริ่มแพร่กระจายเข้ามาในพื้นที่ประกอบกับจำนวนประชากรในพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นทุกปี ทำให้มีการขยายตัวของพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยในชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะในชุมชนเมืองหรือในชุมชนที่มีความเจริญทางด้านสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ซึ่งจากตารางที่ 4.2 และการเปลี่ยนแปลงประชากรระหว่างปี 2526 และปี 2531 ในบทที่ 3 แสดงให้เห็นว่าประชากรในพื้นที่เกษตรเคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่เกษตรในจังหวัดสมุทรสงครามมากและพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยในพื้นที่เกษตรลดน้อยลงทุกปี ตั้งแต่ปี 2523 เคยมีพื้นที่เพื่ออยู่อาศัย 5,138 ไร่ ลดลงเหลือ 4,053 ไร่ในปี 2529 หรือลดลงประมาณร้อยละ 21.12 ลักษณะเช่นนี้เป็นการเน้นให้ชัดยิ่งขึ้นว่าการใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรด้านกสิกรรมทางตอนล่างที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างลดลง ขณะที่ทางตอนบนของพื้นที่ยังคงมีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรมากและค่อนข้างคงที่คือประมาณร้อยละ 75 - 85 (ดูตารางที่ 4.3) ของพื้นที่ถือครองอำเภอดำเนินสะดวก เพราะลักษณะทางกายภาพของอำเภอดำเนินสะดวกมีความอุดมสมบูรณ์ต่อการทำกสิกรรมมาก อีกทั้งเกษตรกรมีความรักในอาชีพ และอาชีพเกษตรกรรมทำให้เกษตรกรดำเนินสะดวกส่วนใหญ่มีสภาพทางเศรษฐกิจดีมาก

อย่างไรก็ตามการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างก็ลดลงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 5 ปี 2528/29 เพราะได้รับผลกระทบจากนโยบายการชะลอตัวทางเศรษฐกิจ และการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวมของประเทศที่เริ่มตั้งแต่ปลายปี 2527 ต่อเนื่องถึงระยะการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการปีบรัดทางการเงินปี 2528 ทำให้ระดับราคาผลผลิตด้านการเกษตรต่ำลงในระหว่างปี 2528 - 2529 แต่หลังจากปี 2529 พื้นที่เกษตรกรรมในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างเริ่มเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ตอนล่างหรือจังหวัดสมุทรสงคราม มีพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 44.76 ของพื้นที่จังหวัด ซึ่งเพิ่มขึ้นจากเมื่อปี 2529 ประมาณร้อยละ 10 (ตารางที่ 4.2)

สำหรับลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ส่วนใหญ่ยังคงทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นโดยมีการเปิดสวนในบริเวณอำเภอดำเนินสะดวกมากขึ้น คือ มีพื้นที่เพิ่มขึ้นจาก 34,358 ไร่ในปี 2521 เป็น 44,193 ไร่ในปี 2528 เป็น 49,535 ไร่ในปี 2529 และ 55,066 ไร่ในปี 2532 (ตารางที่ 4.3) แต่ในพื้นที่ตอนล่างหรือจังหวัดสมุทรสงครามพื้นที่สวนกลับลดลงเรื่อยๆ ในระยะแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 5 คือ ตั้งแต่ปี 2523 มีพื้นที่ 81,064 ไร่ลดลงเหลือ 71,749 ไร่ในปี 2524 และลดลงเหลือ 66,334ไร่ในปี 2529 แต่ในปี 2531 มีพื้นที่เพิ่มขึ้นเป็น 85,325 ไร่ ทั้งนี้เพราะสภาพเศรษฐกิจคล่องตัวขึ้นและพื้นที่สวนส่วนใหญ่ของจังหวัดสมุทรสงครามมีสภาพเป็นน้ำจืดมากขึ้น เนื่องจากมีการทำเขื่อนกันน้ำเค็มในพื้นที่ตอนล่างเพิ่มขึ้น และแต่ละสวนก็มีการทำเขื่อนเปิดปิดน้ำเป็นของตัวเอง นอกจากนี้ราคาผลผลิตเกษตรต่างๆ ก็ดีขึ้น โดยเฉพาะน้ำตาลมะพร้าวและมะพร้าวผลซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัด การเพิ่มพื้นที่สวนในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่พื้นที่นาข้าวเริ่มน้อยลงทุกที่คืออำเภอดำเนินสะดวกลดลงเหลือ 22,304 ไร่ในปี 2532 จากที่เคยมีพื้นที่ 37,196 ไร่เมื่อปี 2521 ส่วนในจังหวัดสมุทรสงครามนาข้าวลดลงเหลือ 4,788 ไร่ในปี 2529 จากที่เคยมีพื้นที่ 10,320 ไร่เมื่อปี 2523 แต่พอถึงปี 2531 กลับมีพื้นที่เพิ่มขึ้นเป็น 7,382 ไร่ เนื่องจากระยะหลังมีการทำนาข้าวเฉพาะในตำบลเพรกหนามแดงและตำบลวัดประดู่ อำเภออัมพวา ซึ่งเป็นบริเวณเขตน้ำเค็มน้ำกร่อย และในช่วงก่อนหน้านี้พื้นที่นาข้าวบางส่วนได้เปลี่ยนไปเป็นนากุ้ง แต่เมื่อไม่ประสบผลสำเร็จและเริ่มมีปัญหาในการเพาะเลี้ยงกุ้ง เกษตรกรจึงหันกลับมาทำนาข้าวทำให้พื้นที่นาข้าวเพิ่มขึ้นในปี 2531

นอกจากการใช้ที่ดินเกษตรเพื่อการทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นและนาข้าวแล้ว ในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างก็มีการทำสวนผักควบคู่ไปกับการทำนา โดยอำเภอดำเนินสะดวกมีพื้นที่ปลูกผักเคียงกับที่ทำนาข้าว และมีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ เช่นเดียวกับพื้นที่นาข้าว คือมีพื้นที่ทำสวนผัก 24,160 ไร่ในปี 2528 ลดลงเหลือ 23,827 ไร่ในปี 2529 และเหลือ 22,169 ไร่ในปี 2532 แต่ที่จังหวัดสมุทรสงครามในระยะหลังมีพื้นที่สวนผักเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะในปี 2531 มีพื้นที่ถึง 9,048 ไร่จากที่เคยมีพื้นที่เพียง 1,173 ไร่เมื่อปี 2528 เท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะผลกระทบจากปัญหานากุ้งเช่นเดียวกันกับนาข้าว เพราะพื้นที่ปลูกผักมากที่สุดของสมุทรสงครามอยู่ที่ตำบลเพรกหนามแดง

โดยสรุปสามารถกล่าวได้ว่าการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ระหว่างที่ประเทศมีการพัฒนาตามแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 5 และที่ 6 ยังคงเป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเป็นหลัก โดยมีการใช้ที่ดินเกษตรส่วนใหญ่เพื่อการทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้น ซึ่งยังคงเป็นการผลิตพืชสวนตามแบบอย่างบรรพบุรุษ เช่น การทำสวนมะพร้าว สวนลิ้นจี่ เป็นต้น นอกจากนี้ก็มี

ตารางที่ 4. 1 แสดงการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ปี พ.ศ. 2506

ประเภทการใช้ที่ดิน	อ.ดำเนินสะดวก		อ.เมืองสมุทรสงคราม		อ.อัมพวา		อ.บางคนที		ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง	
	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ
เนื้อที่ทั้งหมดของอำเภอ	127,560.00	100.00	101,222.50	100.00	114,442.00	100.00	48,119.00	100.00	391,343.50	100.00
เนื้อที่ถือครองเกษตรทั้งสิ้น	110,871.00	86.91	40,524.00	40.03	56,741.00	49.58	36,912.00	76.71	245,048.00	62.62
ก. เนื้อที่ถือครองเกษตรทั้งสิ้น	110,871.00	100.00	40,524.00	100.00	56,741.00	100.00	36,912.00	100.00	245,048.00	100.00
ข. ที่ดินเชิงไถ่ว่าน										
1. ใช้เนาะปลูกพืชทั้งสิ้น	94,941	85.6	2,674	6.6	14,995	26.4	8,376	22.7	120,986	49.37
-ได้รับการชลประทาน	94,049	84.8	2,006	5.0	12,892	22.7	8,020	21.7	116,967	47.73
2. ที่ดินพักทิ้ง	626	0.6	439	1.1	969	1.7	201	0.5	2,235	0.91
ค. ที่ดินปลูกพืชยืนต้น	10,693	9.6	32,668	80.6	33,969	59.9	26,595	72.0	103,925	42.41
ง. ทุ่งหญ้าถาวร	71	0.1	943	2.3	4,342	7.7	135	0.4	5,491	2.24
จ. ป่า	115	0.1	2,681	6.6	753	1.3	90	0.2	3,639	1.49
ฉ. ที่ดินอย่างอื่น	4,425	4.0	1,119	2.8	1,713	3.0	1,515	4.1	8,772	3.58
- เนื้อที่ถือครองเกษตรตามลักษณะขนาดการครอบครอง	110,963 ไร่		รวมทั้งจังหวัด 134,296 ไร่							
- จำนวนผู้ถือครอง	6,252 ครัวเรือน				12,865 ครัวเรือน					
- พื้นที่ถือครองเฉลี่ยต่อครัวเรือน	17.75 ไร่				10.43 ไร่					

ที่มา : สำมะโนการเกษตร พ.ศ. 2506 สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

ตารางที่ 4.2 แสดงการใช้ที่ดินจังหวัดสุพรรณบุรี ปี 2518,2520,2521,2522,2523,2524,2528,2529 และ 2531

ปี	2518(1975)		2520(1977)		2521(1978)		2522(1979)		2523(1980)		2524(1981)		2528(1985)		2529(1986)		2531(1988)	
	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ
เนื้อที่ทั้งหมด	249,375	100.00	249,375	100.00	249,375	100.00	249,375	100.00	249,375	100.00	260,442	100.00	260,422	100.00	260,442	100.00	260,442	100.00
เนื้อที่ป่า	37,500	15.04	37,500	15.04	-	-	-	-	-	-	20,453	7.85	14,375	5.52	12,877	4.95	10,575 (ป่าชายเลนเสื่อมโทรม)	4.06
เนื้อที่เกษตรกรรม	169,620	68.02	105,363	42.25	166,579	46.75	108,966	43.70	104,990	42.10	92,814	35.64	86,060	33.04	90,668	34.81	116,584	44.76
ลักษณะการเกษตร																		
ทำเองทั้งหมด	142,204	57.02	77,738	31.17	86,491	34.68	79,968	32.07	77,050	30.90	75,919	29.15	71,000	27.26	45,993	17.66	99,222	38.10
เช่า	24,337	9.76	24,335	9.76	29,999	12.03	28,998	11.63	27,940	11.20	16,624	6.38	12,266	4.71	43,308	16.63	12,853	4.94
อื่น ๆ	3,079	1.23	3,290	1.32	89	0.04	-	-	-	-	271	0.10	611	0.23	1,367	0.52	4,509	1.72
ลักษณะการใช้ประโยชน์																		
ที่อยู่อาศัย	10,902	4.37	5,069	2.30	4,890	1.96	5,333	2.14	5,138	2.06	4,802	1.84	4,581	1.76	4,053	1.56	6,571	2.52
นา	3,177	1.27	16,443	6.59	13,927	5.58	10,711	4.3	10,320	4.14	8,805	3.38	4,584	1.76	4,788	1.84	7,382	2.83
พืชปลูกปีเว้าปี	-	-	111	0.05	-	-	6,991	2.80	6,736	2.70	4,812	1.85	2,974	1.14	2,192	0.85	1,700	0.66
พืชปลูกไม้ยืนต้น	152,201	61.03	80,557	32.30	81,824	32.81	84,134	33.74	81,064	32.51	71,749	27.55	72,088	27.68	66,334	25.47	85,325	32.76
พืชปลูกพืชผักและไม้ดอก	3,239	1.30	1,528	0.61	212	0.08	60	0.24	585	0.23	342	0.13	1,173	0.45	897	0.35	9,048	3.47
ที่รกร้างว่างเปล่า	-	-	379	0.15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	340	0.13	-	-
ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์	-	-	33	0.02	-	-	-	-	-	-	-	-	108	0.04	-	-	6,558	2.52
อื่น ๆ	101	0.04	1,243	0.50	15,726	6.31	1,190	0.48	1,147	0.46	2,304	0.88	282	0.11	12,064	4.64	-	-
เนื้อที่อื่น ๆ	42,255	16.94	106,512	42.71	-	-	-	-	-	-	147,175	56.51	160,007	61.44	156,897	60.24	143,858	55.24

ที่มา : สำนักงานเร่งรัดพัฒนาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ตารางที่ 4.3 แสดงการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ในอำเภอคำเขื่อนแก้ว ปี พ.ศ. 2506 , ปี 2521 , ปี 2528/29 , ปี 2529/30 , ปี 2531/32

ประเภทการใช้ที่ดิน	ปี 2506[1]		ปี 2521[1]		ปี 2528/29[2]		ปี 2529/30[2]		ปี 2531/32[2]	
	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ
เนื้อที่ทั้งหมดของอำเภอ	127,560.00	100.00	127,560.00	100.00	118,731.00	100.00	118,731.00	100.00	118,731.00	100.00
เนื้อที่ถือครองเกษตรทั้งสิ้น	110,871.00	86.91	96,078.00	75.32	101,345.00	85.36	100,345.00	84.51	100,398.00	84.56
ก. เนื้อที่ถือครองเกษตรทั้งสิ้น	110,871.00	100.00	96,078.00	100.00	101,345.00	100.00	100,345.00	100.00	100,398.00	100.00
ข. ที่ดินเช่าไม่ว่าน	95,567	86.2								
1. ที่นา			37,196	38.71	26,613	26.26	24,400	24.32	22,304	22.22
2. ที่นาไร่			24,019	25.00	6,367	6.28	2,498	2.49	770	0.77
3. ที่นาผัก			(นาไร่และผัก)		24,160	23.84	23,827	23.74	22,169	22.08
ค. ที่ดินปลูกพืชยืนต้น	10,693	9.6	34,358	35.76	44,193	43.61	49,535	49.36	55,066	54.85
ง. ที่งหญ้าถาวร	71	0.1	142	0.15						
จ. ป่า	115	0.1								
ฉ. ที่ดินอย่างอื่น	4,425	4.0	363	0.38	12	0.01	85	.08	85	0.08
- จำนวนผู้ถือครอง	6,252 ครัวเรือน				13,177		13,998		13,508	
- เนื้อที่ถือครองเฉลี่ยต่อครัวเรือน	17.75 ไร่				7.6		7.17		7.43	

ที่มา : [1] สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

[2] กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ตารางที่ 4.4 แสดงจำนวนและอัตราส่วนร้อยของเนื้อที่ถือครองเกษตร จังหวัดสมุทรสงคราม ปี 2506 , ปี 2521 และปี 2526 จำแนกตามการใช้ประโยชน์ที่ดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดิน	ปี 2506		ปี 2521		ปี 2526	
	ไร่	ร้อยละ	ไร่	ร้อยละ	ไร่	ร้อยละ
เนื้อที่ถือครองการเกษตร	134,177	100.0	95,813	100.0	84,771	100.0
เนื้อที่ปลูกข้าว	27,654	20.61	5,690	6.0	6,805	8.0
เนื้อที่ปลูกพืชไร่และพืชผัก	(รวมในเนื้อที่ปลูกข้าว)		4,318	4.5	6,193	7.3
เนื้อที่ปลูกพืชยืนต้น	93,232	69.48	83,494	87.1	69,973	82.6
เนื้อที่เป็นป่าและทุ่งหญ้า	3,524	2.63	1,256	1.3	-	-
เนื้อที่อื่นๆ	4,347	3.24	1,055	1.1	1,800	2.1
ผู้ถือครองที่ดินเกษตร	12,865 ราย		10,643 ราย		11,030 ราย	
พื้นที่ถือครองเฉลี่ยต่อครัวเรือน	10.43 ไร่		9.0 ไร่		7.7 ไร่	

ที่มา : จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ. 2526 จังหวัดสมุทรสงคราม สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

ตารางที่ 4.5 พื้นที่ป่าชายเลนรายอำเภอในเขตที่ดินชายทะเล จังหวัดสมุทรสงคราม

อำเภอ	ป่าเสื่อมโทรม	ป่าสมบูรณ์ ป่าโกงกางและแสม	ป่าจาก	รวม
เมืองฯ	3,634	9,046	8,693	21,373
อัมพวา	2,725	21,350	-	24,075
รวม	6,359	30,396	8,693	45,448

ที่มา : แผนประสานการใช้ประโยชน์ที่ดินชายทะเลสมุทรสงคราม กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (จากการคำนวณแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน)

การทำสวนผัก การทำนาข้าว แต่เนื่องจากได้รับผลกระทบจากกระแสการพัฒนาประเทศแบบสมัยใหม่ (MODERNISATION) ซึ่งเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม และเนื่องจากสภาพความแปรปรวนของสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ ทำให้การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเปลี่ยนไปเป็นการใช้ที่ดินลักษณะอื่นๆ มากขึ้น อย่างไรก็ตามการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรก็ยังคงเป็นรากฐานที่สำคัญของพื้นที่นี้ เพียงแต่กระบวนการผลิตจะปรับเปลี่ยนรูปแบบต่างๆ ให้เข้ากับการพัฒนาอุตสาหกรรมมากขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการลดลงของพื้นที่ในเขตหว่านต่างๆ ทั้งนาข้าว พืชไร่ พืชผัก ไปทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นตามความต้องการของตลาด โดยเฉพาะการทำสวนผลไม้องุ่น ส้มโอ ลิ้นจี่ มะม่วง และพุทรา มากขึ้นแทนที่จะปลูกมะพร้าวแต่เพียงอย่างเดียว เพราะการทำสวนผลไม้ทำให้เกษตรกรมีสภาพเศรษฐกิจดีขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการเอื้ออำนวยของลักษณะทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพื้นที่ด้วย ซึ่งปรากฏให้เห็นถึงความแตกต่างการใช้ที่ดินในพื้นที่ตอนบนหรืออำเภอด่านเนินสะดวกกับพื้นที่ตอนล่างหรือจังหวัดสมุทรสงคราม โดยอำเภอด่านเนินฯ มีความได้เปรียบทางกายภาพของพื้นที่มากกว่า เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินและแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นน้ำจืดจึงสามารถเลือกทำกสิกรรมได้หลายรูปแบบและเลือกที่จะปลูกพืชได้หลายชนิด ในขณะที่จังหวัดสมุทรสงครามมีข้อจำกัดในการทำกสิกรรมที่สามารถปลูกได้เฉพาะพืชน้ำกร่อยพวกมะพร้าวน้ำตาลและมะพร้าวผล ถึงแม้ว่าปัจจุบันระบบการชลประทานจะเข้ามามีส่วนช่วยปรับให้สภาพพื้นที่เกือบทั้งหมดมีน้ำจืดก็ตาม ก็ยังไม่สามารถหลีกเลี่ยงผลกระทบจากความแปรปรวนของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้ เพราะสมุทรสงครามมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มติดชายฝั่งทะเล มีสายน้ำไหลย่อยเนื่องทั่วทั้งพื้นที่ และเป็นส่วนท้ายน้ำโครงการชลประทานโอกาสที่จะมีน้ำทะเลเข้ามาในพื้นที่เป็นไปได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะในปัจจุบันได้เกิดความแห้งแล้งอันเนื่องมาจากการทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและระบบนิเวศน์โดยส่วนรวม ทำให้พื้นที่เกษตรเกือบทุกแห่งสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้เกษตรกรในสมุทรสงครามค่อนข้างจะยึดมั่นกับการประกอบอาชีพตามบรรพบุรุษ ไม่นิยมการเปลี่ยนแปลงซึ่งแตกต่างจากเกษตรกรด่านเนินสะดวกมีความพร้อมที่จะเสี่ยงต่อการผลิตพืชใหม่ๆ ตามความต้องการตลาด อาจกล่าวได้ว่าการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพ เนื่องจากมีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเป็นหลัก ทำให้เกิดเป็นรูปแบบชุมชนเกษตรกรรมหรือชุมชนชนบท โดยเป็นรูปแบบชุมชนชนบทที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเป็นส่วนใหญ่ ในขณะเดียวกันก็มีรูปแบบเกษตรกรรมใหม่ๆ พัฒนาตามระบบอุตสาหกรรม เช่น การทำนากุ้งน้ำเค็มหรือการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อการส่งออกในรูปของอุตสาหกรรมเกษตรตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศ อย่างไรก็ตามการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำก็มิใช่เป็นรูปแบบเกษตรกรรมแบบใหม่ที่เดียว เพราะมีพื้นฐานมาจากอาชีพการทำประมงซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมตั้งแต่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในจังหวัดสมุทรสงคราม

การประกอบอาชีพการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มในช่วงนี้มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ตอนล่างอย่างมาก และยังเป็นสาเหตุที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจในจังหวัดสมุทรสงครามมีความคล่องตัวมาก โดยเฉพาะในชุมชนประมงที่ประกอบการเลี้ยงกุ้งน้ำเค็ม และชุมชนเมืองสมุทรสงครามซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าและการบริการที่มีรัศมีการให้บริการในพื้นที่ตอนล่างมาก มีธุรกิจใหม่ๆ ทั้งพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในพื้นที่ นอกจากนี้ยังทำให้ที่ดินมีราคาแพงมาก และเกิดการเปลี่ยนมือจากชาวสวน ชาวนาเกลือไปสู่นายทุนนอกพื้นที่ที่เข้ามาทำธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้ง และในช่วงที่ธุรกิจกุ้งกำลังตื่นตัวก็เป็นระยะที่ธุรกิจที่ดินทั่วประเทศกำลังเฟื่องฟู ทำให้ราคาที่ดินในบริเวณเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำซึ่งอยู่ 2 ข้างทางถนนธนบุรี-ปากท่อ ซึ่งเป็นถนนทางหลวงแผ่นดินสายสำคัญสู่ทางใต้ ยิ่งมีราคาแพงขึ้นกว่าเดิมหลายเท่าตัว แต่น่าเสียดายที่วงจรการประกอบธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้งนั้นค่อนข้างสั้นเพราะหลังจากปี 2532 เป็นต้นมาสถานการณ์การเพาะเลี้ยงกุ้งเริ่มเลวร้ายลงทุกที เพราะมีปัญหาระบบนิเวศน์ชายฝั่งทะเลที่เกิดจากการประกอบธุรกิจการเลี้ยงกุ้งมากเกินกว่าที่ศักยภาพของพื้นที่จะรองรับมลภาวะต่างๆ ที่เกิดกับแหล่งน้ำธรรมชาติได้ และเนื่องจากเกิดการสะดุดทางการค้าส่งออก การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมดังกล่าวจึงค่อยจางลงและหยุดลงในที่สุดพร้อมกับทิ้งร่องรอยสภาพพื้นที่บอบช้ำเป็นการสูญเสียทางเศรษฐกิจครั้งยิ่งใหญ่ของพื้นที่นี้ จนถึงปี 2534 ก็ยังไม่มีหนทางที่จะแก้ไขหรือปรับปรุงพื้นที่ให้เกิดประโยชน์เพื่อกิจกรรมทางเกษตรใดๆ ได้อีก

จากลักษณะการใช้ที่ดินและปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างในช่วงที่มีการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 5 และฉบับที่ 6 สามารถสรุปเป็นรูปแบบชุมชนในพื้นที่ได้เป็น 3 รูปแบบเช่นเดียวกับช่วงที่ผ่านมา คือ มีชุมชนชาวสวนเป็นหลักและมีชุมชนชาวนาในตอนบนของพื้นที่ และชุมชนชาวประมงในพื้นที่ตอนล่าง ซึ่งเน้นการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเค็มตามนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นส่วนประกอบ โดยกลุ่มผู้ประกอบธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้งมีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของพื้นที่ในช่วงแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 6 อย่างมาก และยังเป็นแรงกระตุ้นให้มีการพัฒนาชุมชนเมืองสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นชุมชนศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดในพื้นที่นี้ ในด้านธุรกิจการค้าและการบริการที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้ง เช่น ร้านขายเครื่องมือและอุปกรณ์การเพาะเลี้ยงกุ้ง ร้านอาหารทะเล เป็นต้น นอกจากนี้ยังทำให้ธุรกิจการค้าและการบริการอื่นๆในเมืองนี้มีความคล่องตัวด้วย อย่างไรก็ตามธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบอาชีพประมง ก็เป็นเพียงรูปแบบการใช้ที่ดินลักษณะหนึ่งเท่านั้นมิได้เกิดเป็นชุมชนเกษตรกรรมเหมือนชุมชนประมง เพราะการลงทุนผลิตส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นอุตสาหกรรมจึงไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นรูปแบบชุมชนเกษตรกรรมหรือไม่ เพราะบางส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนประมงซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในเรื่องของชุมชนประมง

เมื่อย้อนกลับมามองชุมชนเกษตรกรรมที่มีความสำคัญต่อพื้นที่มากที่สุด จะเห็นว่า**ชุมชนชาวสวนเป็นชุมชนที่มีบทบาทมากที่สุด เป็นชุมชนที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของพื้นที่มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และแสดงให้เห็นลักษณะความเป็นชุมชนน้ำได้เด่นชัดที่สุด** แต่เนื่องจากที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างมีลักษณะเป็นชุมชนน้ำในที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล (ESTUARINE COMMUNITY) ชุมชนประมงจึงมีความสำคัญคู่กับชุมชนชาวสวนมาโดยตลอด ดังนั้นจึงสรุปได้ว่ารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างในปัจจุบันนี้ยังคงเป็นชุมชนเกษตรกรรมและชุมชนน้ำที่มีวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม (AGRARIAN OR AGRICULTURAL SOCIETY) คือมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก มีการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายอยู่ในพื้นที่เกษตร (DISPERSED SETTLEMENT) มีสังคมแบบชาวชนบท ใช้วัดและโรงเรียนเป็นศูนย์กลางของชุมชนระดับหมู่บ้าน และพึ่งพาชุมชนศูนย์กลางลักษณะเมืองในด้านการบริหารการปกครอง การค้าและการบริการในระดับอำเภอและจังหวัดเป็นครั้งคราว โดยมีชุมชนลักษณะเมืองทั้งหมด 6 แห่ง เช่นเดิม คือ เมืองสมุทรสงคราม เป็นศูนย์กลางระดับจังหวัดให้บริการแก่ชุมชนในพื้นที่ตอนล่าง บทบาทที่สำคัญในระยะนี้คือบริการด้านการค้าการบริการและเป็นศูนย์การประมง ส่วนในพื้นที่ตอนกลางและตอนบนซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สวนมีชุมชนเมืองให้บริการทั้งหมด 5 แห่ง คือ เทศบาลตำบลอัมพวา สุขาภิบาลกระดังงา สุขาภิบาลบางนกแขวก สุขาภิบาลดำเนินสะดวก และสุขาภิบาลศรีคอนไฟ โดยเน้นการให้บริการด้านการค้าและการบริการเกษตรกรรม ชุมชนเมืองที่มีความเจริญมากที่สุดใน 5 แห่งนี้คือ สุขาภิบาลดำเนินสะดวก ทั้งๆ ที่เทศบาลตำบลอัมพวาน่าจะมีความเด่นกว่า แต่เนื่องจากความเจริญถูกดึงดูดไปอยู่ที่เมืองสมุทรสงครามเกือบทั้งหมด เพราะระยะห่างของเมืองทั้งสองเพียงแค่ 7 กิโลเมตรเท่านั้น ประชาชนส่วนใหญ่จึงนิยมมาใช้บริการเมืองสมุทร-สงครามมากกว่า ส่วนที่สุขาภิบาลดำเนินสะดวกซึ่งอยู่ทางตอนบนของพื้นที่มีความได้เปรียบมาก เพราะไม่มีเมืองให้บริการในพื้นที่ตอนบนเลย ประกอบกับมีเส้นทางคมนาคมทางหลวงจังหวัดสายสำคัญที่จะนำเข้าสู่กรุงเทพมหานครได้สะดวกและเป็นจุดต่อรถที่สำคัญ นอกจากนี้ยังเป็นเมืองท่องเที่ยวเอกลักษณ์ไทยที่สำคัญมาก จึงทำให้สุขาภิบาลดำเนินสะดวกมีรัศมีการให้บริการที่กว้างขวางมาก (รายละเอียดของชุมชนเมืองให้ดูจากภาคผนวก ข) นอกจากการพึ่งพาชุมชนเมืองศูนย์กลางในพื้นที่ทั้ง 6 แห่งแล้ว ก็ยังมีการพึ่งพาชุมชนเมืองศูนย์กลางใกล้เคียงในระดับภาคที่เมืองราชบุรี เมืองมหาชัย และกรุงเทพมหานคร โดยส่วนใหญ่จะใช้บริการด้านการค้าและการบริการ โดยเฉพาะสินค้าเกษตรกรรมจากชุมชนชนบทเทบจะไม่ต้องผ่านชุมชนเมืองในพื้นที่เลย เพราะเป็นการติดต่อตกลงระหว่างพ่อค้ากรุงเทพมหานครกับชาวสวนโดยตรง หรือไม่ก็ผ่านคนกลางในละแวกบ้านเท่านั้น ดังนั้นบทบาทของชุมชนเมืองศูนย์กลางในพื้นที่คงเป็นแค่เมืองบริหารและบริการภายในท้องถิ่นเป็นสำคัญ (แผนที่ 4.6)

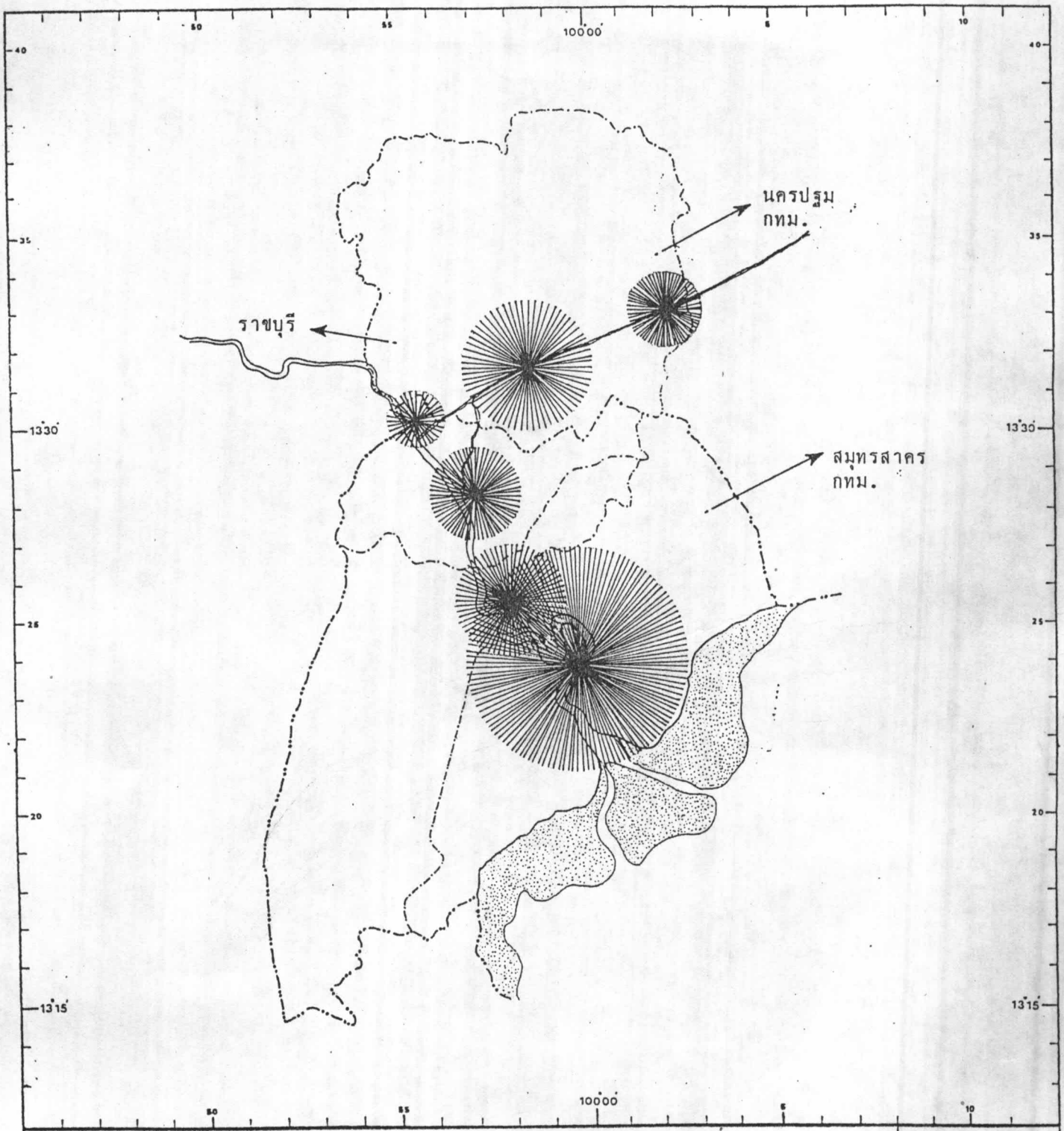

แผนที่ 4.6 แสดงรัศมีการให้บริการของชุมชนเมืองต่างๆ ในปัจจุบัน

สัญญลักษณ์

มาตราส่วน

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

4.5 สรุปประเด็นสาคัญที่มีอิทธิพลต่อการเกิดรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

จากการศึกษาวิวัฒนาการรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างที่ผ่านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่าในแต่ละช่วงสมัยนั้นมีอิทธิพลจากปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ที่ดิน ซึ่งมีผลต่อการเกิดและการพัฒนารูปแบบชุมชนต่างๆโดยมีประเด็นที่สาคัญพอสรุปได้ดังนี้คือ

เมื่อเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้ สภาพทางกายภาพของพื้นที่มีอิทธิพลของลักษณะน้ำ 3 ลักษณะคือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ดังที่ปรากฏหลักฐานในประวัติศาสตร์เรียกเมืองแม่กลองว่าเป็น " **เมืองสามน้ำ** " เป็นปัจจัยต่อการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมและทำให้เกิดเป็นรูปแบบชุมชนเกษตรกรรม 3 รูปแบบคือ ชุมชนชาวสวน ชุมชนชาวประมง และชุมชนชาวนา โดยลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อ **เกษตรกรรมเป็นแบบยังชีพ (SUSTAINED AGRICULTURE)** เพราะเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรก จึงสามารถพึ่งพาอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่โดยอาศัยวิธีการผลิตตามธรรมชาติ (NATURAL BASED AGRICULTURE) โดยมีวิถีชีวิตของชุมชนน้ำที่เลือกตั้งถิ่นฐานเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมริมแม่น้ำลำคลอง ใช้การสัญจรติดต่อกันทางน้ำ มีลักษณะสังคมแบบชนบท เห็นได้ชัดจากการมีวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนชนบทกระจายอยู่ในพื้นที่จำนวนมาก

ต่อมาเมื่อประเทศเริ่มรับอิทธิพลความเจริญจากทางตะวันตก (MODERNISATION OR WESTERNISATION) ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น อิทธิพลทางการค้ามีส่วนทำให้ลักษณะการใช้ที่ดินในชุมชนเกษตรต่างๆ เปลี่ยนรูปแบบยังชีพไปเป็นฐานการผลิตเพื่อเมืองหลวง เป็นรูปแบบ **เกษตรเพื่อการค้า (COMMERCIAL BASED AGRICULTURE) ของประเทศ** โดยที่ตัวของมันเองยังคงมีวิถีชีวิตชุมชนเกษตรแบบเดิม เพียงแต่มีการผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้นและมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำขนส่งสินค้าเข้าเมืองหลวง ดังหลักฐานที่ปรากฏในประวัติศาสตร์และที่เห็นอยู่ทุกวันนี้คือ พื้นที่ส่วนนี้ถูกเรียกว่า " สวนนอก " ในสมัยรัชกาลที่ 2 คลองคำเนินสะดวกที่ถูกขุดขึ้นเพื่อการคมนาคมขนส่งสินค้าเกษตรในรัชกาลที่ 4 และการสร้างทางรถไฟสายวงเวียนใหญ่มหาชัย - แม่กลอง ในสมัยรัชกาลที่ 5 อิทธิพลจากการพัฒนานี้ทำให้ชุมชนต่างๆ ใหม่ขึ้นและเกิดเป็นชุมชนศูนย์กลางลักษณะเมืองหลายแห่ง เพื่อให้บริการด้านการค้าและการบริการแก่ชุมชนชนบทที่เกิดขึ้นมากมายในช่วงนี้ เช่น เมืองแม่กลอง เมืองอัมพวา เป็นต้น ทั้งนี้การเกิดชุมชนเมืองมีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นปัจจัยที่สาคัญด้วย

เมื่อถึงยุคที่ประเทศเริ่มมีแผนพัฒนาชาติ ช่วงระหว่างแผนชาติฉบับที่ 1 ถึง ฉบับที่ 4 เป็นช่วงที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่อย่างมาก มีเกษตรกรรมเป็นฐานเศรษฐกิจที่สำคัญ ระยะแรกๆ เน้นการผลิตข้าวตามนโยบายการส่งออกของประเทศ แต่เพราะพื้นที่มีความเหมาะสมต่อการทำสวนและประมงมากกว่า ระยะหลังประชาชนในพื้นที่จึงหันมาประกอบอาชีพทั้งสองเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะการทำสวนในพื้นที่ตอนบนได้ขยายการผลิตพืชผักผลไม้และไม้ยืนต้น มากขึ้น ในขณะที่บริเวณทำการประมงตอนล่างของพื้นที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐอย่างจริงจัง ลักษณะการใช้ที่ดินเกษตรในช่วงนี้จึงเป็น **เกษตรกรรมเพื่อการค้าจริงจัง (COMMERCIAL AGRICULTURE)** และในช่วงนี้เองได้เริ่มมีการสร้างสาธารณูปโภคสาธารณูปการ เพื่อสนับสนุนการผลิตดังกล่าวและเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการขนส่งทางบกซึ่งเริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศ เนื่องจากการเกิดของอุตสาหกรรมต่างๆ ตัวการสำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดิน คือถนนธนบุรีปากท่อและเชื่อนศรีนครินทร์ในจังหวัดกาญจนบุรี เพราะปัจจัยหลักทั้งสองทำให้สภาพทางกายภาพของพื้นที่ถูกแบ่งแยกและจำกัดอยู่ในกรอบของพื้นที่น้ำเค็มและน้ำกร่อยอย่างชัดเจน โดยพื้นที่ตอนล่างถนนธนบุรี - ปากท่อกลายเป็นสภาพพื้นที่น้ำเค็มอย่างเดียวไม่มีโอกาสรับน้ำจืดผสมผสานจากตอนบนเลย ดังนั้นเมื่อเกิดภัยธรรมชาติเนื่องจากความแห้งแล้งและอุทกภัยในปลายช่วงนี้ เมื่อปี 2516 - ปี 2522 พื้นที่เกษตรเกือบทั้งหมดจึงได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ยกเว้นอำเภอดำเนินสะดวกที่ค่อนข้างโชคดีมีคลองขุดดำเนินสะดวกเป็นตัวสกัดกั้นน้ำเค็มที่จะเข้ามาในพื้นที่ตอนบน และเนื่องจากดำเนินสะดวกอยู่ในเขตชลประทานที่มีโอกาสรับน้ำจืดได้ตลอดเวลาจึงทำให้ภาพรวมของพื้นที่ถูกแบ่งออกเป็น 3 เขตตามลักษณะน้ำ เป็นน้ำจืดในพื้นที่ตอนบน น้ำกร่อยในพื้นที่ตอนกลาง และน้ำเค็มในพื้นที่ตอนล่าง ลักษณะการแบ่งแยกพื้นที่นี้เป็นผลให้มีการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดินในตอนล่างอย่างมาก จะเห็นได้จากพื้นที่ปาชายเลนเริ่มลดน้อยลงทุกปีเนื่องจากการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการทำนากุ้งน้ำเค็มซึ่งพัฒนามาจากการเพาะเลี้ยงชายฝั่งตามธรรมชาติ การประกอบธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มนี้ เป็นจุดเริ่มที่สำคัญมากต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรในระยะต่อมา อย่างไรก็ตามโครงสร้างทางเศรษฐกิจของพื้นที่ก็ยังขึ้นอยู่กับผลผลิตของพืชสวนและลักษณะสังคมชุมชนก็ยังเป็นรูปแบบชุมชนน้ำสังคมเกษตรกรรมเช่นเดิม ถึงแม้ว่าการเข้ามาของถนนจะมีผลต่อการเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐานชุมชนเมืองบ้างก็ตาม แต่โดยภาพรวมชุมชนทั้งหมดในพื้นที่นี้ก็ยังคงสภาพชุมชนน้ำ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของสังคมไทยในอดีต ไม่ว่าจะเป็นการตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพและการใช้ชีวิตในสังคม ยังมีความผูกพันยึดติดกับน้ำมิได้เสื่อมคลายลงสักเท่าไหร่ ขณะเดียวกันก็มิได้ปฏิเสธความเจริญระบบอุตสาหกรรมที่กำลังเข้ามา เพียงแต่มีความระมัดระวังและอยู่ระหว่างการปรับตัวให้เหมาะสมสอดคล้อง

และเมื่อถึงช่วงปัจจุบันซึ่งอยู่ระหว่างแผนพัฒนาชาติฉบับที่ 5 และฉบับที่ 6 นี้เองที่ผลของการเริ่มก่อตัวจากวิกฤตการณ์ต่างๆ ในช่วงที่ผ่านมา ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ

ชุมชนและการใช้ที่ดินในพื้นที่นี้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NEWLY INDUS-TRIALISED COUNTRY) เพราะระบบการผลิตเกษตรกรรมซึ่งเป็นฐานเศรษฐกิจของพื้นที่นี้ได้มุ่งเน้นการผลิตเพื่อการค้าอย่างเข้มข้น (INTENSIVE COMMERCIAL AGRICULTURE) ดังตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การทำสวนผลไม้ในคำเนินสะดวกที่จะเน้นการผลิตเพื่อการส่งออกตามตลาดเป็นสำคัญ และมีการใช้พื้นที่หุบตารางนิ้วปลูกพืชหลายชนิดแต่เป็นหมวดหมู่ โดยใช้เทคนิควิทยาการทั้งแบบชาวบ้านและวิทยาศาสตร์ควบคู่กันไป และมีการพยายามเร่งผลผลิตด้วยการใช้ปุ๋ยสารเคมีและยาฆ่าแมลงต่างๆ เพื่อให้ได้ผลผลิตมากและคุณภาพเป็นที่ยอมรับของตลาด นอกจากนี้ยังพยายามทำเกษตรใหม่ตามความต้องการตลาดทดแทน เช่น การปลูกหน่อไม้ฝรั่ง หรือ การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม ทดแทนที่ไร่นาหรือสวนบางแห่ง และอีกตัวอย่างที่สำคัญคือการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำเพื่อการส่งออกตลาดต่างประเทศ ซึ่งเริ่มเฟื่องฟูตั้งแต่ปี 2529 จนถึงปี 2532 และได้หยุดชงักลงเมื่อปี 2533 และเป็นปัญหาต่อเนื่องทั่วถึงทุกพื้นที่ชายฝั่งทะเลของประเทศทุกวันนี้

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มิได้เกิดจากนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่เพียงอย่างเดียว หากเป็นผลที่เกิดจากสภาพทางกายภาพของพื้นที่ได้รับปัญหาต่อเนื่องจากความผิดปกติทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาของมนุษย์ (MANMADE DEVELOPMENT) ด้วย เช่น ภาวะความแห้งแล้งเมื่อปี 2522 ทำให้เกิดการผลักดันของน้ำทะเลเข้ามาท่วมในพื้นที่เนื่องจากน้ำจืดเหนือเขื่อนถูกกักไว้ ทำให้สวนมะพร้าวในพื้นที่อำเภอเมืองฯ และอำเภออัมพวาได้รับความเสียหายจำนวนมาก หรือการเกิดอุทกภัยเมื่อปี 2525 และปี 2526 ทำให้น้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมในกาญจนบุรี ราชบุรี และสารเคมีจากสวนคำเนินสะดวกไหลเข้าไปทำลายทั้งสวนมะพร้าว นากุ้ง และระบบนิเวศน์ชายฝั่งทะเลให้ได้รับความเสียหาย นอกจากนี้มีผลกระทบเนื่องจากระบบเศรษฐกิจของชาติในปี 2528 - 2529 ที่ชะลอการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยการจำกัดสินเชื่อและลดค่าเงินบาท ซึ่งทำให้สินค้าเกษตรลดมูลค่าลงและเกษตรกรไม่มีเงินทุนในการประกอบอาชีพ หลังจากปี 2529 เป็นต้นมา เมื่อเศรษฐกิจส่วนรวมเริ่มกระเตื้องขึ้นเนื่องจากการเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลชุดใหม่เพื่อเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ และพื้นที่นี้ถูกกำหนดให้มีการพัฒนาด้านเกษตรอุตสาหกรรม (ARGO - INDUSTRIAL) ธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำตอบรับนโยบายนี้ทันที และด้วยการขาดความระมัดระวังและไม่มีการวางแผนเตรียมการไว้ล่วงหน้าทั้งของรัฐและเอกชน ธุรกิจนี้ก่อให้เกิดปัญหาต่อการเกษตรและระบบนิเวศน์ชายฝั่งของพื้นที่ เพราะปัญหาน้ำเน่าเสียจากฟาร์มกุ้งทำให้พืชสวนและสัตว์น้ำในทะเลลดน้อยลง และยังส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจจนถึงทุกวันนี้ เนื่องจากการทิ้งร้างที่ดินนากุ้งได้ทำให้เกิดการสูญเสียการใช้ประโยชน์ที่ดิน และที่ดินมีแนวโน้มถูกเปลี่ยนไปใช้เป็นที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยและอุตสาหกรรมในอนาคต อย่างไรก็ตามด้วยความผูกพันรักถิ่นของคนในพื้นที่นี้จึงทำให้แนวโน้มนั้นไม่รุนแรงเท่าใด ประกอบกับผู้บริหารจากรัฐในปัจจุบันค่อนข้างเห็นคุณค่าความเป็น

เอกลักษณ์พื้นที่ชุมชนน้ำนี้ นโยบายการส่งเสริมอุตสาหกรรมจึงไม่ค่อยได้รับการตอบรับเต็มที่ ไม่มีความแน่นอน เพราะเกษตรกรนากุ้งหรือเจ้าของที่ดินนากุ้งส่วนใหญ่เป็นคนนอกพื้นที่ มีโอกาสที่จะขายที่ดินเพื่อเรียกกำไรมากที่สุดเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง เพราะปัจจุบันธุรกิจการค้าที่ดินทำให้ที่ดินราคาสูงขึ้น เกษตรกรไม่มีโอกาสจะซื้อที่ดินเป็นของตนเองแน่นอน ประกอบกับราคาสินค้าเกษตรในปัจจุบันค่อนข้างมีปัญหา และสังคมคนหนุ่มสาวในพื้นที่หันไปนิยมวัฒนธรรมเมืองมากขึ้น รูปแบบการใช้ที่ดินจึงมีแนวโน้มเพื่อการอยู่อาศัยในพื้นที่เกษตรมากกว่าการใช้พื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรจริงจัง และด้วยสาเหตุนี้ส่วนหนึ่งทำให้สภาพชุมชนเมืองมีการขยายตัวกว้างขึ้น เพราะคนในชนบทมีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมือง และประกอบกิจกรรมด้านการค้าการบริการมากขึ้น อย่างไรก็ตามชุมชนเมืองส่วนใหญ่ในพื้นที่นี้ก็ยังมีลักษณะเป็นเมืองกึ่งชนบท มีบทบาทหน้าที่สำคัญเป็นศูนย์กลางการบริหารการปกครอง การค้าและการบริการภายในท้องถิ่นและเป็นศูนย์บริการเกษตรกรรมในแต่ละพื้นที่ เช่น ในพื้นที่ตอนล่างมีเมืองแม่กลองเป็นศูนย์บริการประมง ในพื้นที่ตอนบนมีชุมชนศรีดอนไฝ บางนกแขวก และกระดังงา เป็นศูนย์บริการเกษตรให้ชุมชนชาวสวน

จากประเด็นสำคัญต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในแต่ละช่วงสมัยที่แตกต่างกันและมีอิทธิพลต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ในท้ายที่สุดนี้พอสรุปได้ว่าประเด็นสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเกิดรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คือ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่มีปัจจัยน้ำเป็นตัวนำ อิทธิพลจากการพัฒนาอุตสาหกรรมตามนโยบายรัฐ สภาพทางเศรษฐกิจการเกษตรในพื้นที่เสื่อมถอย และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและค่านิยมตะวันตกจากเมืองหลวง ซึ่งอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงนี้ได้มีผลกระทบต่อการตั้งถิ่นฐาน และสภาพสังคมของชุมชนทั้งในเมืองและชนบทพอสมควร แต่โดยภาพรวมสภาพการเป็นชุมชนน้ำและวิถีชีวิตตามแบบสังคมเกษตรแบบดั้งเดิมในพื้นที่นี้ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่โดยทั่วไป

4.6 ลักษณะการใช้ที่ดินที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างปัจจุบัน

ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง (ยกเว้นเขตเทศบาลเมืองสมุทรสงครามและเทศบาลตำบลอัมพวา) มีพื้นที่ถือครองทั้งสิ้น 382,591 ไร่ เป็นพื้นที่ถือครองเกษตร 298,977 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 78.15 ของพื้นที่ถือครองทั้งหมด และเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยและพื้นที่อื่นๆ 83,601 ไร่หรือร้อยละ 21.85 ของพื้นที่ถือครองทั้งหมด จากลักษณะการถือครองที่ดินดังกล่าวแสดงว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างมีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเป็นหลัก โดยมีพื้นที่เกษตรกระจายอยู่ทั่วทั้งพื้นที่ บริเวณที่มีสัดส่วนพื้นที่เกษตรมากอยู่ทางตอนบนของพื้นที่ ได้แก่ อำเภอบางคนทีและอำเภอดำเนินสะดวก คือ มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 87.78 และ 85.37 ตามลำดับ ส่วนทางตอนล่างอำเภออัมพวาและอำเภอเมืองสมุทรสงคราม มีสัดส่วนพื้นที่เกษตรคิดเป็นร้อยละ

แผนภูมิที่ 4.1 แสดงการเกิดรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

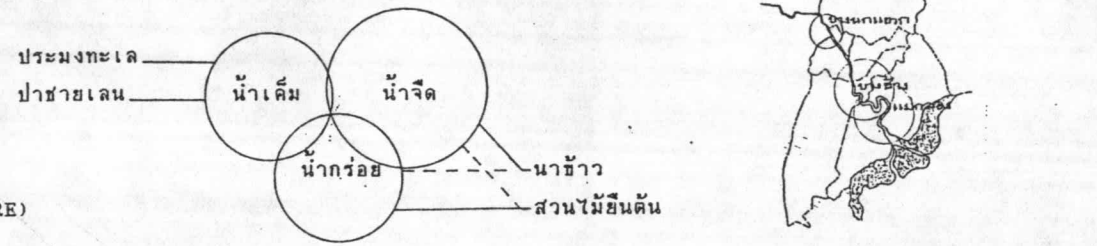

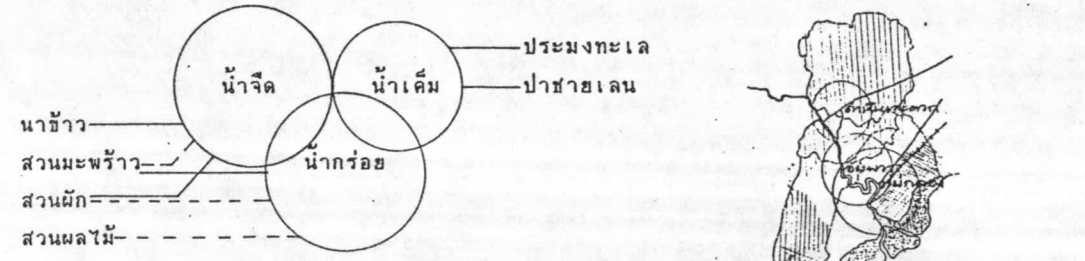

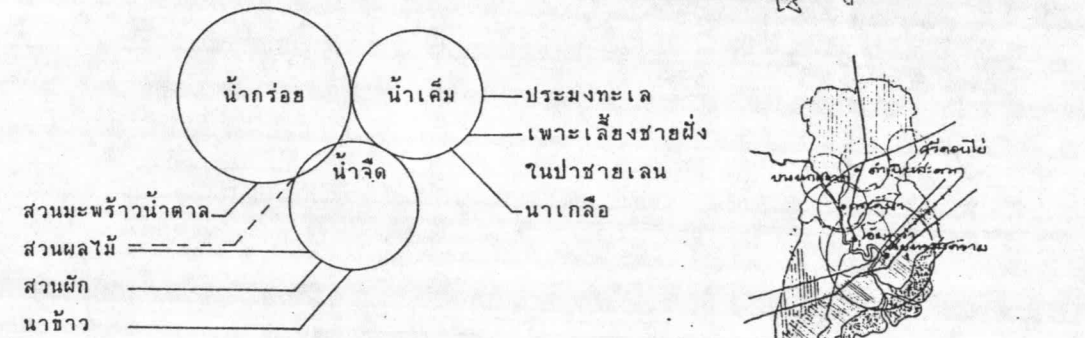

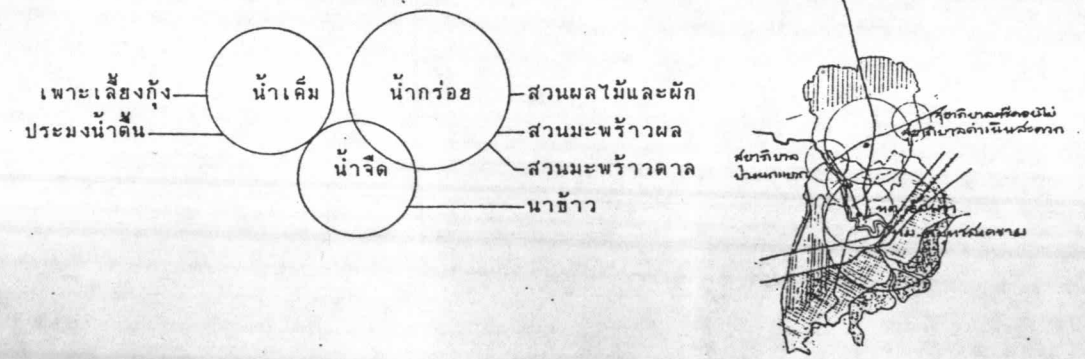

ตารางที่ 4.6 แสดงประเด็นสำคัญที่มีต่อการเกิดรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

ช่วงสมัย	ลักษณะน้ำ	เหตุการณ์ที่สำคัญ	ลักษณะการใช้ที่ดิน	รูปแบบชุมชน	สภาพสังคม	ชุมชนเมือง
ก่อนสมัยรัชกาลที่ 4	น้ำจืด น้ำเค็ม น้ำกร่อย ตามฤดูกาล	พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะปากแม่น้ำ ป่าชายเลน และในทะเล	เพื่อเกษตรกรรมแบบยั่งยืน (SUSTAINED AGRICULTURE) โดยพึ่งพาธรรมชาติ (NATURAL RESOURCE)	ชาวประมง ชาวนา ชาวสวน	เป็นชุมชนน้ำชายทะเล (ESTUARINE) สังคมเกษตรกรรม (AGRARIAN SOCIETY) วัดเป็นศูนย์กลางชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ	เกิดการก่อตัวชุมชนศูนย์กลางประมง บริเวณ วัดศรีจำปา (วัดบ้านแหลม) ศูนย์กลางการค้าพืชสวนที่อัมพวาใกล้วัดอัมพวัน
ร.4 ถึง พ.ศ.2500	น้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเค็ม	ขุดคลองดำเนินสะดวกเชื่อม กทม. สร้างทางรถไฟสายแม่กลอง-มหาชัย -วงเวียนใหญ่ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง	เกษตรกรรมเพื่อการค้าของเมืองหลวง (COMMERCIAL BASED AGRICULTURE) ยังเป็นเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ แต่ เพิ่มพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น	ชาวสวน ชาวนา ชาวประมง (ชาวนาเกลือ)	ชุมชนน้ำชายทะเล เน้นการเพาะปลูก สังคมเกษตรกรรม เริ่มมีการค้าขาย วัดและโรงเรียนเป็นศูนย์กลาง มีตลาดน้ำเป็นศูนย์กลางการค้าพืชสวน	ชุมชนเมืองแม่กลอง เมืองอัมพวา ขยายตัว เกิดชุมชนเมืองชนบทกระดังงา ดำเนินสะดวก ทำให้ชุมชนบางนกแขวกและชุมชนศรีดอนไม่ ลดความสำคัญลง
แผนพัฒนาชาติ ฉบับที่ 1 ถึง 4	น้ำกร่อย น้ำเค็ม น้ำจืด	นโยบายการส่งออกผลผลิตเกษตร 2511 รัฐส่งเสริมการประมง 2512 - 2516 สร้างถนนธนบุรี- ปากท่อ และเขื่อนศรีนครินทร์ 2519 - 2522 ภาวะแห้งแล้ง น้ำทะเลท่วมสวนมะพร้าว มีอุตสาหกรรมต่อเนื่องการเกษตร และการสัญจรทางน้ำ เกิดขึ้น	ระยะแรกพยายามปลูกข้าวตามนโยบายรัฐ แต่ผลิตพืชสวนได้ดี จึงเปิกสวนมากขึ้น เป็น COMMERCIAL AGRICULTURE ประมงทะเลอุดมสมบูรณ์มาก เศรษฐกิจหลัก ของแม่กลอง แบ่งเขตพื้นที่น้ำเค็มและน้ำจืดเด็ดขาด พื้นที่ชายทะเลทำสวนได้น้อยลง สวนมะพร้าวอำเภอเมือง ฯ เสียหายมาก เปลี่ยนไปทำการเพาะเลี้ยงชายฝั่งและ ทำนาเกลือมากขึ้น ประมงทะเลลดลง เป็นอุตสาหกรรมเกี่ยวเนื่องกับการประมง การทำน้ำตาลมะพร้าวในครัวเรือน โรงเลื่อยไม้ ต่อเรือ ซ่อมเครื่องยนต์	ชาวสวนเพิ่มขึ้น ชาวประมงฐานะดี ชาวนาเกลือ ชาวนากุ้ง	ยังเป็นชุมชนน้ำชายทะเล สังคมเกษตรกรรม วัดและโรงเรียนเป็นศูนย์กลางชนบท ตลาดน้ำเป็นศูนย์กลางการค้าพืชสวนที่สำคัญ การตั้งถิ่นฐานแบบกระจายในพื้นที่เกษตร (DISPERSED) และตามแนวริมคลอง และริมถนน (LINEAR SETTLEMENT) ระยะหลังตลาดน้ำลดความสำคัญลง ซื้อขายสินค้าในเมือง มีตลาดเทศบาล ตลาดสุขาภิบาล เป็นศูนย์กลางชนบท การคมนาคมเริ่มเปลี่ยนจากน้ำมาเป็นทางบก ในเมือง แต่ในชุมชนหมู่บ้านยังใช้ทางน้ำ การขนส่งพืชสวนส่วนใหญ่ยังใช้ทางน้ำ	เกิดชุมชนเมืองชนบทเพิ่มขึ้นอีก 2 แห่ง คือ ชุมชนบางนกแขวก และชุมชนศรีดอนไผ่ เมืองแม่กลองเป็นศูนย์กลางประมงคู่กับมหาชัย ชุมชนเมืองทั้งหมดเป็น RIVERINE TOWN เมืองแม่กลองขยายตัวตามแนวถนน เป็นเมือง ใหญ่ที่สุด รองลงมาคือเมืองอัมพวา ส่วน อีก 4 แห่งเป็นเมืองกึ่งชนบท ระยะหลังเมื่อมีทางหลวง 325 ดำเนินสะดวก เด่นกว่าอัมพวา และเมืองต่างๆ ย้ายศูนย์ ชุมชนเมืองขยายตัวตามแนวถนนทั้งหมด
แผนพัฒนาชาติ ฉบับที่ 5 และ 6	น้ำกร่อย น้ำเค็ม น้ำจืด	นโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร 2525-2526 น้ำท่วมใหญ่ภาคกลาง 2527-2529 เศรษฐกิจประเทศชลอตัว 2529-2531 ธุรกิจกุ้งเฟื่องฟู 2531-2534 นากุ้งล่มสลาย	เกษตรกรรมเพื่อการค้าแบบเข้ม (INTEN TENSIVE COMMERCIAL AGRICULTURE) เน้นการปลูกพืชผลไม้เพื่อส่งออกตามตลาด สวนสมุทรสงครามแย่ลงมาก แต่ที่ดำเนินฯ พัฒนาและก้าวหน้ามาก พื้นที่ชายทะเลเปลี่ยนเป็นนากุ้ง ป่าเสนสุญ พื้นที่ชายทะเลเสื่อมโทรม แต่ระบบนิเวศน์ดีขึ้น	ชาวสวนดำเนินฯ ธุรกิจกุ้งแม่กลอง ชาวประมงน้ำตื้น ชาวนาข้าว ชาวนาเกลือ	ชุมชนน้ำสังคมเกษตรกรรม ที่ค่อนข้างทันสมัย วัดยังเป็นศูนย์รวมชนบท และมีกลุ่มสังคมอื่นๆ ได้รับอิทธิพลสังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรม แรงงานหนุ่มสาวอยู่ที่โรงงานอุตสาหกรรม แรงงานเกษตรเป็นคนแก่ แต่ที่ดำเนินฯ คนหนุ่มสาวยังทำงานในสวนอยู่ เศรษฐกิจทรุด มีแนวโน้มการเปลี่ยนอาชีพ	แม่กลองเป็นศูนย์กลางธุรกิจกุ้งและเจริญมาก ดึงดูดความเจริญจากอัมพวาไปหมด ดำเนินสะดวกมีแนวโน้มเป็นศูนย์กลางใหญ่ พึ่งพาศูนย์กลางกรุงเทพฯ ด้านการตลาด พึ่งพามหาชัย ด้านแหล่งงานอุตสาหกรรม ใช้บริการเมืองราชบุรี และนครปฐมบ้าง

74.38 และ 85.37 ตามลำดับ ทั้งนี้เพราะทั้ง 2 อำเภอนี้อยู่ในเขตอิทธิพลเมืองศูนย์กลางของพื้นที่นี้จึงมีรูปแบบการใช้ที่ดินในลักษณะอื่นๆ เป็นสัดส่วนค่อนข้างมาก โดยเฉพาะอำเภอเมืองฯ ในระยะหลังมีการใช้พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย อุตสาหกรรมและการพาณิชยกรรมมากขึ้น

การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมของพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นการใช้ที่ดินเพื่อกสิกรรม โดยมีการทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นเป็นหลัก มีพื้นที่ทั้งหมด 178,775 ไร่ หรือร้อยละ 59.79 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมด ส่วนกิจกรรมเกษตรอย่างอื่นที่สำคัญคือ การทำนากุ้ง ซึ่งพัฒนามาจากการเพาะเลี้ยงชายฝั่งทะเลตามธรรมชาติ และกลายเป็นการเพาะเลี้ยงแบบกึ่งพัฒนาที่มีผลต่อโครงสร้างเศรษฐกิจ และรูปแบบการใช้ที่ดินเกษตรในเวลาต่อมาระยะหนึ่ง ปัจจุบันมีพื้นที่นากุ้งในที่ราบสุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างทั้งที่เป็นกุ้งน้ำเค็มและกุ้งน้ำจืด 46,593 ไร่ หรือร้อยละ 15.58 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมด นอกจากสวนและนากุ้งแล้วในพื้นที่ยังมีสวนผักอีก 25,002ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 8.36 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมด นาเกลือ 4,757 ไร่หรือร้อยละ 1.59 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมด และมีไร่นาปอปลาและพื้นที่อื่นๆ อีกเล็กน้อย (ดูตารางที่ 4.7) ซึ่งรายละเอียดของการใช้พื้นที่เกษตรสามารถแยกเป็นรายละเอียดของแต่ละอำเภอได้ดังนี้

4.6.1 <u>การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมของอำเภอเมืองสมุทรสงคราม</u>

อำเภอเมืองสมุทรสงคราม (ไม่รวมเทศบาลเมืองสมุทรสงคราม) มีพื้นที่ถือครองอำเภอ 101,333 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรม 70,289 ไร่ หรือร้อยละ 69.36 ของพื้นที่ถือครองอำเภอ ที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 30 เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยและพื้นที่อื่นๆ จากลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าการใช้ที่ดินของอำเภอเมืองสมุทรสงครามเป็นการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรเป็นส่วนใหญ่ โดยสัดส่วนการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรจะอยู่ทางตอนบนถนนธนบุรี-ปากท่อมากกว่าทางตอนล่าง โดยเฉพาะตำบลบางขันแตก ลาดใหญ่ นางตะเคียนและท้ายหาด เป็น 4 ตำบลที่มีสัดส่วนการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรมากที่สุดคือร้อยละ 90.78 , 87.92 , 87.40 และ 79.35 ตามลำดับ ส่วนในพื้นที่ตอนล่างถนนธนบุรี-ปากท่อ โดยเฉพาะตำบลแหลมใหญ่ บางแก้วและบางจะเกร็ง มีสัดส่วนการใช้ที่ดินเกษตรค่อนข้างน้อยคือร้อยละ 41.16 , 57.17 และ 61.91 ตามลำดับ ทั้งนี้เพราะพื้นที่ทางตอนล่างถนนธนบุรี-ปากท่อมักได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำเค็มทำให้ทำการเพาะปลูกพืชต่างๆ ได้น้อย ทั้งที่มีพื้นที่มากถึงครึ่งหนึ่งของพื้นที่ถือครองอำเภอ (รวมตำบลคลองโคนด้วย) ลักษณะเช่นนี้ทำให้สามารถแยกประเภทการใช้ที่ดินเกษตรในอำเภอเมืองสมุทรสงครามได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ๆ คือ พื้นที่ทางตอนบนถนนธนบุรี-ปากท่อเป็นพื้นที่กสิกรรมซึ่งศักยภาพของพื้นที่เหมาะแก่การทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นมากที่สุด ส่วนพื้นที่ตอนล่างเป็นพื้นที่การผลิตที่เกี่ยวข้องกับการประมงซึ่งปัจจุบันเน้นการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็ม (ดูตาราง

ตารางที่ 4.7 แสดงลักษณะการใช้ที่ดินที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง แยกตามอำเภอ ปี 2531/32

ลักษณะการใช้ที่ดิน	รวมทั้งหมด		อ.ดำเนินสะดวก		อ.เมืองสมุทรสงคราม		อ.อัมพวา		อ.บางคนที	
	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ
พื้นที่ทั้งหมดของอำเภอ	382,591	100.00	118,731	100.00	101,333	100.00	114,402	100.00	48,125	100.00
-เนื้อที่ถือครองเกษตร	298,977	78.15	101,356	85.37	70,289	69.36	85,089	74.38	42,243	87.78
เนื้อที่ถือครองเกษตร	298,977	100.00	101,356	100.00	70,289	100.00	85,089	100.00	42,243	100.00
เนื้อที่นาข้าว	29,328	9.81	22,304	22.00	-	-	7,024	8.25	-	-
ไร่	770	0.26	770	0.76	-	-	-	-	-	-
ผัก	25,002	8.36	22,169	21.87	80	0.11	450	0.53	2,303	5.45
ไม้ผลยืนต้น	178,775	59.79	55,066	54.33	38,678	56.45	45,528	53.51	38,503	91.15
ไม้ดอกไม้ประดับ	92	0.03	85	0.83	7	0.01	-	-	-	-
นากุ้ง	46,593	15.58	962	0.95	25,717	36.59	19,914	23.40	-	-
บ่อปลา	1,778	0.59	588(เลี้ยงในร่องสวน)		50	0.07	1,728	2.03	425*(เลี้ยงในร่องสวน)	
นาเกลือ	4,757	1.59	-	-	4,757	6.77	-	-	-	
อื่นๆ	11,882	3.97	-	-	-	-	10,445	12.27	1,437	3.4
-ที่อยู่อาศัย	83,601	21.85	12,901	10.87	31,035	30.60	5,876	5.1	5,882	12.22
-อื่นๆ			4,470	3.76	รวมพื้นที่ป่าชายเลนเสื่อม 10,575 ไร่		23,437	20.5		
ครัวเรือนทั้งหมด			15,418		8,989		10,006		7,698	100.00
ครัวเรือนเกษตร			13,508	88.90	5,912	65.77	6,965	69.6	7,180	93.27

ที่มา : แผนพัฒนาการเกษตรรายอำเภอ ปี 2533 กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ที่ 4.8 และแผนที่ 4.7)

การทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นในอำเภอนี้มีพื้นที่ทั้งหมด 39,678 ไร่ หรือร้อยละ 56.45 ของพื้นที่เกษตรอำเภอ ส่วนใหญ่เป็นสวนมะพร้าวน้ำตาลมีพื้นที่กระจายอยู่ทุกตำบลรวมกัน 33,022 ไร่ หรือร้อยละ 83.22 ของพื้นที่สวนทั้งหมด ตำบลที่มีพื้นที่ปลูกมากที่สุดคือ ลาดใหญ่ 9,407 ไร่ รองลงมาคือตำบลนางตะเคียน 7,103 ไร่ ตำบลบางขันแตก 6,872 ไร่ และตำบลคลองเขิน 3,928 ไร่ (ดูตารางที่ 4.9) ส่วนพื้นที่สวนอีกร้อยละ 16.78 เป็นสวนมะพร้าวผล 4,970 ไร่ หรือร้อยละ 12.53 ของพื้นที่สวนทั้งหมด โดยตำบลท้ายหาดมีพื้นที่ปลูกมากที่สุด 1,902 ไร่ รองลงมาคือบ้านปรก 952 ไร่ และตำบลบางขันแตก 927 ไร่ สวนมะพร้าวผลนี้เดิมเป็นสวนมะพร้าวน้ำตาลแต่เนื่องจากมีอายุมากและให้น้ำตาลน้อย ชาวสวนจึงปล่อยไว้เก็บผลดีกว่าแต่ผลที่ได้ก็ค่อนข้างเสี่ยงสู้มะพร้าวผลที่บางคนที่ไม่ได้ นอกจากสวนมะพร้าวแล้วชาวสวนในพื้นที่นี้ยังมีการปลูกผลไม้แซมในสวนมะพร้าวหรือในสวนหลังบ้านบ้าง เป็นกล้วยน้ำว้า มะม่วง ส้มโอ ส้มเขียวหวาน เป็นต้น สวนที่มีการปลูกผลไม้แซมจะเป็นสวนในพื้นที่ตอนบนทั้งหมด ส่วนพื้นที่ตอนล่าง 5 ตำบลคือ ตำบลคลองโคน แหลมใหญ่ บางจะเกร็ง บางแก้ว และลาดใหญ่ไม่มีการปลูกผลไม้เลยทั้งนี้เพราะสภาพพื้นที่ไม่เอื้ออำนวย

สำหรับการใช้ที่ดินเกษตรเพื่อการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการประมงนั้น ในพื้นที่นี้มีกิจกรรมการผลิตที่เด่นมาก 2 รูปแบบคือ การเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มและการทำนาเกลือ โดยการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มมีความนิยมมากในระยะ 3 ปีที่ผ่านมามีการเพิ่มพื้นที่มากขึ้นทุกปี ปัจจุบันมีพื้นที่นากุ้ง 25,717 ไร่ หรือร้อยละ 36.59 ของพื้นที่เกษตรอำเภอ พื้นที่ที่มีการเพาะเลี้ยงมากคือ 4 ตำบลที่มีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลคือตำบลคลองโคน แหลมใหญ่ บางจะเกร็ง และบางแก้ว โดยตำบลคลองโคนมีพื้นที่เพาะเลี้ยงมากที่สุด 14,310 ไร่ หรือร้อยละ 55.64 ของพื้นที่นากุ้งทั้งหมด รองลงมาคือตำบลบางแก้วมีพื้นที่ 6,143 ไร่ ตำบลบางจะเกร็งมีพื้นที่ 2,313 ไร่ และตำบลแหลมใหญ่มีพื้นที่ 1,899 ไร่ นอกจากนี้ตำบลลาดใหญ่และตำบลนางตะเคียนซึ่งไม่ติดชายฝั่งทะเลและเป็นพื้นที่ทางตอนเหนือก็มีการเพาะเลี้ยงกุ้งในพื้นที่บริเวณสุดเขตด้านตะวันออกติดคลองพรมแดนจังหวัดสมุทรสาคร 932 ไร่และ 120 ไร่ ทั้งนี้เพราะพื้นที่ดินตรงนั้นมีศักยภาพทำการเพาะเลี้ยงกุ้งได้ดี ส่วนการทำนาเกลือเนื่องจากพื้นดิน 2 ข้างถนนธนบุรี-ปากท่อซึ่งอยู่ระหว่างตำบลลาดใหญ่และตำบลบางแก้วเหมาะต่อการทำนาเกลือ และเป็นอาชีพที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ พื้นที่นาเกลือตรงบริเวณนั้นจึงยังมีการผลิตต่อเนื่องกัน ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะถูกเปลี่ยนไปทำนากุ้งบ้างก็ตามปัจจุบันพื้นที่นาเกลือก็ยังเหลืออยู่อีก 4,757 ไร่ หรือร้อยละ 6.77 ของพื้นที่เกษตรอำเภอ เพราะเกษตรกรชาวท้องถิ่นโดยแท้ในพื้นที่นี้ไม่ค่อยนิยมการเปลี่ยนแปลง

ตารางที่ 4.8 แสดงพื้นที่และสัดส่วนการใช้ที่ดินเกษตรกรรม อำเภอเมืองสมุทรสงคราม ปี 2532 แยกรายตำบล

ตำบล	พื้นที่ทั้งหมด (ไร่)	พื้นที่เกษตร (ไร่)	ร้อยละ[1]	สวนไม้ผลไม้ยืนต้น (ไร่)	ร้อยละ[2]	นากุ้ง (ไร่)	ร้อยละ	นาเกลือ (ไร่)	ร้อยละ	หมายเหตุ
บ้านปรก	4,062	2,287	56.30	2,280	99.69	-	-	-	-	มีไม้ดอก 7 ไร่
คลองเขิน	6,827	4,543	66.54	4,543	100.00	-	-	-	-	
บางคะเคียน	8,470	7,403	87.40	7,153	96.62	120	1.62	-	-	มีสวนผัก 80 ไร่, บ่อปลา 50 ไร่
บางแก้ว	16,875	9,648	57.17	400	4.15	6,143	63.67	-	-	
บางขันแตก	9,375	8,511	90.78	8,511	100.00	-	-	-	-	
ท้ายหาด	3,598	2,855	79.35	2,855	100.00	-	-	-	-	
บางจะเกร็ง	4,250	2,631	61.91	318	12.09	2,313	87.91	-	-	
คลองโคน	21,875	15,340	70.12	1,030	6.71	14,310	93.29	-	-	
แพรกใหญ่	12,363	5,089	41.16	3,190	62.68	1,899	37.32	-	-	
ลาดใหญ่	13,638	11,991	87.92	9,407	78.45	932	7.77	1,652	13.78	
รวม	101,333	70,298	69.39	39,678	56.45	25,717	36.59	4,757	6.77	

ที่มา : แผนพัฒนาการเกษตรรายอำเภอ ปี 2533 กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

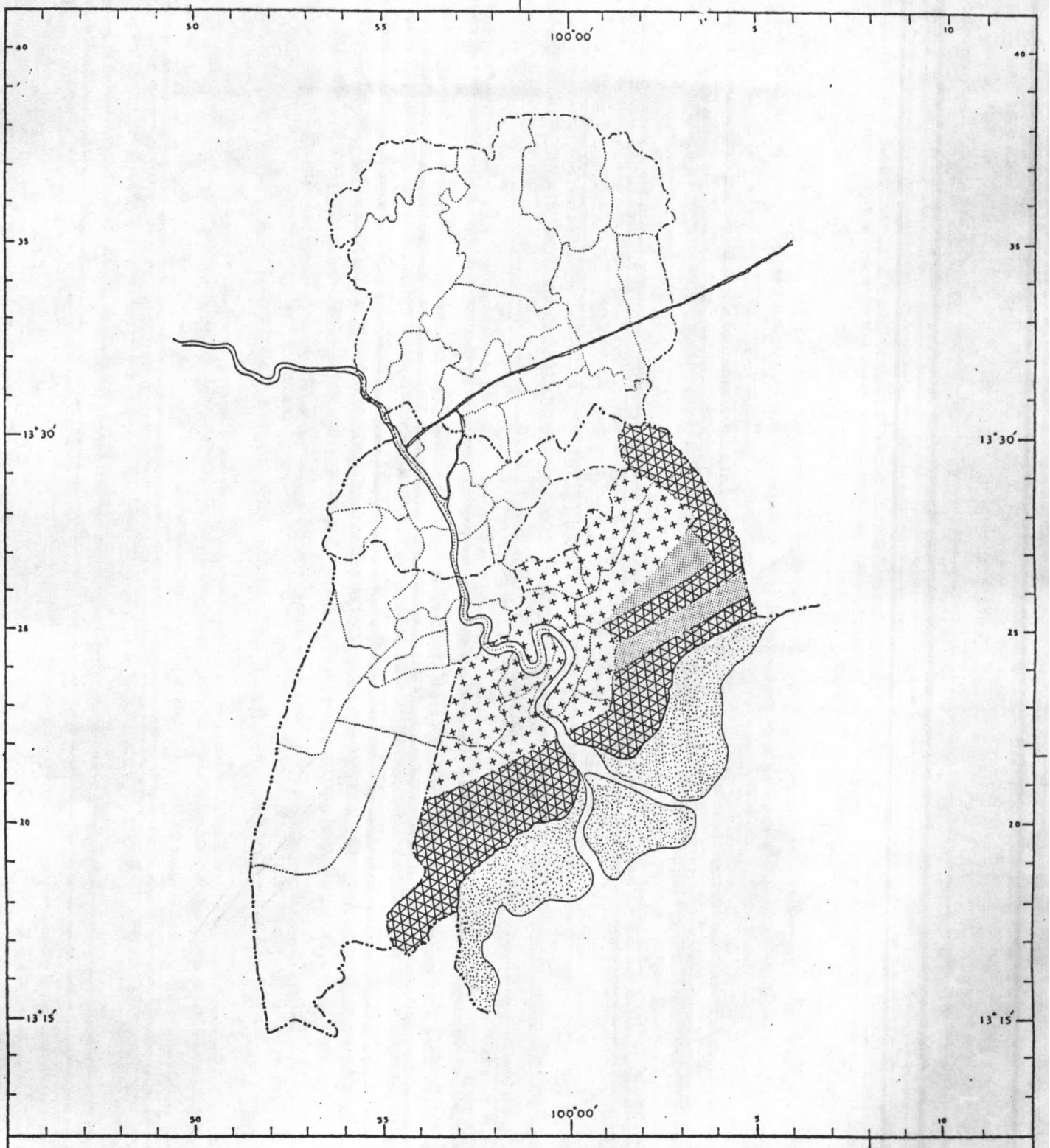

แผนที่ 4.7 การใช้ที่ดิน อ.เมืองสมุทรสงคราม ปี 2531/32

สัญญลักษณ์

- สวนมะพร้าวน้ำตาล
- นากุ้ง
- นาเกลือ

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

มาตราส่วน 1:250,000

ตารางที่ 4.9 แสดงพื้นที่เพาะปลูกพืชในสวนอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ปี 2532 แยกรายตำบล

หน่วย : ไร่

ตำบล	มะพร้าวตาล	มะพร้าวผล	มะพร้าวน้ำหอม	ส้มโอ	ส้มเขียวหวาน	โกโก้	กล้วย	มะม่วง	ละมุด	รวม
บ้านปรก	1,039	952	-	46	-	22	-	221	-	2,280
คลองเข็น	3,928	300	-	-	-	15	280	20	-	4,543
บางคนเดิฐน	7,103	-	-	20	30	-	-	-	-	7,153
บางคนเดิฐน	337	63	-	-	-	-	-	-	-	400
บางขันแตก	6,872	927	12	160	-	25	315	175	53	8,511
ท้ายหาด	624	1,902	21	55	-	9	200	7	-	2,855
บางจะเกร็ง	8	310	-	-	-	-	-	-	-	318
คลองโคน	880	150	-	-	-	-	-	-	-	1,030
แหลมใหญ่	2,824	366	-	-	-	-	-	-	-	3,190
ลาดใหญ่	9,407	-	-	-	-	-	-	-	-	9,407
รวม	33,022	4,970	33	281	30	71	795	423	53	39,678
(ร้อยละ)	83.22	12.53	0.08	.71	0.08	0.18	2.00	1.07	0.13	100.00

ที่มา : แผนพัฒนาการเกษตรรายอำเภอ ปี 2533 กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

โดยสรุปการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในอำเภอเมืองสมุทรสงครามปัจจุบันมี 3 รูปแบบคือ สวนมะพร้าวน้ำหอม การเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มซึ่งพัฒนามาจากการทำประมงชายฝั่งทะเล และการทำนาเกลือ การใช้ที่ดินเพื่อการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มมีบทบาทสำคัญมาก เพราะเป็นตัวการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในพื้นที่ และมีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจโดยส่วนรวมอย่างมาก ซึ่งจะกล่าวถึงในรายละเอียดของชุมชนประมงต่อไป สำหรับลักษณะการใช้พื้นที่เกษตรกรรมสามารถแบ่งพื้นที่ตามรูปแบบการผลิตได้เป็น 2 พื้นที่ใหญ่ๆ คือ พื้นที่ตอนบนถนนธนบุรี-ปากท่อ เป็นสวนมะพร้าวเกือบทั้งหมดโดยเฉพาะมะพร้าวน้ำหอม ส่วนพื้นที่ตอนล่างถนนธนบุรี-ปากท่อส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นากุ้งน้ำเค็ม และมีพื้นที่นาเกลืออยู่บริเวณ 2 ข้างถนนทางด้านตะวันออก โดยภาพรวมรูปแบบกิจกรรมเกษตรและลักษณะการใช้พื้นที่เพื่อกิจกรรมเกษตรในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นไปตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ และมีแนวโน้มค่อนข้างเหมือนเดิม ถึงแม้ว่ากิจกรรมการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มจะเข้ามาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบ้าง แต่ก็เป็นช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เพราะหลังจากเกิดการล่มสลายของพื้นที่นากุ้งเมื่อปลายปี 2532 เป็นต้นมา แนวโน้มการใช้ที่ดินเกษตรในพื้นที่นี้ก็เริ่มเปลี่ยนกลับไปทำสวน นาเกลือ และทำการประมงน้ำตื้นดังเดิม โดยยึดตามความเหมาะสมของลักษณะกายภาพเป็นหลัก แต่การเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาดังกล่าวก็เป็นผลเสียต่อระบบเศรษฐกิจส่วนรวมอย่างมาก เพราะมีพื้นที่นากุ้งจำนวนมากที่ถูกปล่อยทิ้งร้างโดยมิได้ใช้ประโยชน์ใดๆ เลย รวมถึงป่าชายเลนที่เหลืออยู่ 10,575 ไร่ต้องกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม ซึ่งมีความจำเป็นต้องรีบเร่งฟื้นฟูเพื่อรักษาสมดุลย์ระบบนิเวศน์ของพื้นที่เพื่อให้พื้นที่ส่วนรวมโดยเฉพาะสวนมีสภาพสมบูรณ์ดังเดิม โดยมีการปรับตัวให้เหมาะสมกับแนวทางการพัฒนายุคใหม่ด้วย

ดังนั้นแนวโน้มของการใช้พื้นที่สวนในอนาคต อาจเปลี่ยนแปลงผลผลิตจากมะพร้าวน้ำหอมไปสู่การทำมะพร้าวผลและผลไม้ตามตลาดมากขึ้น ลักษณะเช่นนี้เป็นการบ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตเท่านั้น สำหรับขนาดของพื้นที่นั้นคาดว่าคงเท่าเดิมหรืออาจจะน้อยลงบ้าง เพราะอิทธิพลการพัฒนาเมืองสมุทรสงครามมีขอบเขตกว้างขึ้น (ดูเรื่องเมืองในภาคผนวก ข) มีพื้นที่เกษตรบางส่วนโดยเฉพาะนากุ้งเริ่มเปลี่ยนไปทำกิจกรรมอย่างอื่น เช่น เป็นโรงงานอุตสาหกรรมหรือที่อยู่อาศัย เพราะพื้นที่ถูกขายให้กับคนภายนอกมากในช่วงที่เปลี่ยนเป็นนากุ้ง อย่างไรก็ตามแนวโน้มการขยายตัวโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่นี้ค่อนข้างน้อย เพราะความรักและตระหนักในคุณค่าพื้นที่ของชาวท้องถิ่นยังฝังอยู่ในสายเลือดค่อนข้างมาก ประกอบกับนโยบายของผู้นำและผู้ปกครองรัฐสอดคล้องกับประชาชนอุตสาหกรรมจึงอยู่ในวงจำกัดมาก ส่วนการเพิ่มพื้นที่อยู่อาศัยนั้นเป็นไปตามธรรมชาติของการเจริญเติบโตของประชากรในพื้นที่ ซึ่งอัตราการขยายตัวของประชากรในอำเภอเมืองมีอัตรามากกว่าทุกอำเภอในพื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง แต่เมื่อเปรียบเทียบอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรในแต่ละปีแล้วมีอัตราการเพิ่มน้อย

(ดูในเรื่องประชากร บทที่ 3) ดังนั้นการเพิ่มพื้นที่พักอาศัยจึงมีไม่มากนัก

4.6.2 การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมอำเภออัมพวา

ปัจจุบันอำเภออัมพวา (ไม่รวมเขตเทศบาลตำบลอัมพวา) มีพื้นที่ถือครองทั้งสิ้น 114,442 ไร่ เป็นพื้นที่ทางการเกษตร 85,089 ไร่ หรือร้อยละ 74.35 ของพื้นที่ถือครองอำเภอ เป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย 5,876 ไร่ หรือร้อยละ 5.13 ของพื้นที่ถือครองอำเภอ และเป็นพื้นที่อื่นๆ 23,437 ไร่หรือร้อยละ 20.52 ของพื้นที่ถือครองอำเภอ ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าการใช้ที่ดินส่วนใหญ่ของอำเภออัมพวาเป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร โดยพื้นที่เกษตรกระจายอยู่ทั่วไปทุกตำบลและเกือบทุกตำบล มีสัดส่วนการถือครองพื้นที่ทางการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 80 ขึ้นไป ยกเว้นพื้นที่บริเวณด้านใต้ของอำเภอ 4 ตำบลคือ ตำบลสวนหลวง ปลายโพงพาง แพรกหนามแดง และยี่สาร มีสัดส่วนการถือครองพื้นที่เกษตรน้อยกว่าร้อยละ 75 โดยเฉพาะที่ตำบลยี่สารมีสัดส่วนพื้นที่เกษตรน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 61.65 ของพื้นที่ถือครองตำบล (ตารางที่ 4.10 และแผนที่ 4.8) การใช้ประโยชน์พื้นที่ทางการเกษตรส่วนใหญ่ใช้เป็นพื้นที่กสิกรรมประมาณ 63,447 ไร่ หรือร้อยละ 74.56 ของพื้นที่ทางการเกษตรทั้งหมด ส่วนที่เหลือเป็นนากุ้ง 19,914 ไร่ หรือร้อยละ 23.40 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมด และเป็นพื้นที่ปอปลา 1,728 ไร่ หรือร้อยละ 2.04 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมด

ในพื้นที่กสิกรรมทั้งหมด 63,447 ไร่ มีพื้นที่นาข้าว 7,024 ไร่ หรือร้อยละ 11.07 ของพื้นที่กสิกรรมทั้งหมด ที่เหลือส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สวนไม้ผลไม้ยืนต้น โดยเฉพาะสวนมะพร้าวมีเนื้อที่ปลูกทั้งสิ้น 41,623 ไร่ หรือร้อยละ 65.60 ของพื้นที่กสิกรรมทั้งหมด สวนมะพร้าวส่วนใหญ่เป็นมะพร้าวน้ำตาลมีพื้นที่ปลูก 25,755 ไร่ หรือร้อยละ 61.88 ของพื้นที่สวนมะพร้าวทั้งหมด ตำบลที่มีการปลูกมะพร้าวน้ำตาลเป็นหลักคือ ตำบลปลายโพงพาง 7,822 ไร่ ตำบลวัดประดู่ 5,146 ไร่ ตำบลท่าคา 4,735 ไร่ ตำบลบางนางลี่ 2,235ไร่ และตำบลบางแค 1,404 ไร่ ส่วนอีก 6 ตำบลที่เหลือคือ เหมืองใหม่ สวนหลวง แควอ้อม บางช้าง แพรกหนามแดง และยี่สาร มีการปลูกมะพร้าวผลเป็นหลัก โดยตำบลเหมืองใหม่มีพื้นที่ปลูกมากที่สุด 3,533 ไร่ และตำบลยี่สารมีพื้นที่ปลูกน้อยที่สุด 652 ไร่ (ตารางที่ 4.10) สวนมะพร้าวผลสวนใหญ่เป็นมะพร้าวน้ำตาลเก่าที่มีอายุมากและลำต้นสูงไม่เหมาะสำหรับทำน้ำตาลแล้ว ชาวสวนจึงหันมาเก็บผลแทนโดยนิยมปลูกไม้ผลและผลไม้แซม หรือรื้อบางส่วนทำเป็นสวนผลไม้ คิดเป็นอัตราส่วนมะพร้าวผลต่อสวนผลไม้เท่ากับ 4 : 1 ผลไม้ที่นิยมปลูกมากคือ ลิ้นจี่ และส้มโอ เพราะเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้มาก มีพื้นที่ปลูกลิ้นจี่ 1,876 ไร่ และส้มโอ 975 ไร่ ตำบลเหมืองใหม่มีพื้นที่ปลูกมากที่สุดทั้งสองชนิด นอกจากนี้มีการปลูกกล้วยน้ำว้า ฯลฯ มะม่วง

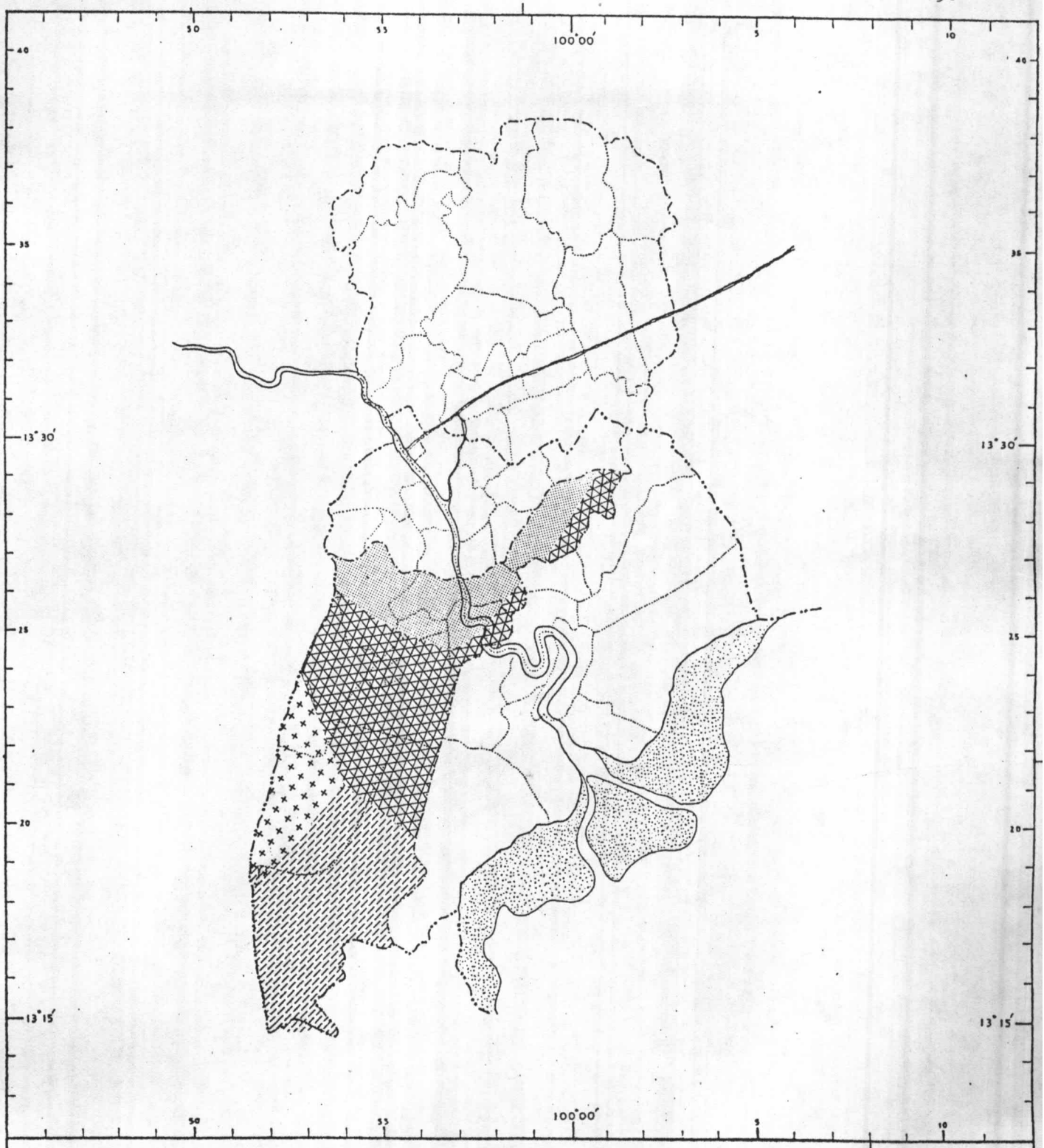

แผนที่ 4.8 แสดงการใช้ที่ดิน อ.อัมพวา ปี 2531

สัญญลักษณ์

นากุ้ง

สวนมะพร้าว

นาข้าว

สวนผลไม้

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

มาตราส่วน 1:250,000

ตารางที่ 4.10 แสดงพื้นที่และสัดส่วนการใช้ที่ดินเกษตรกรรมอำเภอฮอดปี 2532 แยกตามรายตำบล

ตำบล	พื้นที่ถือครอง (ไร่)	พื้นที่เกษตร (ไร่)	ร้อยละ	มะนาวผล (ไร่)	มะนาวน้ำตาล (ไร่)	ลิ้นจี่ (ไร่)	ส้มโอ (ไร่)	โกโก้ (ไร่)	กล้วยน้ำว้า (ไร่)	มะม่วง (ไร่)	ข้าว (ไร่)	หากุ้ง (ไร่)	บ่อปลา (ไร่)	
เหมืองใหม่	7,300	6,060	83.01	3,533	1,265	892	249	21	-	26	-	-	-	
บางข้าง	2,957	2,766	93.54	1,618	280	408	143	7	189	19	-	-	-	
บางแค	2,768	2,430	87.79	1,562	624	133	250	49	-	91	-	-	-	
บางหางลี่	3,521	3,012	85.54	378	4,735	-	-	-	-	-	-	-	-	
สวนหลวง	4,090	3,008	73.54	925	1,404	189	173	77	255	73	-	-	-	
แควอ้อม	3,083	2,671	86.64	1,501	2,235	50	67	95	-	26	-	-	-	
ปลายโพงพาง	12,520	9,254[1]	73.91	1,749	886	62	73	26	94	22	-	-	-	
ประดู่	9,125	8,592	94.16	1,432	7,822	-	20	20	-	10	-	-	-	
แม่กวักพัฒนาแดง	25,742	18,881[1]	73.35	1,257	5,146	142	-	45	-	-	2,107	7,749	1,661	
อมสาร	37,886	23,357	61.65	1,261	885	-	-	-	-	-	4,917	12,165	67	
ท่าผา	5,410	5,058	93.49	652	473	-	-	-	-	-	-	-	-	
รวม 11 ตำบล	114,402[2]	85,089	74.38	15,868	25,755	1,876	975	340	538	267	7,024	19,914	1,728	

หมายเหตุ : [1] ข้อมูลบางฉบับใช้ตัวเลขนี้เป็นพื้นที่ถือครองตำบล

[2] ข้อมูลบางฉบับพื้นที่ถือครองรวมเขตเทศบาลตำบลฮอดเข้าด้วย 105,500 ไร่

ที่มา : นโยบายการพัฒนาเกษตรปี 2533 แยกตามรายอำเภอ กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

เป็นพืชแซม การทำสวนผลไม้มีกระจายอยู่ทั่วไปเกือบทุกตำบลยกเว้นตำบลท่าคา ตำบลเพรกหนามแดง และตำบลยี่สาร ซึ่งเมื่อพิจารณาตามแผนที่ที่ 4.8 จะเห็นว่าสวนผลไม้มีอยู่เฉพาะบริเวณพื้นที่ตอนบนของอำเภอเท่านั้น สำหรับพื้นที่นาข้าวในอัมพวามีพื้นที่ปลูกอยู่เพียง 2 ตำบล คือตำบลเพรกหนามแดง 4,917 ไร่ และตำบลวัดประดู่ 2,107ไร่ ซึ่งที่นาทั้ง 2 ตำบลนี้เป็นที่นาเก่าที่มีการทำนาต่อเนื่องกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สามารถทำได้เฉพาะนาปี และปลูกได้เฉพาะข้าวจ้าวพันธุ์เหลืองปะทิว ผลผลิตที่ได้ค่อนข้างต่ำเพียง 450 กิโลกรัมต่อไร่เท่านั้น แต่ที่ชาวนายังทำนาอยู่เพราะต้องการให้มีข้าวบริโภคภายในครัวเรือนตลอดปีเป็นหลัก และที่ตำบลแพรกหนามแดงมีการทำสวนผักคู่ไปกับการทำนาข้าวด้วยใน ปัจจุบันมีสวนผัก 450 ไร่ ส่วนใหญ่ปลูกพริก คะน้า แตงกวา

นอกจากการใช้พื้นที่เกษตรกรรมเพื่อการทำสวนเป็นส่วนใหญ่แล้วพื้นที่เกษตรที่มีความสำคัญมากในช่วง 2 - 3 ปีที่ผ่านมาคือ นากุ้งในตำบลแพรกหนามแดงและตำบลยี่สาร 2 ตำบลที่สภาพพื้นที่มีศักยภาพการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มได้ผลดีกว่าการเพาะปลูกพืช โดยเฉพาะที่ตำบลยี่สารมีพื้นที่เกษตรกรรมในส่วนที่เป็นนากุ้งและบ่อปลามากกว่าพื้นที่เพาะปลูกถึง 10 เท่า คือมีนากุ้ง 12,165 ไร่ แต่มีพื้นที่เพาะปลูกพืชรวมกันเพียง 1,125ไร่ เท่านั้น ส่วนที่เพรกหนามแดงมีนากุ้ง 7,749 ไร่ และมีบ่อปลา 1,661 ไร่ รวมกันคิดเป็นร้อยละ 49.84 ของพื้นที่เกษตรตำบล เมื่อพิจารณาตามแผนที่ 4.8 จะเห็นว่าพื้นที่นากุ้งอยู่ทางด้านล่างถนนธนบุรี-ปากท่อจนสุดเขตอำเภออัมพวา และต่อเนื่องกับพื้นที่ชายทะเลอำเภอเมืองฯ ที่มีการทำนากุ้งเป็นส่วนใหญ่นั่นเอง สำหรับบ่อปลาเป็นการเลี้ยงปลาน้ำจืดมากกว่า โดยในระยะหลังทำทดแทนพื้นที่นากุ้งบางแห่ง

โดยสรุปการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมอำเภออัมพวาปัจจุบันมี**รูปแบบสำคัญ 2 รูปแบบคือ การทำสวน และการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็ม** โดยมีสภาพกายภาพของพื้นที่เป็นตัวกำหนดลักษณะการใช้พื้นที่ คือ พื้นที่ตอนบนเหนือถนนธนบุรี-ปากท่อเป็นพื้นที่สวน ส่วนพื้นที่ทางตอนล่างถนนซึ่งมีอยู่เพียง 2 ตำบลคือ แพรกหนามแดงและยี่สาร เป็นพื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็ม รูปแบบของสวนทั้งหมดเป็นสวนมะพร้าว มีทั้งมะพร้าวน้ำตาลและมะพร้าวผล นอกจากนั้นมีการปลูกผลไม้แซมบ้าง ผลไม้ที่มีชื่อเสียงมากในอัมพวาคือลิ้นจี่ เป็นพันธุ์ที่ดีที่สุดและเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย แหล่งปลูกลิ้นจี่ที่สำคัญคือพื้นที่ติดแม่น้ำแควอ้อมในตำบลเหมืองใหม่ แควอ้อม และบางช้าง แต่ในระยะหลังไม่ค่อยได้ผล ชาวสวนจึงเปลี่ยนไปทำสวนส้มโอมากขึ้น สำหรับการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มนั้นเนื่องจากมีข้อจำกัดของลักษณะกายภาพพื้นที่ ในอัมพวาจึงมีเพียง 2 แห่งเท่านั้นที่ทำการเพาะเลี้ยงได้คือ ตำบลแพรกหนามแดงและตำบลยี่สาร นากุ้งของทั้ง 2 ตำบลจัดเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงที่ใหญ่มากมีพื้นที่ใกล้เคียงกับพื้นที่นากุ้งในอำเภอเมืองฯ ทั้งหมด ระยะ

หลังพื้นที่นากุ้งที่อัมพวามีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจจังหวัดสมุทรสงครามมากกว่านากุ้งในอำเภอเมืองฯ รายละเอียดในเรื่องนี้จะกล่าวถึงต่อไปในเรื่องชุมชนประมง

สำหรับแนวโน้มของการใช้ที่ดินเกษตรในอนาคต คาดว่าจะมีการทำสวนมากขึ้นทั้งสวนมะพร้าว สวนผลไม้และสวนผัก โดยสวนมะพร้าวจะเก็บผลมากกว่าผลิตน้ำตาลเพราะปัจจุบันการทำสวนมะพร้าวน้ำตาลมีปัญหามาก ส่วนสวนผลไม้และสวนผักมีแนวโน้มอิงตลาดเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มจะน้อยลง เพราะปัจจุบันประสบปัญหาระบบนิเวศน์มากระทบต่อระบบการผลิตทำให้ผลผลิตน้อยคุณภาพไม่ดีราคาตกต่ำ เกษตรกรเริ่มขาดทุนและหยุดกิจการการเพาะเลี้ยงไปทำอย่างอื่นแทน บางคนก็ปล่อยเป็นบ่อร้าง บางคนก็ทำเป็นบ่อปลาแทน และเริ่มมีแนวโน้มเปลี่ยนเป็นพื้นที่อาศัยและอุตสาหกรรม โดยเฉพาะสองข้างถนนธนบุรี-ปากท่อ ตำบลเพรกหนามแดง เริ่มขายที่ดิน แต่เนื่องจากธุรกิจที่ดินในปัจจุบันค่อนข้างซบเซา เกษตรกรส่วนใหญ่จึงคืนรูปเปลี่ยนรูปแบบการผลิตเป็นบ่อปลาและสวนผักมากขึ้น สรุปได้ว่าในระยะเวลา 4 - 5 ปีข้างหน้านี้รูปแบบการใช้ที่ดินเกษตรในอัมพวาคงเป็นการทำสวนมากขึ้น ส่วนการเพาะเลี้ยงคงเป็นแบบธรรมชาติ และเน้นการเพาะเลี้ยงน้ำจืดมากขึ้นเพื่อมีโอกาสทำสวนได้ด้วย

4.6.3 การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมอำเภอบางคนทีปัจจุบัน

ปัจจุบันอำเภอบางคนทีมีพื้นที่เกษตรกรรมทั้งสิ้น 42,243 ไร่ หรือร้อยละ 87.78 ของพื้นที่ถือครองอำเภอทั้งหมด 48,125 ไร่ โดยพื้นที่เกษตรกระจายอยู่ทั่วไปทุกตำบล และเกือบทุกตำบลมีสัดส่วนการถือครองพื้นที่เกษตรคิดเป็นร้อยละ 80 ขึ้นไป ยกเว้น 4 ตำบลทางด้านตะวันออกแม่น้ำแม่กลองคือตำบลบางนกแขวก ตำบลกระดังงา ตำบลบางกระบือ และตำบลยายแพง ที่มีสัดส่วนพื้นที่เกษตรน้อยกว่าร้อยละ 80 โดย 2 ตำบลแรกมีสัดส่วนน้อยที่สุด ร้อยละ 70.72 และ 72.86 ทั้งนี้เพราะทั้ง 2 ตำบลเป็นชุมชนเมืองชนบท (ดูรายละเอียดเรื่องเมือง ภาคผนวก ข) **การใช้ประโยชน์พื้นที่ทางการเกษตรในอำเภอบางคนทีมีเพียงรูปแบบเดียวคือ เป็นพื้นที่สวนไม้ผลไม้ยืนต้นทั้งหมดและมีพื้นที่ปลูกผักแทรกอยู่บ้าง ส่วนใหญ่เป็นการปลูกมะพร้าวผล** ปัจจุบันมีพื้นที่ 19,159 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 45.35 ของพื้นที่เกษตรอำเภอทั้งหมด ตำบลที่มีการปลูกมากที่สุดคือบางยี่รงค์ 3,041ไร่ รองลงมาคือตำบลบางคนที 2,147 ไร่ ตำบลกระดังงา 2,101ไร่ และเกือบทุกตำบลมีการทำสวนมะพร้าวผลเป็นหลักยกเว้น 3 ตำบลที่อยู่ทางด้านตะวันออกคือ ตำบลคอนมะโนรา จอมปลวก และบางกระบือ ที่มีการทำสวนมะพร้าวน้ำตาลเป็นหลัก เพราะทั้ง 3 ตำบลติดกับพื้นที่สวนมะพร้าวน้ำตาลตำบลท่าคา อำเภออัมพวา และตำบลนางตะเคียน อำเภอเมืองฯ นั่นเอง

สวนมะพร้าวผลในอำเภอบางคนทีนั้น เป็นสวนมะพร้าวที่มีการปลูกใหม่ตลอดเวลา ไม่ใช่มะพร้าวต้นเก่าที่มีอายุมากหรือเคยทำมะพร้าวตาลมาก่อนเหมือนในอำเภอเมืองฯ และอำเภออัมพวา มะพร้าวผลที่นี่จึงมีขนาดผลใหญ่และมีคุณภาพดีเทียบเท่ากับมะพร้าวผลทับสะแก นอกจากการทำสวนมะพร้าวแล้วในบางคนทีมีการปลูกผลไม้แซมในสวนมะพร้าวมาก ทั้งนี้เพราะพื้นที่สวนมีจำกัด ผลไม้ที่นิยมปลูกคือ กล้วยน้ำว้ามีพื้นที่ปลูก 6,176 ไร่ รองลงมาคือลิ้นจี่มีพื้นที่ปลูก 2,842 ไร่ การทำสวนลิ้นจี่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจเกษตรกรพื้นที่นี้มาก เพราะเป็นพืชที่ทำรายได้ให้สูง เกือบทุกตำบลในบางคนทีมีการทำสวนลิ้นจี่ มีเพียงตำบลคอนมะโนราแห่งเดียวที่ปลูกลิ้นจี่ไม่ได้แต่ทำสวนองุ่นแทน ตำบลที่มีการปลูกลิ้นจี่มากคือ 3 ตำบลที่อยู่ติดกับเขตสวนลิ้นจี่อัมพวา ได้แก่ ตำบลบางสะแกมีพื้นที่ปลูกมากที่สุด 1,447 ไร่ หรือประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่ปลูกลิ้นจี่ทั้งหมดในบางคนที รองลงมาคือตำบลบางกุ้ง 408 ไร่ และตำบลบางพรม 246 ไร่ นอกจากนี้มีผลไม้ที่นิยมปลูกเช่นเดียวกันทุกอำเภอคือ มะม่วง ส้มโอ ฯลฯ โดยพื้นที่ปลูกโดยเฉลี่ยลดน้อยลงมาจากพันกว่าไร่เหลือประมาณ 300 กว่าไร่ เพราะมีปัญหามากทั้งการผลิตและการจำหน่าย และเป็นตัวที่ทำให้เกิดศัตรูพืชอื่นๆ ชาวสวนจึงลดพื้นที่ปลูกลงและปลูกพืชอื่นแซมมากกว่า ในระยะหลังชาวสวนนิยมทำสวนมะพร้าวน้ำหอมเพราะการจำหน่ายคล่องตัวกว่า มีพื้นที่ปลูกมากอยู่ที่ตำบลคอนมะโนรา 759 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 78.17 ของสวนมะพร้าวน้ำหอมทั้งหมด 971ไร่ มีข้อสังเกตุว่าสวนที่คอนมะโนราและที่จอมปลวกได้รับอิทธิพลจากสวนดำเนินสะดวกมาก มีลักษณะการปลูกพืชคล้ายกันคือ นอกจากทำสวนมะพร้าวน้ำตาลเป็นหลักแล้วมีการทำสวนมะพร้าวน้ำหอม สวนองุ่น และปลูกผักด้วย นอกจากสวนแล้วในอำเภอบางคนทีก็มีการทำประมงน้ำจืดอยู่บ้างเป็นการเลี้ยงปลาในร่องสวน (ตารางที่ 4.11 และแผนที่ 4.9)

โดยสรุปการใช้ที่ดินเกษตรกรรมในอำเภอบางคนที **เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกสวนเพียงอย่างเดียว โดยเน้นการทำสวนมะพร้าวผล และเป็นมะพร้าวผลที่มีคุณภาพดีที่สุดในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง** มีชื่อติดตลาดว่าเป็นมะพร้าวบางช้าง สวนมะพร้าวที่บางคนทีจะเป็นสวนที่มีการปลูกใหม่ตลอดเวลาและค่อนข้างเป็นสวนผสมผสานเพราะมีการปลูกพืชแซมมาก พื้นที่สวนกระจายอยู่ทุกตำบล โดยทางฝั่งตะวันตกชาวสวนนิยมทำสวนมะพร้าวผลและทำสวนลิ้นจี่ ส้มโอ เพราะเป็นพื้นที่น้ำจืดและลักษณะดินเหมาะสม ตำบลที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดในพื้นที่ฝั่งนี้คือตำบลบางสะแก สวนพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกแม่น้ำแม่กลองบริเวณที่ติดแม่น้ำปลูกมะพร้าวผลเป็นหลักและบริเวณที่ติดสวนดำเนินสะดวกทำสวนมะพร้าวตาลเป็นหลัก ตำบลที่มีความอุดมสมบูรณ์มากและทำสวนหลายชนิดคือ ตำบลคอนมะโนราและจอมปลวก คือมีการทำสวนมะพร้าวน้ำตาลและสวนผลไม้เหมือนที่ปลูกในดำเนินฯ เช่น องุ่น มะพร้าวน้ำหอม และสวนผัก

ตารางที่ 4.11 แสดงพื้นที่และสัดส่วนการใช้ที่ดินเกษตรกรรมอำเภอบางคนที ปี 2532 แยกตามรายตำบล

ตำบล	พื้นที่ถือครอง (ไร่)	พื้นที่เกษตร (ไร่)	พื้นที่เกษตร ร้อยละ	มะพร้าวผล (ไร่)	มะพร้าวน้ำตาล (ไร่)	ส้มโอ (ไร่)	ลิ้นจี่ (ไร่)	มะม่วง (ไร่)	โกโก้ (ไร่)	กล้วยน้ำว้า (ไร่)	มะพร้าวน้ำหอม (ไร่)	ผัก (ไร่)
บางกุ้ง	1,837.50	1,636	89.03	1,083	70	167	498	29	-	192	44	-
บางคนที	3,852	3,324	86.29	2,147	-	25	136	320	118	259	-	-
บางนกแขวก	1,875	1,326	70.72	778	-	-	2	149	20	418	-	-
ดอนมะโนรา	7,918.75	7,513	94.88	597	2,072	40	-	191	10	-	759	1,958
จอมปลวก	4,837.50	4,457	92.13	1,343	1,361	18	5	366	-	203	140	335
บางยี่รงค์	6,043.75	5,825	96.38	3,041	-	37	94	350	85	3,041	-	-
บ้านปราโมทย์	2,967	2,643	88.81	1,414	-	43	60	63	-	200	-	-
บางกระบือ	2,650	1,980	74.72	612	1,376	56	8	78	5	110	8	-
บางพรม	2,725	2,295	84.22	922	403	245	246	55	-	-	-	-
โรงพับ	2,893.75	2,674	92.41	1,736	227	67	193	55	15	493	20	-
บางสะแก	3,522	3,346	95.00	1,855	63	520	1,447	63	15	1,050	-	-
ธายแพง	1,981.25	1,572	79.34	1,530	129	5	16	109	-	90	-	10
กระดังงา	5,012.50	3,652	72.86	2,101	851	67	137	92	91	119	-	10
รวม	48,125	42,243	87.78	19,159	5,786	1,290	2,842	1,920	359	6,176	971	2,303

หมายเหตุ : ที่ดอนมะโนรามีพื้นที่ปลูกองุ่น 225 ไร่ จอมปลวก 15 ไร่
มีการประมงในร่องสวน กุ้ง 101 ไร่, ปลาช่อน 44 ไร่, ปลาดุก 2 ไร่, ปลานิลและปลาตะเพียน 278 ไร่

ที่มา : นโยบายการพัฒนาเกษตรปี 2533 แยกตามรายอำเภอ กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

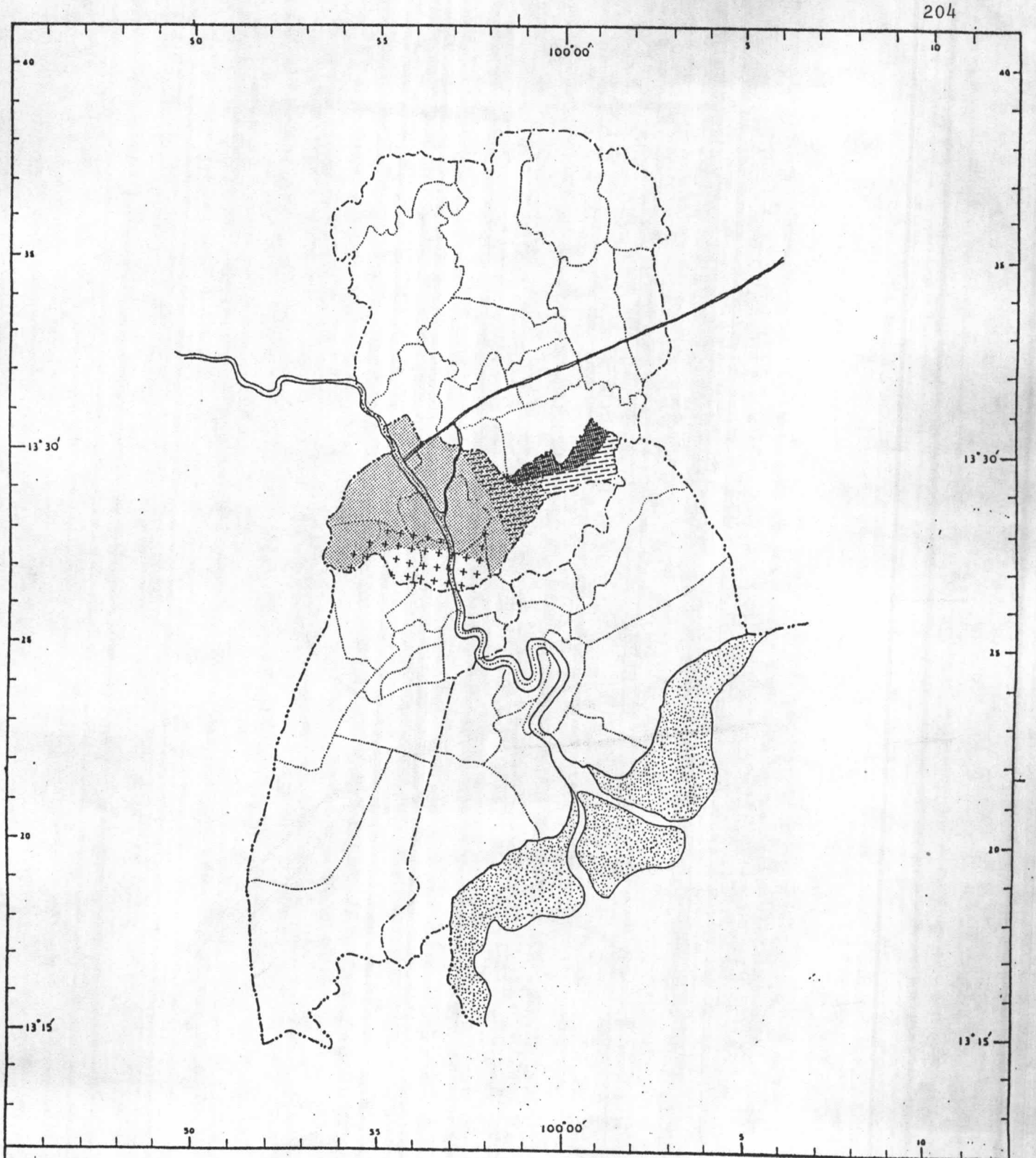

แผนที่ 4.9 **แสดงการใช้ที่ดิน อ.บางคนที ปี 2531**

สัญญลักษณ์

สวนลิ้นจี่

สวนมะพร้าวผล

สวนผัก

สวนมะพร้าวน้ำตาล

มาตราส่วน 1 : 250,000

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

สำหรับแนวโน้มการใช้ที่ดินเกษตรในอนาคตของอำเภอบางคนทีคาดว่าจะไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงรูปการผลิต ยังคงเน้นการทำสวนมะพร้าวผลเป็นหลัก ส่วนมะพร้าวน้ำตาลคงเริ่มลดลง เพราะค่อนข้างมีปัญหาการผลิต **ลักษณะของสวนจะเป็นสวนผสมผสานมากขึ้น** เพราะในระยะหลังให้ความสำคัญต่อการปลูกพืชแซมในสวนมะพร้าวมาก เห็นได้จากความพยายามทดลองปลูกกันจำนวนมากแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงลดพื้นที่ปลูกกันลงแล้วเพิ่มการปลูกกล้วยน้ำว้าและส้มโอมากขึ้น การปลูกพืชผสมผสานมากขึ้นนี้ได้รับอิทธิพลมาจากสวนดำเนินสะดวก

4.6.4 <u>การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมอำเภอดำเนินสะดวกในปัจจุบัน</u>

อำเภอดำเนินสะดวกมีพื้นที่ถือครองทั้งหมด 118,731 ไร่ เป็นพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตร 101,356 ไร่ หรือร้อยละ 85.37 ของพื้นที่ถือครองทั้งหมด เป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย 12,901 ไร่ หรือร้อยละ 10.87 ของพื้นที่ถือครองทั้งหมด และเป็นพื้นที่อื่นๆ 4,470 ไร่ หรือร้อยละ 3.76 ของพื้นที่ถือครองทั้งหมด ลักษณะการใช้ที่ดินดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำเภอดำเนินสะดวกมีการใช้ที่ดินส่วนใหญ่เพื่อการเกษตร พื้นที่เกษตรส่วนใหญ่เป็นพื้นที่กสิกรรมในเขตชลประทานทั้งหมด มีการทำสวนไม้ผลไม้ยืนต้นมากที่สุดมีพื้นที่ทั้งหมด 55,066 ไร่ หรือร้อยละ 54.33 ของพื้นที่เกษตรอำเภอทั้งหมด รองลงมาคือพื้นที่นาข้าว 22,304 ไร่ หรือร้อยละ 22.00 ของพื้นที่เกษตรอำเภอ สวนผัก 22,169 ไร่ หรือร้อยละ 21.87 ของพื้นที่เกษตรอำเภอ และมีไร่และสวนดอกไม้อีกเล็กน้อย นอกจากพื้นที่เพาะปลูกแล้วมีพื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้งก้ามกรามในบ่ออีก 962 ไร่ หรือร้อยละ 0.95 ของพื้นที่เกษตรอำเภอ และมีการเลี้ยงปลาในร่องสวนอีกประมาณ 588 ไร่ (ดูตารางที่ 4.7)

ลักษณะการใช้พื้นที่เกษตรสามารถแบ่งตามลักษณะกายภาพพื้นที่เป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ดอนตอนบนในเขตตำบลบ้านไร่ แพงพวย ดอนกรวย ดอนคลังและบัวงาม มีการทำนาเป็นส่วนใหญ่ โดยตำบลบ้านไร่มีพื้นที่นาข้าวมากที่สุด 2,500 ไร่ รองลงมาคือตำบลดอนคลัง 6,600 ไร่ ตำบลบัวงาม 4,664 ไร่ ตำบลแพงพวย 2,090 ไร่ และตำบลดอนกรวยน้อยที่สุด 450 ไร่ ส่วนพื้นที่เกษตรที่เหลือทั้งหมดเป็นที่สวนซึ่งสวนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในพื้นที่ตอนล่างใกล้ๆ คลองดำเนินสะดวก สวนใหญ่เป็นสวนไม้ผลไม้ยืนต้นที่มีพื้นที่ปลูกมากสุดคือมะพร้าว 13,052 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 23.70 ของพื้นที่สวนไม้ผลทั้งหมด รองลงมาคือองุ่น 10,729 ไร่ หรือร้อยละ 19.48 ของพื้นที่สวนไม้ผล และมะม่วง 9,208 หรือร้อยละ 16.72 ของพื้นที่สวนไม้ผล นอกนั้นมีละมุด ส้มเขียวหวาน ส้มตรา ส้มโอ ฝรั่ง พุทรา มะละกอ โดยตำบลที่มีการปลูกไม้ผลมากคือบริเวณ 2 ฝั่งคลองดำเนินสะดวกได้แก่ ตำบลสี่หมื่น ขุนพิทักษ์ ดอนไฟ ปราสาทสิทธิ์ รวมทั้งแพงพวยและดอนกรวยซึ่งอยู่ตอนบนก็มีการปลูกมากเช่นกัน นอก

จากสวนไม้ผลเสียที่อำเภอคำเนินสะดวกมีการปลูกผักมาก เช่น ข้าวโพดฮอน ถั่วฝักยาว มะระ แตงกวา พริก เผือก และหน่อไม้ฝรั่ง เป็นพืชชนิดใหม่ที่กำลังได้รับการส่งเสริมมาก พื้นที่ที่มีการปลูกผักมากคือบริเวณพื้นที่ตอนกลางของอำเภอ ตำบลท่านัด แพงพวย ดอนกรวย และประสาทสิทธิ์

นอกจากการใช้พื้นที่เกษตรส่วนใหญ่เพื่อการเพาะปลูกแล้วยังมีการทำประมงน้ำจืด เลี้ยงกุ้งก้ามกราม และเลี้ยงปลานิลและปลาตะเพียน ส่วนใหญ่จะเลี้ยงมากในพื้นที่ 5 ตำบลตอนบนที่มีการทำนาข้าว เป็นการเลี้ยงในบ่อ ส่วนในพื้นที่ตอนล่างก็มีการเลี้ยงปลาบ้างแต่เป็นการเลี้ยงในร่องสวน (ดูตารางที่ 4.12) โดยภาพรวมการใช้ที่ดินเกษตรดำเนินสะดวกมีประสิทธิภาพสูงมาก เมื่อพิจารณาจากแผนที่ 4.10 และตารางที่ 4.12 จะเห็นว่าเกือบทุกตำบลในพื้นที่นำใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรปลูกพืชหลายชนิด ยกเว้นตำบลบ้านไร่และดอนคลังที่ทำนาอย่างเดียว และตำบลดำเนินสะดวกและตำหลวงทำสวนไม้ผลอย่างเดียวไม่ปลูกผัก ส่วนในพื้นที่อื่นๆ จะทำทั้งสวนผลไม้และสวนผัก หรือทำนาด้วยสำหรับพื้นที่ตอนบน การใช้พื้นที่ในสวนหนึ่งๆ ค่อนข้างจะใช้ประโยชน์เต็มที่คือมีการปลูกผลไม้หลายชนิดแต่แยกเป็นแปลงๆ และมีสวนผักด้วย แต่สวนผักจะปลูกพืช 2 - 3 ชนิดต่อ 1 แปลง เช่น ปลูกมะระร่วมกับพริกและผักชี หรือปลูกถั่วฝักยาวกับแตงกวา บางพื้นที่มีการปลูกเผือกไว้ริมร่องสวน และปลูกกระเพราและโหระพาไว้ตามคันสวน พอสรุปได้ว่าเป็นลักษณะของสวนแบบผสมแต่ไม่ใช่เกษตรผสมผสาน เพราะในทุกสวนจะมีพืชหลักเพียงอย่างเดียว เช่น เป็นสวนองุ่นและมีมะพร้าวน้ำหอมกับส้มโชนในพื้นที่สวนส่วนอื่น หรือเป็นสวนผักอย่างเดียว

โดยสรุป**การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรอำเภอดำเนินสะดวกปัจจุบัน เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกทั้งหมดโดยมีรูปแบบที่สำคัญ 2 รูปแบบคือ พื้นที่ตอนซึ่งอยู่ตอนบนทำนาข้าวเป็นหลัก ส่วนพื้นที่ราบที่เหลือทั้งหมดในตอนล่าง เป็นสวน** มีทั้งการปลูกไม้ผลไม้ยืนต้นและทำสวนผักคละเคล้ากันไป การใช้พื้นที่สวนจะใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ตามคันสวนร่องสวนจะปลูกพืชแซมทั้งหมด พืชสวนที่เด่นมากของอำเภอคือองุ่นถือว่าเป็นองุ่นที่ดีที่สุดในประเทศไทย โดยภาพรวมพืชทุกชนิดที่ออกจากสวนอำเภอดำเนินเป็นที่ยอมรับของผู้บริโภคว่ามีคุณภาพดี

สำหรับแนวโน้มการใช้ที่ดินเกษตรในอนาคต คาดว่าพื้นที่นาข้าวจะน้อยลง เนื่องจากในระยะหลังเกษตรกรทำสวนผักได้ผลผลิตและรายได้ดีกว่า ในขณะที่ผลผลิตจากข้าวค่อนข้างน้อยเฉลี่ยเพียง 400 - 450 กิโลกรัมต่อไร่ ประกอบกับน้ำจากโครงการชลประทานไม่สามารถบริการได้เต็มที่เพราะส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญพื้นที่สวนก่อน ปัจจุบันชาวนาจะทำได้เฉพาะข้าวนาปีไม่ค่อยมีโอกาสทำข้าวนาปรังอย่างเมื่อก่อน ลักษณะเช่นนี้พอสรุปได้ว่าการใช้ที่ดิน

ตารางที่ 4.12 แสดงพื้นที่การใช้ที่ดินเกษตรกรรมอำเภอคำเขินสะดวก ปี 2532 แยกตามรายตำบล

หน่วย : ไร่

ตำบล	พื้นที่ถือครอง	ข้าว	อ้อย	มะม่วง	มะพร้าว	ละมุด	ไม้ผล ส้มเขียวหวาน	ส้มตรา	ส้มโอ	ฝรั่ง	พุทรา	มะละกอ	รวมไม้ผล
คำเขินสะดวก	2,697	-	90	550	1,350	70	-	-	-	15	-	50	2,125
ตาหลวง	3,567	-	-	530	1,584	185	150	-	-	-	-	70	2,519
ศรีสุราษฎร์	3,700	-	535	490	460	244	93	45	49	171	199	160	2,446
ท่านัด	9,010	-	923	125	179	164	250	36	47	363	246	480	2,813
ดอนไผ่	9,226	-	850	217	1,250	456	133	301	269	210	271	4,171	
ขุนพิทักษ์	8,600	-	2,056	225	1,610	550	180	30	-	160	75	150	5,036
ปราสาทสิทธิ์	8,646	-	530	480	460	1,800	670	1,063	30	100	170	400	5,703
สี่หมื่น	7,570	-	-	3,800	4,557	-	-	-	45	63	210	138	8,813
แพงพวย	17,643	2,090	1,178	1,641	1,718	-	30	-	-	230	675	450	5,922
บ้านไร่	14,850	8,500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ดอนกรวย	13,781	450	2,167	1,060	800	300	400	285	41	420	300	524	6,237
ดอนคลัง	8,671	6,600	600	-	-	-	-	-	-	200	-	100	900
บ้วงาม	10,500	4,664	1,800	150	120	180	350	-	-	117	350	350	3,417
รวม	118,731	22,304	10,729	9,208	13,052	4,743	2,579	1,592	513	2,108	2,435	3,143	50,102

ที่มา : นโยบายการพัฒนาเกษตรปี 2533 แยกตามรายอำเภอ กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ตารางที่ 4.12 (ต่อ) แสดงพื้นที่การใช้ที่ดินเกษตรกรรมอำเภอคำเขื่อนสะดวก ปี 2532 แยกตามรายตำบล

หน่วย : ไร่

ตำบล	ข้าวโพดอ่อน	ถั่วฝักยาว	มะระ	ผัก แตงกวา	ผัก พริก	ผัก เผือก	ผัก พืชไม้ผลอื่นๆ	ปลา	กุ้ง	รวม	หมายเหตุ
คำเขื่อน	70	55	-	-	-	-	-	17	9	125	เลี้ยงปลาและกุ้ง
ตาหลวง	-	-	-	-	-	-	-	92.5	-	125	ในร่องสวน
ศรีสุราษฎร์	108	196	70	198	235	60	-	10	-	867	"
ท่านัด	3,500	1,200	320	510	200	490	-	33.5	-	6,220	"
คอนไผ่	-	15	-	12	45	-	-	-	-	72	"
ขุนนัทกษ์	-	320	40	315	50	80	-	57	-	805	"
ปราสาทสิทธิ์	-	390	180	310	350	-	-	20	-	1,230	"
สี่หมื่น	-	107	53	91	54	20	135	34	-	460	"
แนงมวย	2,635	1,780	1,881	190	60	-	252	111	144	6,798	ส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยง
ท้านไร่	-	-	-	-	-	-	-	7	500	-	ปลานิลและตะเพียน
ดอนกรวย	800	700	25	100	150	100	70	68	31	1,945	และกุ้งก้ามกราม
ดอนคลัง	-	-	-	-	-	-	-	46	141	-	ในบ่อ
บ้วงาม	150	115	20	85	80	100	-	45	137	550	"
รวม	7,263	4,878	2,589	1,811	1,224	850	457	588	962	19,072	

ที่มา : นโยบายการพัฒนาเกษตรปี 2533 แยกตามรายอำเภอ กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

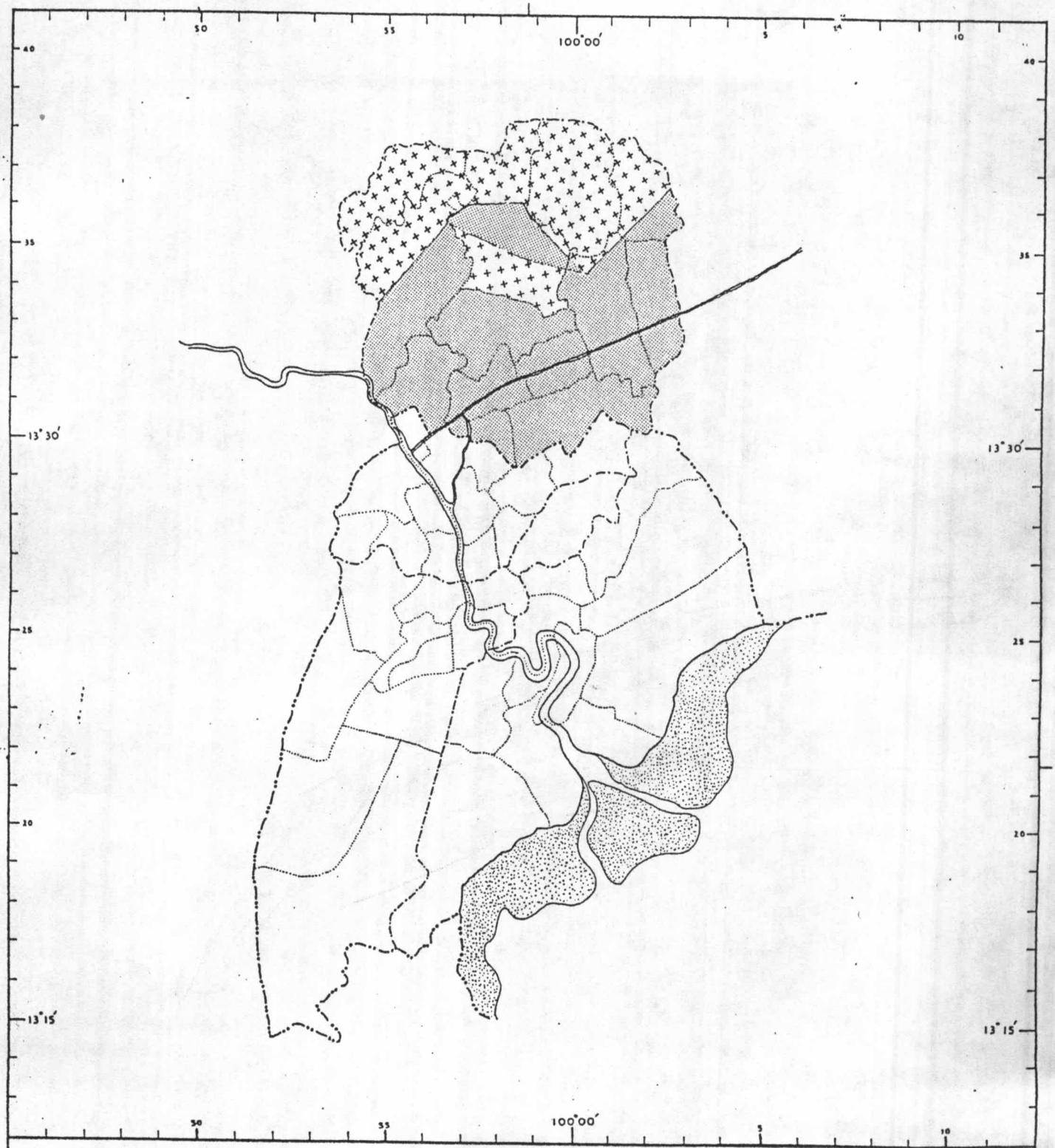

แผนที่ 4.10 แสดงการใช้ที่ดินเกษตร อ.คำเนินสะดวก ปี 2531

สัญญลักษณ์

ข้าว

สวนผลไม้ผสมผสาน

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

มาตราส่วน 1:250,000

เกษตรในอนาคตสำหรับพื้นที่นี้น่าจะเป็นการทำสวนมากขึ้น โดยพื้นที่สวนเดิมก็คงรูปเดิมส่วนสวนที่ทำใหม่เนื่องจากเป็นสวนในที่ดอนการทำสวนผักน่าจะดีที่สุด อย่างไรก็ตามการทำสวนไม้ผลก็ยังเป็นที่นิยมมากที่สุดเพราะทำให้ชาวสวนมีเศรษฐกิจดี สำหรับพืชที่ปลูกในสวนมีแนวโน้มอิงตามตลาดเป็นหลัก เพราะเกษตรกรในพื้นที่นี้มีความตื่นตัวต่อการประกอบอาชีพเกษตรมาก และเป็นเกษตรกรที่ค่อนข้างจะก้าวหน้า จึงมักจะมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตพืชตามภาวะความต้องการตลาดเสมอมา ถ้าพืชชนิดใดเริ่มมีปัญหาเกษตรกรจะเริ่มหาพืชอื่นมาปลูกทดแทนโดยยอมรื้อสวนเก่าทิ้งทั้งหมดแล้วปลูกพืชที่คาดว่าจะทำรายได้ให้ดีทันที ทั้งนี้เพราะการทำสวนที่ดำเนินสะดวกเป็นสวนไม้ล้มลุกเป็นสวนใหญ่ ใช้เวลาการลงทุนผลิตไม่นานและต้องปลูกแทนต้นเก่าตลอดเวลาอยู่แล้ว

4.6.5 <u>สรุปลักษณะการใช้ที่ดินและแนวโน้มการใช้ที่ดินเกษตรกรรมที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง</u>

โดยสรุป การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างเป็นการใช้ที่ดินที่ขึ้นอยู่กับลักษณะกายภาพของพื้นที่เป็นหลัก โดยเฉพาะลักษณะธรรมชาติของน้ำและชุดดินมีผลต่อการกำหนดรูปแบบการใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมทางการเกษตรมาก ซึ่งจากการศึกษาครั้งนี้สามารถจัดแบ่งการใช้พื้นที่เกษตรได้เป็น 3 รูปแบบคือ พื้นที่นา พื้นที่สวน และพื้นที่การประมง โดยแต่ละรูปแบบมีขอบเขตการใช้พื้นที่แยกได้ดังนี้

1) พื้นที่นาข้าว มีพื้นที่อยู่ทางตอนเหนืออำเภอดำเนินสะดวก ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ดอน สภาพของดินเหมาะแก่การทำนามากที่สุด ปัจจุบันสามารถทำได้เฉพาะนาปี เพราะสภาพของน้ำไม่ค่อยเอื้ออำนวย เนื่องจากระบบชลประทานในพื้นที่เอื้ออำนวยต่อพื้นที่สวนมากกว่า นอกจากนี้มีนาข้าวในที่ราบลุ่มตอนล่างอำเภออัมพวายังเล็กน้อยเป็นข้าวนาปี ผลผลิตน้อย สวนนี้เป็นนาเก่าที่ทำต่อเนื่องจากบรรพบุรุษ

2) พื้นที่สวนเป็นพื้นที่เกษตรสวนใหญ่ที่สุดของที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง พื้นที่ทั้งหมดครอบคลุมพื้นที่ตอนล่างอำเภอดำเนินสะดวกจนถึงบริเวณถนนธนบุรี-ปากท่อในจังหวัดสมุทรสงคราม มีลักษณะเป็นสวน 2 รูปแบบคือ สวนพืชล้มลุกในที่ราบลุ่ม เช่น สวนองุ่น พุทรา มะละกอ และสวนผักต่างๆ กับอีกลักษณะหนึ่งเป็นสวนไม้ผลยืนต้นที่สำคัญคือ มะพร้าว โดยสวนราบลุ่มจะทำกันมากในอำเภอดำเนินสะดวกซึ่งจัดได้ว่าเป็นเขตน้ำจืดทั้งหมด ส่วนใหญ่จะกระจุกตัวบริเวณพื้นที่รอบๆ คลองดำเนินสะดวก ส่วนสวนไม้ยืนต้นจะมีพื้นที่มากในบริเวณตั้งแต่เขตต่ออำเภอดำเนินสะดวก อำเภอบางคนที อำเภออัมพวา และอำเภอเมืองสมุทรสงคราม

ตอนบนเหนือถนนธนบุรี-ปากท่อทั้งหมดเป็นการทำสวนมะพร้าวน้ำตาลเป็นหลัก เนื่องจากในพื้นที่นี้บางครั้งยังได้รับผลกระทบจากน้ำเค็ม น้ำในคลองต่างๆ จึงค่อนข้างเป็นน้ำกร่อย การทำสวนทั้งหมดจึงยกร่องสวน

3) พื้นที่ทำการประมง คือ พื้นที่ตอนล่างถนนธนบุรี-ปากท่อจังหวัดสมุทรสงครามทั้งหมด เป็นพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลมีสภาพพื้นที่น้ำเค็ม สภาพพื้นที่เหมาะต่อการทำบ่อกุ้ง บ่อปลา และเกลือ จึงมีการทำการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มเป็นหลัก เพราะสามารถทำรายได้ดีในปัจจุบันและเป็นสินค้าที่ตลาดต้องการมากกว่าสินค้าทะเลทั่วๆ ไป ส่วนการผลิตเกลือมีพื้นที่เหมาะสมต่อการผลิตเพียง 2 ตำบลที่ลึกขึ้นไปคือ ที่ตำบลบางแก้วและลาดใหญ่เท่านั้น จึงมีพื้นที่เหรกอยู่ในระหว่างสวนและพื้นที่นากุ้งไม่มากนัก แต่ก็เป็นสินค้าเกษตรที่สำคัญและบ่งบอกความเป็นเมืองแม่กลอง

จากลักษณะการใช้ที่ดินเกษตรกรรมดังกล่าวข้างต้น สามารถบ่งบอกถึงลักษณะชุมชนในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างได้ว่า เป็นชุมชนเกษตรกรรมซึ่งมีลักษณะพิเศษเป็นชุมชนน้ำชายฝั่งทะเลด้วย และสามารถจัดแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบคือ ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวสวน และชุมชนชาวประมง โดยจะกล่าวถึงรายละเอียดของรูปแบบชุมชนและวิถีชีวิตอย่างละเอียดต่อไป

ส่วนรูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดินในชุมชนศูนย์กลางต่าง ๆ นั้น จากการศึกษาพบว่าชุมชนศูนย์กลางทั้ง 6 แห่งมีลักษณะการใช้ที่ดินและบทบาทหน้าที่สอดคล้องกับการศึกษาของสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งสรุปไว้ว่าเมืองสมุทรสงครามเป็นเมืองลำดับที่ 3 มีบทบาทหน้าที่เป็นเมืองศูนย์กลางการบริหารการปกครอง การค้าและการบริการ และเป็นศูนย์บริการประมงให้กับจังหวัดสมุทรสงคราม และเมืองชนบทอีก 5 แห่งมีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางการค้าการบริการให้กับชุมชนเกษตรในพื้นที่ และในผังภาคตะวันตกได้สรุปแนวโน้มระบบชุมชนในอนาคตว่าเมืองสมุทรสงครามยังมีบทบาทหน้าที่เหมือนเดิม ส่วนชุมชนศูนย์กลางที่มีศักยภาพการพัฒนาเมืองสูงขึ้นคือชุมชนศูนย์กลางค้าเนินสะควก จะมีบทบาทมากขึ้นเท่ากับเมืองอัมพวา ซึ่งก็มีความเป็นไปได้มาก เพราะปัจจุบันอัมพวาถูกดึงดูดความเจริญไปอยู่ที่เมืองแม่กลองเกือบทั้งหมด โดยเฉพาะในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาตั้งแต่เกิดความแห้งแล้งเมื่อปี 2522 แล้ว การอพยพของคนในพื้นที่ตอนบนลงมาประกอบอาชีพในพื้นที่ตอนล่างทำให้เมืองแม่กลองมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น และกลายเป็นศูนย์กลางใหญ่ที่ให้บริการพื้นที่ตอนล่างทั้งหมด ส่วนในตอนบนหรือตอนกลางของพื้นที่เนื่องจากค้าเนินสะควกมีความรุ่งเรืองทางด้านเกษตรกรรมมากจึงเป็นศูนย์กลางที่มีความสำคัญสำหรับรูปแบบของชุมชนเมืองในปัจจุบันได้เคลื่อนศูนย์กลางมากระจุกตัวอยู่ตามแนวถนนในบริเวณใกล้ ๆ ตลาดและท่ารถเป็นส่วนใหญ่ และทิ้งสภาพเมืองแม่น้ำลำคลองไว้ด้านหลัง

4.7 รูปแบบชุมชนในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างปัจจุบัน

4.7.1 ชุมชนชาวสวน

จากผลการศึกษาลักษณะการใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างปัจจุบัน ได้ข้อสรุปว่า**รูปแบบชุมชนที่มีความสำคัญมากที่สุดในพื้นที่นี้คือชุมชนชาวสวน** โดยสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ ชุมชนชาวสวนในเขตอำเภอดำเนินสะดวกหรือสวนร่องในพื้นที่ตอนบน และสวนไม้ยืนต้นในจังหวัดสมุทรสงครามหรือในตอนกลางของพื้นที่ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) ชุมชนชาวสวนในจังหวัดสมุทรสงคราม เนื่องจากพื้นที่เกษตรสวนใหญ่ในจังหวัดสมุทรสงครามเป็นสวนไม้ยืนต้น ซึ่งเป็นสวนมะพร้าวมากที่สุดและถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้มากกว่าพืชชนิดอื่นๆ ชาวสวนส่วนใหญ่ในจังหวัดจึงประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวเป็นหลักและทำสวนผลไม้พวกลิ้นจี่ ส้มโอ เป็นพืชเสริม การทำสวนมะพร้าวของสมุทรสงครามแยกออกเป็น 2 ประเภทคือ สวนมะพร้าวผลและสวนมะพร้าวน้ำตาล การทำสวนมะพร้าวเพื่อเก็บผลนิยมทำกันมากในพื้นที่อำเภอบางคนทีซึ่งเป็นพื้นที่เขตน้ำจืดและน้ำทะเลขึ้นไม่ถึง สวนในอำเภอเมืองฯ และอำเภออัมพวาส่วนใหญ่จะเป็นการปลูกมะพร้าวเพื่อเก็บน้ำตาล แต่ก็มีการทำสวนมะพร้าวเพื่อเก็บผลบ้างโดยสวนใหญ่จะเป็นมะพร้าวที่มีอายุมากและลำต้นสูงไม่เหมาะสำหรับเก็บน้ำตาลเกษตรกรจึงปล่อยไว้เพื่อเก็บผล แต่มีผลเล็ก, เนื้อบางและมีความมันน้อย คุณภาพทั่วไปจะด้อยกว่ามะพร้าวทางแถบบางคนทีซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีว่า " มะพร้าวบางช้าง " ตามรายงานของเกษตรกรจังหวัดสมุทรสงครามปี 2531 พื้นที่เพาะปลูกมะพร้าวมีจำนวนทั้งสิ้น 128,310 ไร่ เป็นพื้นที่ปลูกมะพร้าวเพื่อเก็บผล 40,308 ไร่ และพื้นที่ปลูกมะพร้าวเพื่อเก็บน้ำตาล 88,002 ไร่ (ดูแผนที่ที่ 4.11 , ตารางที่ 4.13 และตารางที่ 4.14).

1.1) สวนมะพร้าวผล ปัจจุบันสวนมะพร้าวผลส่วนใหญ่จะเป็นสวนที่ปลูกใหม่เพื่อแซมต้นเก่าที่โค่นลงหรือที่มีอายุมาก โดยมีค่าใช้จ่ายในการปลูกมะพร้าวใหม่เฉลี่ยไร่ละ 2,268 บาท ในช่วง 2-5 ปีจะมีค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษามะพร้าวไร่ละ 818 บาทต่อปี และเมื่อมะพร้าวมีผลจะมีค่าเก็บเกี่ยวผลผลิตเพิ่มขึ้นเฉลี่ยไร่ละ 800 - 1,000 บาทขึ้นอยู่กับผลผลิตที่ได้เป็นสำคัญ สำหรับภาวะการผลิตและผลผลิตมะพร้าวผลเมื่อพิจารณาจากตารางที่ 4.13 ปรากฏว่าพื้นที่เพาะปลูกมะพร้าวผลจังหวัดสมุทรสงครามปี 2531 เพิ่มขึ้น แต่ผลผลิตที่ได้ทั้งสิ้นมีเพียง 32.13 ล้านผล น้อยกว่าผลผลิตเมื่อปี 2530 ซึ่งผลิตได้ถึง 39.16 ล้านผล ผลผลิตในปี 2531 ลดลงประมาณร้อยละ 18 เนื่องจากผลผลิตต่อไร่ลดลง เพราะมีมะพร้าวปลูกใหม่มากยังไม่ให้ผลผลิตและสวนมะพร้าวเก่าไม่ค่อยมีการดูแลรักษา โดยเฉพาะมะพร้าวในสวน

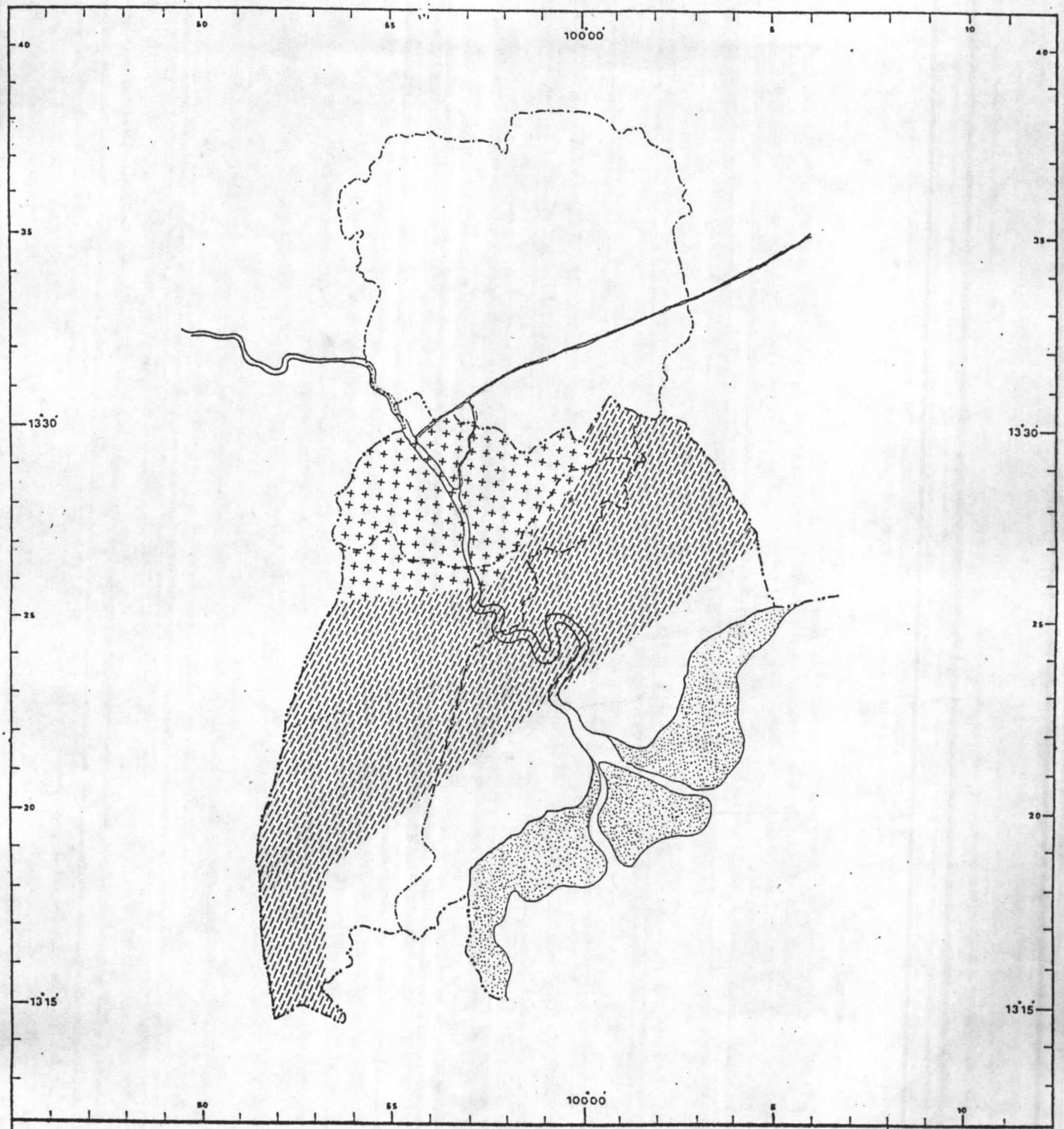

แผนที่ 4.11 แสดงพื้นที่สวนมะพร้าว(พื้นที่สวน) ปี 2531

สัญญลักษณ์

สวนมะพร้าวน้ำตาล

สวนมะพร้าวผล

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

มาตราส่วน

0 1 3 5

ตารางที่ 4.13 แสดงพื้นที่เพาะปลูก, ผลผลิตและมูลค่าของมะพร้าวผล จังหวัดสมุทรสงครามปี 2526 ถึงปี 2531

ปี	พื้นที่เพาะปลูก (ไร่)	ปริมาณผลผลิต (ผล)	มูลค่า (บาท)
2526	35,567	32,170,125	69,487,470
2527	35,567	35,340,177	176,700,885
2528	35,567	38,841,495	184,737,466
2529	35,567	40,797,421	101,943,552
2530	35,600	39,160,000	102,023,327
2531	40,308	32,125,476	83,632,251

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม

ตารางที่ 4.14 แสดงพื้นที่เพาะปลูก, ผลผลิต และมูลค่าน้ำตาลมะพร้าว จังหวัดสมุทรสงครามปี 2526 ถึงปี 2531

ปี	พื้นที่เพาะปลูก (ไร่)	จำนวนผลผลิต (ปีป/ปี)	ราคาเฉลี่ย (บาท/ปีป)	มูลค่า (ล้านบาท/ปี)
2526	89,223	2,047,000	316.66	640.01
2527	89,223	2,142,625	248.12	531.38
2528	89,223	2,153,453	278.25	599.20
2529	89,223	2,069,936	250.70	577.51
2530	98,223	1,250,000	309.57	386.96
2531	88,002	2,179,516	262.69	572.54

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม

อัมพวาและสมุทรสงคราม ทำให้มูลค่าผลผลิตที่ได้ในปี 2531 ลดลง เมื่อพิจารณามูลค่าผลผลิตระหว่างปี 2526 - 2531 ตามตารางที่ 4.13 จะเห็นว่าช่วงปี 2527 - 2528 เป็นช่วงที่มะพร้าวผลมีราคาดีที่สุด เพราะผลผลิตมีน้อย เนื่องจากเป็นระยะที่เริ่มฟื้นตัวจากอุทกภัยครั้งใหญ่เมื่อปี 2526 แต่หลังจากปี 2529 เป็นต้นมาปรากฏว่ามูลค่าผลผลิตมีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ ทั้งที่มีจำนวนผลผลิตเพิ่มขึ้น เพราะเป็นช่วงที่ประเทศชะลอตัวทางเศรษฐกิจ มีการปรับค่าเงินบาท ทำให้ราคาผลผลิตทางการเกษตรลดลง ประกอบกับในระยะหลังมีการบริโภคพืชชนิดอื่นทดแทนมะพร้าวผลมากขึ้น เช่น ปาล์มน้ำมัน ถั่วเหลือง ฯลฯ เนื่องจากเกิดการแข่งขันจากตลาดภายนอกประเทศ ทำให้ราคามะพร้าวผลยิ่งลดลงอีก

การจำหน่ายมะพร้าวผลของชาวสวนมะพร้าวมี 3 ลักษณะคือ ขายเป็นผล เป็นมะพร้าวตากแห้งและมะพร้าวขาว โดยมะพร้าวที่คุณภาพดีและขนาดใหญ่จะถูกขายเป็นผลให้กับพ่อค้ารวบรวมในระดับท้องถิ่นหรือ "เรือเก็บ" แล้วนำไปจำหน่ายให้กับสังฆ์อีกต่อหนึ่ง ซึ่งมะพร้าวส่วนหนึ่งขายบริโภคให้กับผู้บริโภคและอีกส่วนหนึ่งขายส่งเข้าตลาดกรุงเทพฯ หรือตลาดต่างจังหวัดแล้วจึงจะถึงผู้บริโภค ส่วนการจำหน่ายมะพร้าวตากแห้งนั้นชาวสวนหรือพ่อค้ารวบรวมจะคัดมะพร้าวขนาดเล็กที่ไม่ได้ราคาฝาแล้วตาก เป็นมะพร้าวตากแห้งขายให้กับผู้รวบรวมแล้วส่งต่อให้โรงงานสกัดน้ำมันมะพร้าวอีกต่อหนึ่ง ในระยะหลังนี้ธุรกิจด้านการจำหน่ายมะพร้าวในรูปเนื้อมะพร้าวขาวเพื่องฟูขึ้นมาก ผู้รวบรวมในท้องถิ่นจะส่งให้กับโรงงานในกรุงเทพฯ เช่น โรงงานทำกะทิสำเร็จรูป โรงงานผลิตนม เป็นต้น (ดูแผนภูมิที่ 4.2)

1.2) สวนมะพร้าวน้ำตาล สวนมะพร้าวน้ำตาลในสมุทรสงครามจัดว่าเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลมะพร้าวที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ปี 2531 มีพื้นที่สวนมะพร้าวน้ำตาลถึง 88,002 ไร่ หรือร้อยละ 68.59 ของพื้นที่สวนมะพร้าวของจังหวัดทั้งหมด 128,310 ไร่ โดยมีพื้นที่เพาะปลูกมะพร้าวน้ำตาลส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอเมืองและอำเภออัมพวา ในปี 2531 ผลผลิตน้ำตาลมะพร้าวที่ผลิตได้ทั้งสิ้น 2.18 ล้านปิบ เทียบกับปี 2530 ผลิตได้ 1.25 ล้านปิบ จะเห็นว่าผลผลิตเพิ่มขึ้นร้อยละ 74.4 (ดูตารางที่ 4.14) ทั้งนี้เนื่องจากในปี 2530 เกิดภาวะฝนแล้งทำให้ผลผลิตน้ำตาลสดที่ได้มีน้อยลงกว่าทุกปี

สำหรับในปี 2531 ผลผลิตน้ำตาลสดค่อนข้างมาก เนื่องจากมีฝนตกชุกมากกว่าทุกปีทำให้มะพร้าวให้ผลผลิตน้ำตาลมาก แต่เมื่อเทียบราคาขายแล้วปรากฏว่าเมื่อปี 2530 ภาวะตลาดน้ำตาลมะพร้าวอยู่ในสภาพคล่องตัวตลอดทั้งปี เนื่องจากปริมาณผลผลิตที่ได้ลดน้อยลงกว่าทุกปีและความต้องการบริโภคอยู่ในระดับที่สูงขึ้น เนื่องจากผลไม้ที่ออกตามฤดูมีปริมาณออกสู่ตลาดน้อย ทำให้ภาวะตลาดน้ำตาลมะพร้าวมีความคล่องตัวสูง โดยเฉพาะช่วง

แผนภูมิที่ 4.2 แสดงวิถีการตลาดมะพร้าวผลของจังหวัดสมุทรสงคราม

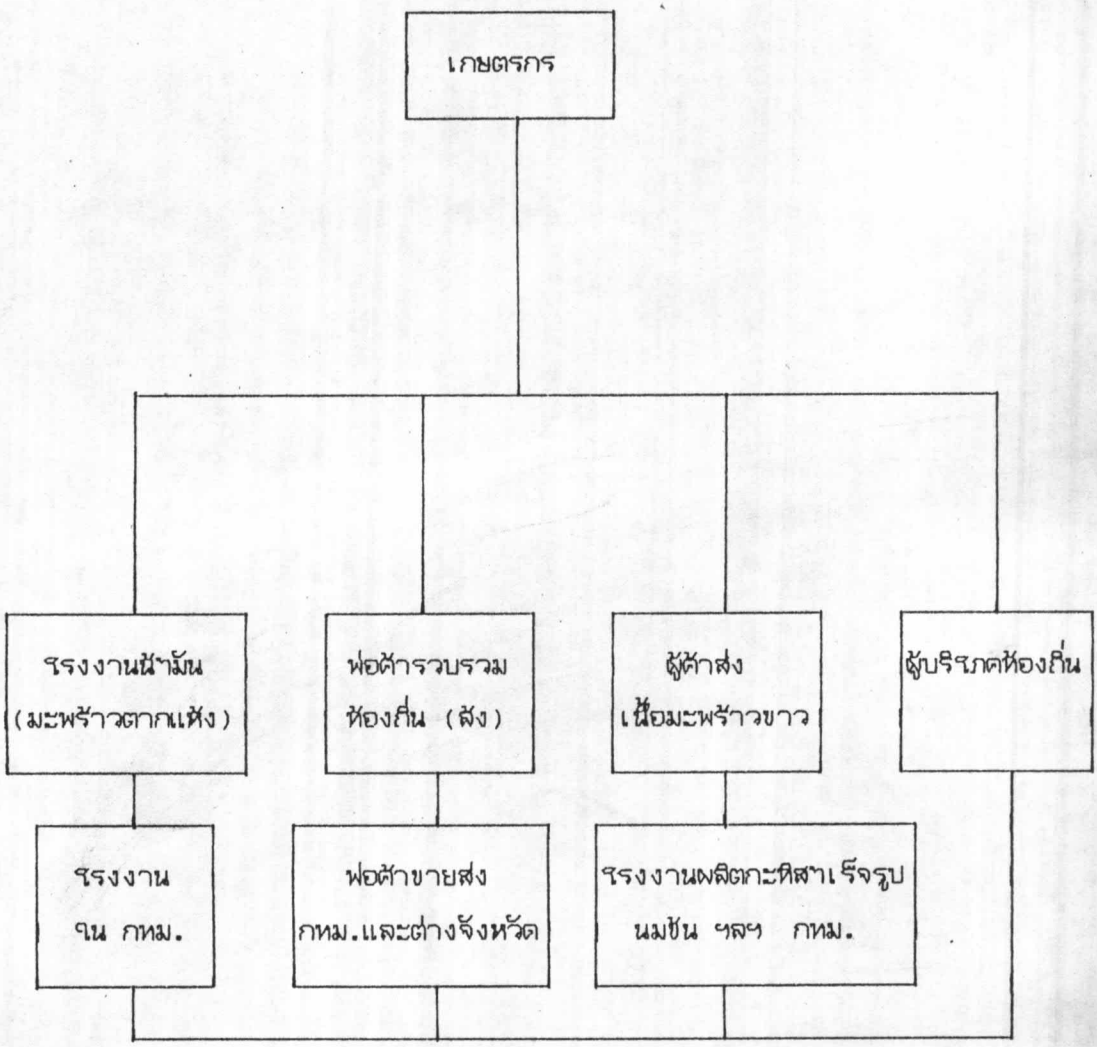

ปลายปี 2530 ปริมาณผลผลิตไม่เพียงพอกับความต้องการของตลาด ระดับราคาน้ำตาลมะพร้าวจึงสูงมาก เป็นประวัติการณ์คือราคาเฉลี่ยสูงถึงปีปละ 360 - 375 บาท ส่วนในปี 2531 ภาวะตลาดในช่วงเดือนมกราคมและกุมภาพันธ์ยังคลองตัวต่อ เนื่องจากปลายปีที่ผ่านมา เพราะเป็นช่วงที่มะพร้าวให้ผลผลิตน้ำตาลน้อยและใกล้เทศกาลตรุษจีน จึงทำให้ราคาเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงคือปีปละ 365 - 375 บาท แต่หลังจากเดือนกุมภาพันธ์ตลาดเริ่มซบเซา ระดับราคามีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ เนื่องจากผลผลิตน้ำตาลมะพร้าวเริ่มออกสู่ตลาดมากขึ้นในเดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม และปีนี้มีผลไม้ออกสู่ตลาดมากโดยเฉพาะมะม่วง ลำไยและทุเรียน ทำให้ภาวะตลาดน้ำตาลมะพร้าวซบเซากว่าปีที่ผ่านมา ระดับราคาที่คาดว่าจะมีแนวโน้มสูงขึ้นในเดือนสิงหาคมดัง เช่นในปีที่ผ่านมากลับไม่เป็นไปตามที่คาดไว้ แต่ในสัปดาห์ที่ 3 ของเดือนกันยายนระดับราคามีแนวโน้มสูงขึ้นเป็นปีปละ 305 - 310 บาท เพราะเป็นช่วงเทศกาลสารทไทย พอพ้นช่วงเทศกาลแล้วระดับราคากลับอ่อนตัวลงเหลือปีปละ 280 - 285 บาท เพราะเดือนตุลาคมเกิดภาวะน้ำท่วมภูมิภาคต่างๆ ของประเทศทำให้การคมนาคมไม่สะดวก พ่อค้าจากต่างจังหวัดที่เคยมารับซื้อน้ำตาลไม่สามารถเข้ามาซื้อน้ำตาลได้ทำให้ตลาดซบเซาลงไปอีก ราคาเฉลี่ยน้ำตาลมะพร้าวลดลงเหลือ 235 ถึง 245 บาทต่อปีบ เมื่อเปรียบเทียบกับราคาต้นทุนที่ทางคณะกรรมการจังหวัดกำหนดไว้ปีปละ 260 บาท จะเห็นว่าชาวสวนต้องประสบปัญหาการขาดทุนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะไม่สามารถหยุดการผลิตได้ เนื่องจากการไม่เก็บน้ำตาลจากต้นจะมีผลทำให้มะพร้าวให้น้ำตาลสดน้อยลงหรือไม่ให้เลยในปีถัดไป และเพราะน้ำตาลมะพร้าวเสื่อมสลายเร็วเก็บรักษาไว้ได้ไม่นาน ทำให้การผลิตน้ำตาลในระยะหลังมีการปนสารเพื่อเก็บรักษาได้นานขึ้นและเพื่อลดการขาดทุน ต่อมากลายเป็นผลร้ายเพราะทำให้เกิดการผลิตน้ำตาลมะพร้าวปลอม มีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดินในปัจจุบันและอนาคต

นอกจากชาวสวนมะพร้าวมีการทำสวนมะพร้าวผลและมะพร้าวตาลแล้ว พืชที่ได้รับความสนใจในระยะหนึ่งในพื้นที่นี้ก็คือ จากรู้ * โดยกรมส่งเสริมการเกษตรได้ทดลอง

---

* จากรู้เป็นพืชที่ให้ผลผลิตตลอดปี สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เฉลี่ยเดือนละ 2 ครั้งแต่จะให้ผลผลิตสูงสุดเมื่ออายุระหว่าง 12 - 40 ปี สภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การปลูกคือเขตร้อนชื้นระหว่างเส้นรุ้ง 20 องศาทั้งเหนือและใต้ อุณหภูมิ 22 - 23 C ปลูกได้ในดินทั่วๆ ไปแต่จะเจริญพันธุ์ได้ดีในดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงและมีการระบายน้ำดีหรือยกร่องเพื่อให้เกิดการระบายน้ำที่ดี ปลูกได้ทั้งที่ราบและที่สูงแต่ไม่ควรเกิน 800 เมตรระดับน้ำทะเล ต้องการน้ำฝนปีละ 1,600 - 2,200 มม. และต้องการแสงแดดประมาณร้อยละ 40 - 60 จึงควรปลูกเป็นพืชแซมไม้ยืนต้นเพื่ออาศัยร่มเงา

และส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกรักษ์เป็นพืชแซมร่วมกับไม้ยืนต้นอื่นๆ โดยเฉพาะในสวนมะพร้าว ทั้งนี้เพื่อเป็นการช่วยเพิ่มรายได้ให้ชาวสวนมะพร้าว ซึ่งได้รับผลกระทบจากความไม่มีเสถียรภาพของตลาดมะพร้าว โดยรักษ์ได้ถูกนำมาทดลองปลูกแซมในสวนมะพร้าวผลเขตอำเภออัมพวาและอำเภอบางคนทีตั้งแต่ปี 2529 มีพื้นที่เพาะปลูกทั้งจังหวัด 2,273 ไร่ อยู่ในเขตอำเภอบางคนทีมากที่สุดคือ 1,432 ไร่ รองลงมาคืออำเภออัมพวามีพื้นที่ปลูก 789 ไร่ แต่ต่อมาในปี 2530 อัมพวาลดพื้นที่ปลูกลงเหลือ 419 ไร่ จึงเหลือพื้นที่ปลูกรักษ์ทั้งจังหวัด 1,891 ไร่ ปี 2531 มีพื้นที่ปลูกรักษ์ทั้งหมด 2,096 ไร่ โดยปลูกเพิ่มขึ้นในบางคนทีเป็น 1,674 ไร่ ส่วนที่อัมพวาก็ลดพื้นที่ปลูกลงอีก (ดูแผนที่ที่ 4.11 และตารางที่ 4.15)

การปลูกรักษ์มีต้นทุนการผลิตต่ำเพราะปลูกเป็นพืชแซมในสวนมะพร้าว ทำให้ประหยัดค่าลงทุนทางด้านที่ดิน ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่เป็นค่าพันธุ์ ค่าแรงงานและวัสดุอุปกรณ์การเกษตรเท่านั้นซึ่งไม่สูงมากนัก ในขณะเดียวกันก็ให้ผลตอบแทนเร็วคือตั้งแต่ปีที่ 3 ของการเพาะปลูก และสามารถคืนทุนภายใน 3 - 4 ปีหลังการเพาะปลูก ในสวนมะพร้าว 1 ไร่ปลูกรักษ์แซมได้ตั้งแต่ 100 - 120 ต้น ต้นทุนการผลิตปีแรกที่ปลูก 2,625 บาท ปีที่ 2 เท่ากับ 1,107 บาท ปีที่ 3 เท่ากับ 1,170 บาท และปีที่ 4 ซึ่งให้ผลผลิตเต็มที่เท่ากับ 1,239 บาท สำหรับภาวะตลาดรักษ์ เนื่องจากรักษ์เป็นพืชใหม่ผลผลิตมีน้อยการซื้อขายจึงไม่มากนัก รักษ์ที่ผลิตได้เกษตรกรขายให้กับตัวแทนบริษัทผู้ผลิตผลิตภัณฑ์รักษ์ซึ่งมาตั้งจุดรับซื้อในจังหวัดคือ บริษัทอุตสาหกรรมไทรักษ์ จำกัด และห้างหุ้นส่วนจำกัดนิคบราเดอร์ ซึ่งจะมารับซื้อเมล็ดรักษ์แห้งประมาณกิโลกรัมละ 25 - 30 บาท

การผลิตรักษ์ในสวนมะพร้าวของพื้นที่นี้ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากเกิดปัญหาด้านการผลิตมาก เพราะตั้งแต่เกษตรกรเพาะปลูกรักษ์ปรากฏว่าผลผลิตถูกกระรอกเจาะผลเสียหาย เกษตรกรไม่สามารถดูแลรักษาได้ ทั้งนี้เพราะเคยชินกับการดูแลสวนมะพร้าวที่ไม่ยุ่งยากแต่การดูแลสวนรักษ์ต้องมีความพิถีพิถันมาก ประกอบกับเกษตรกรไม่เข้าใจกรรมวิธีการหมักและการตากเมล็ดรักษ์แห้งที่มีคุณภาพดีตามความต้องการตลาด และที่สำคัญคือตลาดรับซื้อเมล็ดรักษ์ไม่กว้างทำให้มีปัญหาเรื่องราคาที่เกษตรกรได้รับ

1.3) สวนผลไม้ สวนผลไม้ที่มีความสำคัญมากของสมุทรสงครามคือสวนลิ้นจี่ ซึ่งเป็นสวนผลไม้ยืนต้นที่ทำรายได้ให้จังหวัดมาก ปรากฏหลักฐานยืนยันการเพาะปลูกลิ้นจี่ในครั้งแรกมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2340 ท้องที่ตำบลบางสะแก อำเภอบางคนที และที่ตำบลเหมืองใหม่ อำเภออัมพวา แต่มามีการเพาะปลูกกันอย่างจริงจังเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา พื้นที่ที่มีการเพาะปลูกลิ้นจี่มากได้แก่ ท้องที่ตำบลบางสะแก แควอ้อม เหมืองใหม่ บางกุ้ง ใน

เขตอำเภออัมพวาและอำเภอบางคนที (ดูแผนที่ที่ 4.12 และตารางที่ 4.16) ปี 2530/31 ลิ้นจี่ให้ผลผลิตมากกว่าปีการผลิตที่ผ่านมา เนื่องจากสภาพอากาศเย็นติดต่อกันนานทำให้ลิ้นจี่ติดผลมาก มีผลผลิตรวมทั้งสิ้น 4,994.4 เมตริกตัน ลิ้นจี่สวนใหญ่ที่ปลูกในพื้นที่นี้มี 3 พันธุ์คือ พันธุ์ค่อมหรือพันธุ์หอมลำเจียก พันธุ์กระโหลกใบยาวและพันธุ์สาแหรกทอง สามารถเก็บเกี่ยวผลแก่เดือนเมษายน นอกจากนี้ยังนิยมปลูกพันธุ์อื่นๆ เช่น สำเภาแก้ว แห้ว กระโหลกใบเตา กระโหลกใบไหม้ พันธุ์ไทยใหญ่ ไทยธรรมดา กระโถนท้องพระโรง ช่อระกำ เชียวหวาน แต่พันธุ์เหล่านี้ไม่แพร่หลาย

ในการผลิตลิ้นจี่ติดต้นทุนเป็นค่าดูแลรักษาต่อต้น สำหรับลิ้นจี่พันธุ์ค่อมอายุ 8 - 10 ปีให้ผล 3,000 - 4,000 ผลต่อต้น ราคาเฉลี่ยผลละ 1.20 บาทจะทำรายได้ให้ต้นละ 3,600 - 4,800 บาท ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาต้นละ 540 บาท ซึ่งเมื่อเทียบกับรายได้ซึ่งค่อนข้างสูงแล้วน้อยมาก เกษตรกรจึงมีความต้องการทำสวนลิ้นจี่มาก แต่มีข้อจำกัดในการเพาะปลูก เพราะต้องขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศเฉพาะตัว ในภาคกลางพื้นที่ที่ปลูกได้มีเพียงที่นี่เท่านั้น ลิ้นจี่จึงเป็นผลไม้ที่มีปริมาณความต้องการของตลาดสูงมาก และไม่มีปัญหาด้านตลาด ชาวสวนลิ้นจี่ไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องหนี้สินทำให้ไม่ต้องรีบร้อนขายลิ้นจี่ส่วงหน้าให้กับพ่อค้าที่มาเหมาซื้อ แต่เกษตรกรจะขายลิ้นจี่เองที่บ้านมากกว่านำออกไปจำหน่ายให้กับพ่อค้าหรือผู้บริโภคที่ตลาด โดยขายเป็นเงินสด พ่อค้าที่เข้ามารับซื้อลิ้นจี่ถึงสวนจะนำสินค้าบางส่วนไปขายต่อที่บากคลองตลาดและบางส่วนจะนำไปขายปลีกยังตลาดต่างๆ โดยตรงไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางหลายชั้นตอน ทำให้ราคาที่เกษตรกรได้รับใกล้เคียงกับราคาขายปลีกในตลาด ฤดูกาลผลิตปี 2530 และปี 2531 ระดับราคาที่ขายได้อยู่ในเกณฑ์สูง คือลิ้นจี่พันธุ์ค่อมราคากิโลกรัมละ 60 - 75 บาท พันธุ์กระโหลกกิโลกรัมละ 50 - 60 บาท และพันธุ์สาแหรกทองกิโลกรัมละ 65 บาท ทั้งนี้ราคาจะขึ้นอยู่กับปริมาณผลผลิต คุณภาพ และชื่อเสียงเจ้าของสวนด้วย

วิถีชีวิตชุมชนชาวสวนในจังหวัดสมุทรสงคราม

จากการสัมภาษณ์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายสมทบ วงศ์เกษม หมู่ที่ 8 บ้านลมทวน ตำบลบ้านปรก อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม วันพฤหัสบดีที่ 27 มิถุนายน 2534 และสำรวจพื้นที่และพบปะพูดคุยกับชาวสวนในหลายๆ พื้นที่ของอำเภอเมืองฯ ได้รายละเอียดและความคิดเห็นสรุปได้ว่า ปัจจุบันชาวสวนที่เคยลงทำสวนมะพร้าวน้ำตาลเป็นหลักควบคู่ไปกับการ

---

* หากอากาศหนาวอุณหภูมิลดลงต่ำกว่า 20 C ติดต่อกันนานประมาณ 2 สัปดาห์ ลิ้นจี่จะติดดอกในปลายเดือนธันวาคมและจะสามารถเก็บเกี่ยวผลได้ในเดือนเมษายน

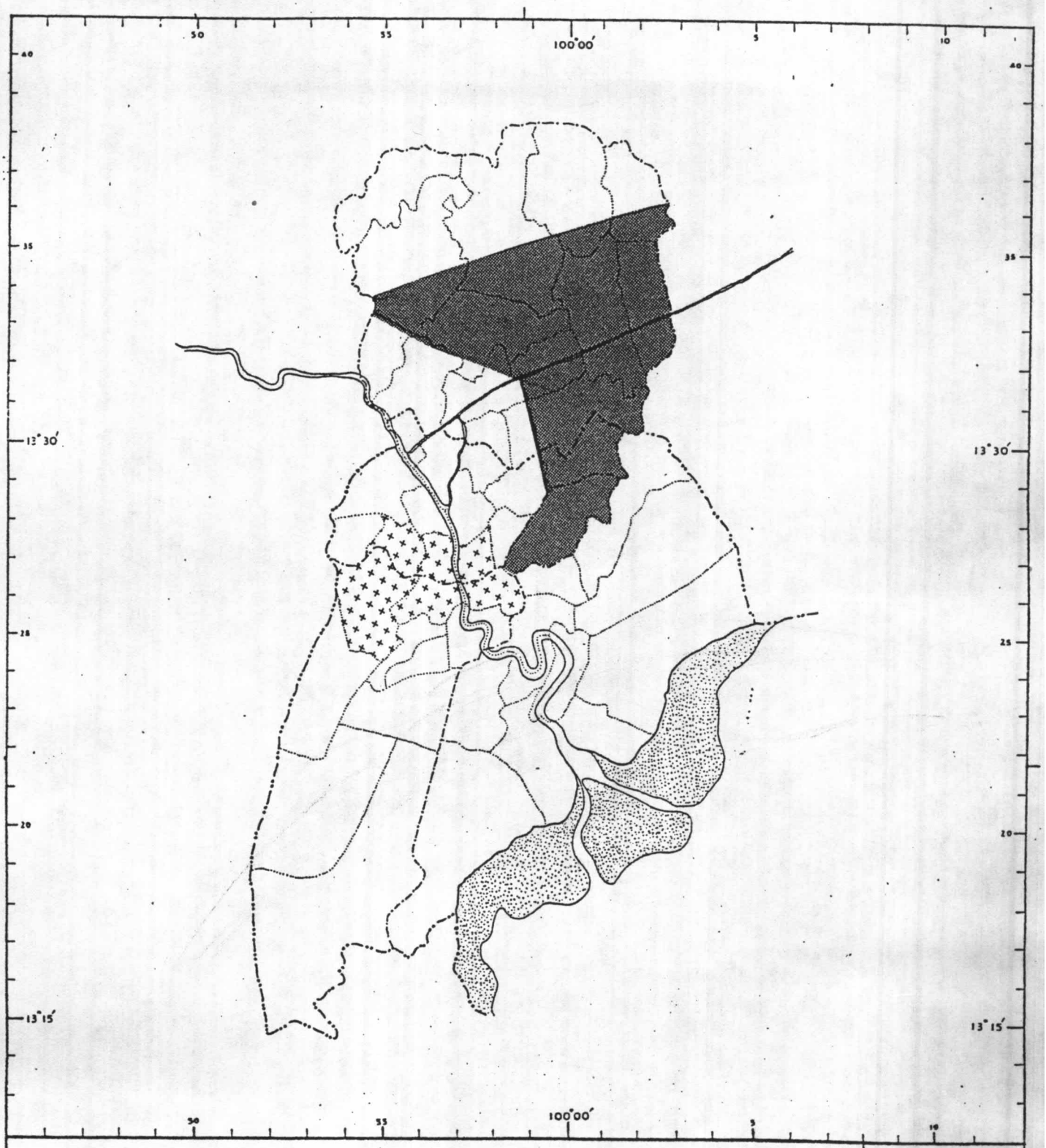

แผนที่ 4.12 **แสดงพื้นที่สวนผลไม้เศรษฐกิจ ปี** 2531

สัญญลักษณ์

องุ่นและผัก

ลิ้นจี่

มาตราส่วน
1 : 250,000

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

ตารางที่ 4.15 แสดงพื้นที่เพาะปลูก ผลผลิต และมูลค่าของโกโก้ จังหวัดสมุทรสงคราม ปี 2529 ถึงปี 2531

	2529	2530	2531
- พื้นที่เพาะปลูก (ไร่)			
เมืองสมุทรสงคราม	52.0	36.0	36.0
อัมพวา	789.0	419.0	386.0
บางคนที	1,432.0	1,436.0	1,674.0
รวมทั้งจังหวัด	2,273.0	1,891.0	2,096.0
- ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่/ปี)	110	97	100
- ผลผลิตรวม (ตัน)	250.0	183.4	209.6
- ราคาเฉลี่ย (ราคา/กก.)	28.5	20.0	22.0
- มูลค่ารวม (ล้านบาท)	7.12	3.67	4.61

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม

ตารางที่ 4.16 แสดงพื้นที่เพาะปลูก ปริมาณผลผลิต และมูลค่าลิ้นจี่ ในจังหวัดสมุทรสงครามปี 2526 ถึงปี 2531

ฤดูกาลผลิต	พื้นที่เพาะปลูก (ไร่)	พื้นที่ให้ผลผลิต (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)	ผลผลิตรวม (ตัน)	ราคา (บาท/กก.)	มูลค่า (ล้านบาท)
2526/27	5,843	3,711	1,653	6,134.3	70	429.4
2527/28	6,188	3,931	-	-	-	-
2528/29	6,181	3,931	1,000	3,931.0	70	295.2
2529/30	6,180	4,005	1.2	5.0	200	1.0
2530/31	6,180	4,162	1,200	4,994.4	80	394.6

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม

รูปที่ 4.1 ลักษณะสวนมะพร้าวสมุทรสงคราม

เก็บผลมะพร้าว โดยอาชีพการทำสวนมะพร้าวน้ำตาลเป็นอาชีพเก่าแก่ที่ทำต่อ เนื่องมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษไม่น้อยกว่า 70 - 80 ปี เท่าที่จำความได้ในสมัยผู้ใหญ่ยังเป็นเด็กชาวสวนทำน้ำตาลมะพร้าวใส่ไหระเทียม ขายราคาประมาณไหละ 60 - 70 บาท เมื่อเปลี่ยนมาบรรจุปี๊บในช่วงแรกราคาประมาณ 90 บาทต่อปี๊บ ช่วง 10 กว่าปีนี้ราคาสูงขึ้นอยู่ระหว่าง 200 ถึง 300 กว่าบาทต่อปี๊บ

ก) <u>ลักษณะการประกอบอาชีพ</u>

การทำสวนส่วนใหญ่ใช้แรงงานภายในครอบครัว ซึ่งปัจจุบันเหลือแต่ผู้สูงอายุ เมื่อถึงช่วงที่มีการปาดตาลมากๆ ระหว่างเดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม จะจ้างแรงงานมาช่วยปาดตาลเป็นรายเดือนเดือนละ 3,000 บาท สาเหตุที่ต้องจ้างแรงงานเป็นรายเดือนก็เพื่อเป็นการเลี้ยงแรงงานไม่ให้หนีไปอยู่ที่อื่น ดังนั้นจึงทำให้สวนที่ขาดแรงงานขึ้นตาลในระยะหลังเปลี่ยนมาเก็บมะพร้าวผลมากขึ้น โดยเหมาขายให้ยี่ปั๊วในราคา 3 บาทต่อผล หรือบางสวนเปลี่ยนไปปลูกส้มโอแทนแต่ก็น้อยมาก เพราะชาวสวนไม่มีความแน่ใจต่อการเลี้ยงโค่นมะพร้าว คิดว่าในปัจจุบันมีการทำสวนมะพร้าวตาลเหลือเพียง 20 % เท่านั้น เพราะส่วนใหญ่มะพร้าวในสวนมีอายุมากลำต้นสูง เนื่องจากชาวสวนไม่ยอมลงทุนโค่นแล้วปลูกใหม่ ซึ่งแตกต่างกับชาวสวนที่เพชรบุรี คำเนินสะดวก หรือบางนางตะเคียน ที่มีการปลูกมะพร้าวใหม่ให้ต้นเตี้ยเพื่อไม่เป็นอันตรายต่อคนเก็บน้ำตาล ด้วยสาเหตุนี้เองที่ทำให้ราคาน้ำตาลมะพร้าวถูกกำหนดโดยพ่อค้าและนายทุน เพราะมีคู่แข่งทางการตลาดอีกหลายแห่ง

ข) <u>ลักษณะการตั้งบ้านเรือนและสภาพสังคม</u>

วิถีชีวิตของชาวสวนมะพร้าว ส่วนใหญ่ยังคงยึดมั่นในการดำเนินชีวิตตามบรรพบุรุษไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงคือ การประกอบอาชีพที่ยังนิยมทำสวนมะพร้าวเป็นหลัก โดยเฉพาะมะพร้าวตาลถึงแม้ว่าจะมีปัญหาก็เก็บผลสลับบ้างในบางปี ไม่นิยมการเปลี่ยนแปลงทำสวนอย่างอื่นหรือแม้กระทั่งการปลูกพืชแซมก็ตาม ในด้านการตลาดก็ยึดแนวเดิมคือค้าขายกับพ่อค้าประจำหรือนายทุนที่คุ้นเคยเท่านั้น การตั้งบ้านเรือนเน้นการอยู่ติดแม่น้ำลำคลองหรือในระยะที่สามารถชักน้ำเข้าคลองซอยได้ และมีการตั้งบ้านเรือนริมถนนสำหรับครอบครัวใหม่ๆ บ้าง แต่ชาวสวนยังให้ความสำคัญต่อการตั้งบ้านเรือนริมน้ำมากกว่า เพราะการคมนาคมขนส่งทางน้ำยังมีความสำคัญต่อการลำเลียงผลผลิตทั้งน้ำตาลปี๊บและผลมะพร้าว เช่นเดียวกับในอดีต โดยพ่อค้าจะนำเรือเล็กเข้ามาในคลองซอยแล้วลำเลียงผลผลิตมะพร้าวที่บ้านชาวสวนออกไปลงเรือใหญ่ที่ปากแม่น้ำ บางครั้งชาวสวนที่อยู่บริเวณเหนือน้ำก็โยนมะพร้าวผลลงคลองซอยในช่วงน้ำขึ้นเพื่อให้ไหล

ออกไปหาเรือซึ่งรอรับที่ปากแม่น้ำ ปัจจุบันมีถนนเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ มากขึ้นประกอบกับน้ำในแม่น้ำลำคลองตื้นเขิน เพราะการกักน้ำชลประทานช่วงเหนือ การขนส่งสินค้าทางบกจึงมีความสำคัญขึ้น อย่างไรก็ตามแม่น้ำลำคลองยังมีความสำคัญต่อชาวสวนในการอุปโภคบริโภค

จากการสัมภาษณ์ คุณสมพงษ์ เมืองรมย์ ที่ปรึกษาสภาตำบลปลายโพงพาง และชาวสวนหมู่ 7 บ้านวัดโคกเกตุ ตำบลปลายโพงพาง อำเภออัมพวา วันพุธที่ 26 มิถุนายน 2534 และการสำรวจพื้นที่สวนหลายๆ ตำบลในอัมพวาร่วมกับพัฒนากรอำเภอ รวมทั้งการรับฟังความคิดเห็นจากชาวสวนทั่วๆ ไป ได้ข้อสรุปว่าสภาพพื้นที่โดยทั่วไปของอำเภออัมพวาส่วนใหญ่ยังเป็นสวนมะพร้าวแม้ว่าปัจจุบันจะมีการทำสวนผลไม้มากขึ้นก็ตาม แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ยังยึดอาชีพทำสวนมะพร้าวเป็นหลักตามบรรพบุรุษที่มีมานานกว่า 50 ปีมาแล้ว โดยบุกเบิกสวนมาจากป่าและนาข้าวเดิม (ยังมีโรงสีข้าวเก่าที่ปากวน ตำบลปลายโพงพาง เป็นหลักฐานปรากฏอยู่)

ก) <u>ลักษณะการประกอบอาชีพ</u>

สวนมะพร้าวที่ทำตั้งแต่ดั้งเดิมเป็นมะพร้าวน้ำตาล ใช้แรงงานในครัวเรือนทั้งหมด เริ่มตั้งแต่การปาดจั่น (ดอกมะพร้าวอยู่ที่ยอดต้น) และการเคี่ยวเป็นน้ำตาลแห้ง (น้ำตาลปึบหรือเป็นก้อน) การทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นอาชีพที่เหนื่อยมากและต้องเสี่ยงอันตราย เพราะต้องทำงานทั้งวันจนกว่าจะเสร็จขั้นตอนเป็นน้ำตาลแห้ง ไม่สามารถทิ้งไว้เป็นน้ำตาลสดที่เก็บมาจากต้นได้จะบูด ยกเว้นว่าส่งโรงงานน้ำตาลสดสเตอริไรส์ภายในวันนั้น และการปาดจั่นก็ต้องทำทันทีที่ดอกให้น้ำตาลโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝนซึ่งมีปริมาณมาก ทำให้เกิดอุบัติเหตุจากการลื่นแล้วตกต้นมะพร้าวได้ง่าย ซึ่งสาเหตุนี้เป็นผลกระทบต่อการขาดแรงงานในการขึ้นต้นมะพร้าว เพราะคนหนุ่มสาวกลัวที่จะต้องพิการหรือตายได้ ประกอบกับระยะหลังมีทางเลือกที่จะทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มหาชัย ช่วง 3 - 4 ปีนี้ ชาวสวนจึงปล่อยให้เกิดเป็นผลแล้วสอยเก็บผลขายหรือทำเป็นเนื้อมะพร้าวขาวส่งโรงงานทำกะทิสดสเตอริไรส์ เพราะการขึ้นต้นไม่ต้องเสี่ยงปีนไปถึงยอดแล้วนั่งบนทางมะพร้าวเช่นการปาดจั่น ทำให้การทำสวนมะพร้าวน้ำตาลสดลดลงเรื่อยๆ และคาดว่าภายใน 3 - 5 ปีอาจเปลี่ยนไปเก็บผลหมด ทั้งนี้มีสาเหตุที่สำคัญพอสรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยที่สำคัญที่สุด คือ ขาดแรงงานวัยหนุ่มสาวที่จะเก็บน้ำตาลสด เนื่องจากอพยพไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดข้างเคียง ซึ่งได้ค่าแรงคุ้มและเสี่ยงน้อยกว่าอีกทั้งมีเวลาว่างพักผ่อนและได้ประสบกับสังคมเมืองมากกว่า

2. เนื่องจากมีน้ำตาลหลายชนิดให้เลือกบริโภค การบริโภคน้ำตาลมะพร้าวน้อยลง ราคาน้ำตาลมะพร้าวในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาจึงไม่ค่อยคุ้มทุนการผลิต ชาวสวนเปลี่ยนไปเก็บผลมะพร้าวหรือผลิตพืชผลไม้แทนบ้าง ทั้งนี้มีผลเนื่องมาจากการขาดแคลนแรงงาน

ขึ้นตาล และราคาวัตถุดิบในการทำน้ำตาลราคาแพงมาก แต่ราคาน้ำตาลปีบคงที่และกลับมีแนวโน้มลดลง

3. มีน้ำตาลมะพร้าวปลอมมากขึ้น ทำให้มีผู้บริโภคน้อยลงอีก เพราะไม่แน่ใจในตัวสินค้า เพราะการปลอมมีหลายรูปแบบ ชนิดที่มีเนื้อจริงอยู่บ้าง เรียกว่า "เนื้อบน" ชนิดที่ไม่มีเนื้อจริง เลย เรียกว่า "กระดูก" คือใช้แบะแซผสมกับน้ำตาลทราย (น้ำตาลทรายราคาถูก) ผู้ผลิตน้ำตาลมะพร้าวปลอมมีทั้งชาวสวนและพ่อค้าคนกลางทำเอง น้ำตาลเนื้อแท้มีอยู่บ้างต้องสั่งจากชาวสวนที่รู้จักกันโดยตรง บริมาณการทำปลอมมากน้อยขึ้นอยู่กับพ่อค้ารับซื้อรายใหญ่ 3 รายที่ทำเตียนซึ่งจะกว้านซื้อน้ำตาลมะพร้าวตั้งแต่ เพชรบุรี แม่กลอง และมหาชัย เป็นผู้บ่งบอกความต้องการสินค้าประเภทใดบ้าง

อย่างไรก็ตามชาวสวนก็ยังไม่เลิกการทำสวนมะพร้าว โดยเฉพาะสวนมะพร้าวตาลก็ยังนิยมทำอยู่ทั้งๆ ที่ประสบกับปัญหาการผลิตและภาวะการขาดทุนหรือแค่เสมอตัว * มีสาเหตุที่สำคัญดังนี้

1. เพราะคนที่ทำสวนมะพร้าวปัจจุบันคือคนสูงอายุ มีความคุ้นเคยกับการทำสวนตามบรรพบุรุษ และถือว่าเป็นอาชีพที่ยังมีกำลังทำได้อยู่

2. จำเป็นต้องทำเพื่อเลี้ยงแรงงานที่ขึ้นตาลได้ก่อนที่แรงงานจะย้ายไปอยู่ที่อื่น ทั้งนี้เพราะแรงงานหายากมาก คนขนตาลส่วนใหญ่เป็นเจ้าประจำที่ขนตาลให้ทุกปี ลำพังเจ้าของสวนเองจะทำไม่ไหวในช่วงที่น้ำตาลมีโอกาสทำกำไร และการทำน้ำตาลมะพร้าวต้องเหนื่อยทั้งวัน

ข) <u>ลักษณะการตั้งบ้านเรือนและสภาพสังคม</u>

ลักษณะการใช้ที่ดินของชาวสวน จะใช้พื้นที่เกือบทั้งหมดปลูกมะพร้าว โดยทำเป็นร่องสวนเพื่อกันปัญหาน้ำเค็ม และน้ำในร่องจะช่วยหล่อเลี้ยงรากมะพร้าวได้ดี เน้น

---

* ต้นทุนการผลิตน้ำตาลมะพร้าว 1 ปีบ เป็นค่าปีบบรรจุ 12-17 บาท พยอมกันบูด 5 บาท ยาชัด 5 บาท ค่าฟืนเคี่ยวน้ำตาล 45 บาท (ใช้เศษไม้ไผ่จักสานจากเพชรบุรี ไม้รวกราชบุรี และทางมะพร้าวในสวน) ค่าจ้างแรงงานขึ้นตาล 160 บาท (น้ำตาลสดปีบละ 20 บาทต้องใช้ถึง 8 ปีบ) ไม่คิดแรงงานเคี่ยวน้ำตาลที่ทำกันเองในครอบครัว รวมต้นทุนการผลิตน้ำตาล 1 ปีบประมาณ 227 บาท ถ้าราคาน้ำตาลปีบลดลงเหลือ 200 บาทชาวสวนก็จะขาดทุนทันที ที่ผ่านมาเสมอตัวจึงเกิดการผสมน้ำตาลหรือทำเป็นน้ำตาลมะพร้าวปลอมเพื่อให้มีกำไร

การทำมะพร้าวน้ำตาล นิยมการปลูกพืชแซม ปัจจุบันพื้นที่สวนติดริมถนน ส่วนพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยจะอยู่ด้านในติดริมน้ำโดยหันหน้าเข้าสู่แม่น้ำลำคลองในกรณีที่บ้านนั้นอยู่ในช่วงแหลม และบ้านที่อยู่ในช่วงคุ้งมักจะถอยร่นเข้ามาห่างจากน้ำพอควร เพราะริมน้ำช่วงคุ้งคลิ่งถูกคลื่นเซาะพังได้ง่าย ตัวบ้านส่วนใหญ่หันหน้าบ้านทางทิศตะวันออก นอกจากตัวบ้านจะมีพื้นที่ลานบ้านส่วนหนึ่งเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เป็นส่วนพักผ่อนและเป็นบริเวณเลี้ยวตาล มีเตาตาล ที่เก็บวัตถุดิบ และมีบริเวณปลูกผลไม้ ผักสวนครัว และไม้ประดับต่างๆ สำหรับตัวบ้านเป็นบ้านใต้ถุนสูง ด้านล่างใช้ประโยชน์เพื่อการเก็บของและพักผ่อน ความมั่นคงแข็งแรงของบ้านและการปรับเปลี่ยนพัฒนาพื้นที่สวนจะมีมากน้อยขึ้นอยู่กับลักษณะการครอบครองที่ดิน หากเป็นที่ดินของตนเองก็จะสร้างบ้านถาวรและมีการเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูกตามตลาด เช่น ปลูกมะพร้าวน้ำหอม ส้มโอ ลิ้นจี่ แทนการทำสวนมะพร้าวหรือปลูกพืชแซมในสวน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของพื้นที่ด้วย ส่วนที่ดินเช่าส่วนใหญ่ก็จะทำตามสภาพเดิม หรือไม่ก็ปรับเปลี่ยนตามธรรมชาติโดยพยายามลงทุนน้อยที่สุด เช่น เมื่อทำมะพร้าวตาลไม่ได้ก็เก็บผลแทน

การปะทะสัมพันธ์ของชาวสวนมะพร้าวตาลจัดว่าน้อยมาก ถึงแม้ว่าจะรู้จักกันโดยทั่วหน้า เนื่องจากลักษณะการทำงานเป็นตัวบังคับ ชาวสวนจะไม่ค่อยมีเวลาว่าง เพราะต้องทำงานตั้งแต่เช้ายันค่ำในสวน ประกอบกับการตั้งบ้านเรือนที่อยู่ห่างกันในแต่ละสวน ชาวสวนจะมารวมกลุ่มพบปะกันก็ต่อเมื่อมีงานบุญงานกุศลเท่านั้น แม้กระทั่งตลาดปัจจุบันชาวสวนก็แทบจะไม่ต้องไป เพราะมีตลาดมาค้าขายถึงสวน

สภาพเศรษฐกิจโดยส่วนรวมในอดีตดีมาก แม่กลองเคยเป็นจังหวัดที่รัฐสามารถจัดเก็บภาษีได้มากที่สุด เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และที่สำคัญที่สุดคือทรัพยากรทางทะเลซึ่งทำรายได้ให้กับชาวแม่กลองอย่างมาก ปัจจุบันฐานเศรษฐกิจหลักของชาวแม่กลองคือการทำสวนไม่อาจพึ่งการประมงเช่นเดิมได้ แต่สวนมะพร้าวน้ำตาลก็กำลังเริ่มมีปัญหามากขึ้นทุกทั้งด้านการผลิตและการตลาด โดยเฉพาะการตลาดต้องพึ่งตลาดกลางระดับชาติไม่สามารถกำหนดราคาเอง ทำให้เกิดความไม่แน่นอนด้านเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่ารัฐจะหาทางแก้โดยเน้นการจัดตั้งสหกรณ์เพื่อขายผลผลิตตามราคาที่กำหนดเอง แต่มักไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากชาวบ้านเคยชินและมีความผูกพันกับวงจร "ตกเขียว" ซึ่งพ่อค้าและชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยกันตลอดเวลาตั้งแต่การหาทุนในการผลิตและการขายผลผลิต โดยที่ชาวสวนได้รับความสะดวกและมีความมั่นใจมากกว่าการใช้บริการในระบบ อย่างไรก็ตามชาวสวนก็สามารถดิ้นรนอยู่ได้แม้ว่าเศรษฐกิจในช่วง 10 ปีนี้จะแย่ลงเรื่อยๆ เห็นได้จากการจับจ่ายใช้สอยของชาวสวนที่ตลาดและร้านค้าต่างๆ ตลอดจนความฟุ่มเฟือยจากปัจจัยเสริมอื่นๆ น้อยลงมาก ชาวสวนไม่ค่อยออกนอกสวน

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

และท้ายที่สุด เมื่อได้พูดคุยกับพัฒนากรอำเภออัมพวา ท่านได้สรุปภาพรวมในอนาคตของชุมชนชาวสวนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามไว้ดังนี้

1. แรงงานอพยพมีมากขึ้นคล้ายกับชาวอีสาน ต่างกันที่ลูกหลานชาวสวนมีแหล่งงานที่ใกล้พื้นที่มากกว่าสามารถเดินทางไปเช้าเย็นกลับได้ ส่วนใหญ่เลือกทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมจังหวัดสมุทรสาคร ส่วนผู้สูงอายุอยู่บ้านทำสวน

2. เมื่อถึงจุดที่สวนไม่มีใครสานต่อการทำต่อไป โอกาสการซื้อขายที่ดินเพื่อการเก็งกำไรก็จะมีมากขึ้น ที่ดินส่วนใหญ่จะตกเป็นของนายทุนต่างถิ่น และชาวสวนจะกลายเป็นผู้เช่าที่ดิน เมื่อต้องการย้อนกลับมาทำอาชีพเดิม มีแนวโน้มการเกิดโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้นในพื้นที่เนื่องจากการแผ่ขยายต่อเนื่องจากมหาชัย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสายน้ำของชาวสวน และนโยบายรัฐที่จะยอมให้จังหวัดสมุทรสงครามเป็นพื้นที่ปลอดโรงงานอุตสาหกรรม เพื่ออนุรักษ์พื้นที่เมือง เจ้าเมืองนายเก่าไว้ให้เป็นเมืองที่น่าอยู่อาศัยมากที่สุดหรือไม่ ซึ่งยังไม่มีข้อสรุปหรือมีการสานต่อในทางปฏิบัติอย่างจริงจังเพียงไหน

3. สิ่งที่รัฐมักเสนอว่าเป็นปัญหาที่ควรแก้ไขให้กับชาวบ้าน คือ ทุน วิชาการ และการตลาด ซึ่งใน 2 ประเด็นแรกสามารถช่วยแนะนำและแก้ไขให้ได้ แต่มักจะล้มเหลวในเรื่องการตลาดทั้งนี้เพราะเป็นปัญหาต่อเนื่องกับนโยบายเศรษฐกิจระดับชาติ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวบ้านมักไม่ให้ความร่วมมือกับรัฐในกิจกรรมต่างๆ เพราะเห็นว่ารัฐไม่สามารถช่วยเหลืออะไรได้อย่างจริงจัง ประกอบกับชาวม่กลองมีความหยิ่งในความรู้ความสามารถของตนเอง

จากการสำรวจพื้นที่ร่วมกับพัฒนากรอำเภอ และสัมภาษณ์ภรรยากำนันหวล พรหมเกษ หมู่ 4 ตำบลบางพรหม อำเภอบางคนที วันพฤหัสบดีที่ 13 มิถุนายน 2534 และการพูดคุยกับชาวสวนอำเภอบางคนทีในการสำรวจหลายๆ ครั้ง ได้ทราบรายละเอียดว่าในอดีตชาวสวนที่นี่ทำสวนป่า คือปลูกพืชไม้ยืนต้นและผลไม้ประปนในแปลงเดียวกัน โดยมีมะพร้าวตาลและผลเป็นหลักและมีสวนผสมไม้ยืนต้นอื่นเช่น มะไฟ มะม่วง หมาก กล้วยปลูกแซม ปัจจุบันปลูกแยกชนิดในแต่ละแปลงและมีน้อยชนิด ยกเว้นกล้วยกับบริภัณฑ์เท่านั้นที่ปลูกแซมคู่กับมะพร้าวได้ดี เพราะเป็นพืชทนแล้งและไม่มีปัญหาต้องดูแลรักษามาก ไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยหรือใช้ยาฆ่าแมลง เพียงแต่ทำความสะอาดคันดินเท่านั้น ส่วนสวนลิ้นจี่ ส้มโอ จะต้องคอยทะนุถนอมทุกขั้นตอนอย่างดีตั้งแต่ปลูกจนกระทั่งออกดอกออกผล และต้องใช้ยาฆ่าแมลงปุ๋ยมาก

ก) <u>ลักษณะการประกอบอาชีพ</u>

ปัจจุบันลดการทำสวนมะพร้าวลงโดยเฉพาะมะพร้าวตาล มีแนวโน้มทำสวนผลไม้ยืนต้นมากขึ้น เน้นประเภทผลไม้เศรษฐกิจเช่น ลิ้นจี่ ส้มโอ (ขาวใหญ่) มะม่วง

มะนาว และไม้ประดับ โดยการปลูกพืชในแต่ละตำบลจะมีพืชเด่นๆ ที่ต่างกัน ตัวอย่าง เช่นตำบลบางกระบือเป็นตำบลที่ยังมีการปลูกมะพร้าวกันมาก ตำบลบางคนทีทำสวนมะพร้าวผลมาก ตำบลบางสะแกปลูกลิ้นจี่มาก ซึ่งราคาลิ้นจี่มีส่วนดึงดูดการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดินภายในสวนอำเภอบางคนทีมากแต่ก็ทำได้บางพื้นที่ ในระยะแรกที่เริ่มปลูกลิ้นจี่ในพื้นที่นี้ขายได้ 70 - 80 บาทต่อกิโลกรัม เมื่อทำสวนลิ้นจี่อย่างจริงจังราคาดีที่สุด 170 บาทต่อกิโลกรัม ปัจจุบันราคาไม่แน่นอน แต่ถ้าชาวสวนขายส่งได้ราคากิโลกรัมละ 50 บาทก็อยู่ได้สบายๆ ปกติเมื่อลิ้นจี่ออกผลจะได้ผลผลิตเฉลี่ยต่อต้นคิดเป็นมูลค่า 10,000 บาทต่อปี ชาวสวนลิ้นจี่สวนใหญ่จะมีรายได้ตั้งแต่แสนบาทถึงล้านบาทขึ้นอยู่กับการออกผลมากน้อยในแต่ละปี รายได้น้อยที่สุดประมาณ 4 - 5 หมื่นบาทต่อปี แต่บางปีก็ไม่ออกผลเลย การที่ลิ้นจี่ไม่ออกผลสม่ำเสมอเหมือนเมื่อ 10 - 20 ปีที่แล้ว มีสาเหตุมาจากการทำลายป่าทำให้สภาพอากาศเกิดการแปรปรวน ปัจจุบันลิ้นจี่จะออกผลปีเว้นปีหรือเว้นไป 2 ปี เห็นได้จากปี 2534 มีลิ้นจี่ออกผลน้อยมาก แต่เมื่อปี 2532 เป็นปีที่ลิ้นจี่ออกมากเป็นพิเศษ เมื่อการผลิตลิ้นจี่ไม่ค่อยได้ผลชาวสวนจึงเปลี่ยนไปปลูกส้มโอ เพราะสามารถเก็บผลได้ตลอดปีและราคาขายส่งกิโลกรัมละ 14 บาทอยู่ในเกณฑ์สูง และไม่ต้องลงทุนสูงในการเพาะปลูก

การครอบครองที่ดินสวนในบางคนที ปกติมีการครอบครองที่ดินเฉลี่ยประมาณ 10 - 20 ไร่ต่อครัวเรือน ถ้าเป็นสวนเล็กๆ ประมาณ 2 - 3 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยมากกว่า กรณีนี้ชาวสวนจะไปรับจ้างทำสวนหรือเช่าที่ทำเพิ่มโดยพยายามหาที่ใกล้บ้าน แต่ถ้าเป็นสวนใหญ่ขนาดครอบครอง 50 ไร่ขึ้นไปมีน้อยรายที่เจ้าของสวนจะทำเอง ส่วนใหญ่มักจะเป็นที่ให้ชาวสวนที่มีความชำนาญและสนิทมาเช่าทำเพิ่มมากกว่า ค่าเช่าประมาณไร่ละ 1,000 บาท ซึ่งเป็นค่าเช่าที่ค่อนข้างถูกและยังต่อรองกันได้อีก

ลักษณะการดำเนินกิจการสวน ปัจจุบันผู้ดำเนินกิจการสวนคือผู้สูงอายุรุ่นพ่อแม่ และจ้างแรงงานสวนละ 2 - 3 คนขึ้นอยู่กับประเภทงานโดยจ้างเป็นรายวัน วันละ 45 บาทสำหรับแรงงานหญิงเป็นงานคายหญ้า ทำความสะอาดสวน เก็บผล ห่อผล ใส่ปุ๋ย พ่นยา เป็นต้น ลูกหลานชาวสวนไม่ค่อยสนใจทำสวนต่อนิยมไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมมากกว่า สำหรับการขายผลผลิตมีพ่อค้าแม่ค้าเข้าประจำมารับที่สวน โดยซื้อขายตามราคาตลาดกรุงเทพฯ ยกเว้นราคาลิ้นจี่ชาวสวนค่อนข้างมีอิสระในการตั้งราคาขาย เพราะปริมาณมีจำกัดและคุณภาพเป็นที่เชื่อถือของผู้บริโภค การขนส่งผลผลิตใช้ทางถนนเป็นหลัก ใช้ทางน้ำน้อยลงสวนใหญ่เป็นทางลำเลียงมะพร้าวมากกว่า

ข) ลักษณะการตั้งบ้านเรือนและสภาพสังคม

การตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ชาวสวนส่วนใหญ่สร้างบ้านหันหน้าสู่แม่น้ำลำคลอง ถึงแม้ปัจจุบันจะใช้ทางสัญจรทางน้ำน้อยลงก็ตาม ลักษณะบ้านเป็นบ้านไม้ 2 ชั้น ด้านล่างเป็นใต้ถุนใช้เก็บของและทำกิจกรรมเอนกประสงค์ มีลานบ้านกว้าง รอบๆ บ้านมีการปลูกไม้ประดับและไม้สวนครัว ตัวบ้านอยู่ส่วนในสุดไกลจากถนน การเข้าถึงตัวบ้านใช้ทางเดินแคบๆ ตามคันสวนหรือทางรถจักรยานยนต์ บ้านที่อยู่ริมถนนด้านหน้าเป็นบ้านใหม่หรือบ้านที่สร้างขึ้นเพื่อทำกิจการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เช่น ร้านของชำ ร้านกาแฟหรือร้านอาหาร ตัวบ้านส่วนใหญ่ติดดินไม่มีใต้ถุน อย่างไรก็ตามหากเป็นไปได้ชาวสวนจะเลือกอยู่ในบริเวณติดริมน้ำเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะความเคยชิน การกั้นขอบเขตชาวสวนใช้มะพร้าวเป็นแนวขอบเขตบ้านสวน

สัมภาษณ์คุณบุญสม ทองเชื้อ เจ้าของโรงน้ำมันมะพร้าวขนาดกลาง เขตสุขาภิบาลบางนกแขวก วันพฤหัสบดีที่ 13 มิถุนายน 2534 ได้ให้รายละเอียดการผลิตน้ำมันมะพร้าวเป็นอุตสาหกรรมต่อเนื่องการเกษตรที่ช่วยลดปัญหาการขายมะพร้าวผลไม่ได้ราคา การทำน้ำมันมะพร้าวทำจากเนื้อมะพร้าวตากแห้งที่เหลือ หรือจากผลที่เกษตรกรไม่สามารถคัดผลขายได้ หรือสามารถใช้กากมะพร้าวที่บีบน้ำกะทิออกไปแล้วมาคั้นน้ำมัน เป็นอุตสาหกรรมในครอบครัวมีการจ้างแรงงานไม่มาก สามารถผลิตได้ตลอดเวลาที่มีเนื้อมะพร้าวแห้ง แต่จะผลิตมากในช่วงมะพร้าวราคาถูก เดือนมิถุนายนถึงเดือนธันวาคม ผลิตได้วันละ 1 แห้งค์น้ำมันรถโดยใช้มะพร้าวแห้ง 10,000 กิโลกรัม เดือนหนึ่งๆ ผลิตได้ 20 แห้งค์ ราคาขาย 200,000 บาท ต่อแห้งค์หักต้นทุนค่าใช้จ่ายเหลือกำไรประมาณ 10,000 บาทต่อแห้งค์ ในหนึ่งเดือนมีรายได้ประมาณ 200,000 บาท เวลาว่างจากการทำโรงงานจะทำสวนมะพร้าวผล ช่วงที่มะพร้าวแพงจะเก็บผลคัดขนาดขายลูกใหญ่ 6 บาทและลูกเล็ก 3 บาท ถ้าราคามะพร้าวผลละ 2 บาทจะทำน้ำมันได้กำไรดีกว่า การขายน้ำมันมะพร้าวมีรถน้ำมันเจ้าประจำจากกรุงเทพฯ มารับ สำหรับการใช้ที่ดินเพื่อทำโรงงานผลิตน้ำมันมะพร้าว ในกรณีนี้เจ้าของโรงงานน้ำมันมะพร้าวมีสวนมะพร้าวเป็นของตนเองอยู่แล้ว โรงงานจึงตั้งอยู่ใกล้ตัวบ้าน โดยบ้านจะเป็นทั้งส่วนพักอาศัยและส่วนติดต่อธุรกิจ ลักษณะบ้านก็เหมือนบ้านสวนทั่วๆ ไป คือตั้งหันหน้าเข้าหาริมแม่น้ำลำคลอง มีลานโล่งด้านหน้าซึ่งใช้ประโยชน์ทั้งเป็นที่จอดรถขนถ่ายน้ำมัน ตากมะพร้าวแห้ง กองเก็บฟืน กะลา กากมะพร้าวและทางมะพร้าว ที่กองลูกมะพร้าว และมีโรงเก็บของ ส่วนด้านหน้าเป็น การเข้าออกปัจจุบันใช้ทางถนน

นอกจากในบางคนที่มีโรงงานทำน้ำมันมะพร้าวแล้ว ยังมีโรงงานรับทำมะพร้าวขาว คือปอกเปลือกคัดเนื้อมะพร้าวขาวมาล้างทำความสะอาดและหั่นบรรจุใส่ถุง เพื่อส่ง

โรงงานทำน้ำตาลสดชาวเกาะ การผลิตจะทำในตอนเย็นๆ ถึงค่ำเพื่อให้มะพร้าวไม่บูด รุ่งเช้าจะมีรถจากโรงงานมารับ

นอกจากนี้ได้ทำการสัมภาษณ์ชาวสวนกลุ่มผู้ผลิตเกลือตำบลลาดใหญ่ อำเภอเมืองฯ เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2534 ชาวสวนกลุ่มนี้มีอาชีพทำนาเกลือด้วย เมื่อสิ้นฤดูทำนาเกลือจะกลับไปทำสวนมะพร้าวตาล การประกอบอาชีพทั้งสองอย่างสามารถทำให้ชาวสวนกลุ่มนี้มีความเป็นอยู่ที่ดี เพราะมีทางเลือกทดแทน อดีตการทำสวนมะพร้าวตาลทำรายได้ให้เขามาก แต่ปัจจุบันราคาตลาดมีผลกระทบชิ้นลงไม่แน่นอน ข้าร้ายยังขาดแรงงานในการผลิต เพราะคนรุ่นใหม่ไม่สานต่ออาชีพนี้ และมีแรงดึงดูดจากโรงงานอุตสาหกรรมทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงาน และที่ทำลัง เป็นปัญหามากคือค่าวัตถุดิบต่างๆ และค่าแรงงานในการทำน้ำตาลมะพร้าวสูงขึ้นมาก โดยเฉพาะไม้รวกที่ใช้พาดเก็บตาลและพยอมที่ใช้เคี่ยวตาลก้อนบูดราคาสูงและหายากมาก ทั้งนี้เพราะนโยบายการปิดป่า และชาวสวนยังไม่สามารถหาวัสดุธรรมชาติอื่นแทนพยอมได้ สำหรับค่าแรงที่สูงขึ้นเพราะการทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นอาชีพที่เหนื่อยและต้องเสี่ยงภัย ถึงเวลาที่เก็บน้ำตาลได้ชาวสวนก็ต้องออกไปเก็บฝนตกแดดออกก็หยุดไม่ได้ เพราะถ้าเก็บไม่ทันจั่นจะผ่อและไม่ให้น้ำตาล จากปัญหาต้นทุนต่างๆ สูงขึ้นแต่ราคามะพร้าวค่อนข้างคงที่ ทำให้น้ำตาลปีบที่ขายในตลาดมีการปลอมปนเพื่อได้กำไรมากขึ้น ชาวสวนจะปนในปริมาณน้อยๆ คำนึงถึงคุณภาพน้ำตาลและความปลอดภัยผู้บริโภคมากกว่า แต่พ่อค้าคนกลางจะเติมสารปนและใช้สารกัดน้ำตาลให้ขาวเพื่อขายกำไรมากขึ้นทำให้การบริโภคน้ำตาลประเภทนี้น้อยลงอีก ปัจจุบันชาวสวนจึงลดภาระการทำน้ำตาลปีบโดยเปลี่ยนมาส่งน้ำตาลสดแทน แต่เพราะมีโรงงานน้ำตาลสดสเตอริไรส์น้อยแห่งไม่สามารถรองรับปริมาณน้ำตาลสดจำนวนมากได้ เพราะความต้องการในตลาดน้อย ประกอบกับอุตสาหกรรมน้ำตาลสดไม่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐถูกเก็บภาษีมาก

2) ชุมชนชาวสวนคำเนินสะดวก อำเภอคำเนินสะดวกได้ชื่อว่าเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่มีสวนผักผลไม้อุดมสมบูรณ์มากที่สุดในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง โดยมีลักษณะเป็นสวนโล่งหรือสวนเตียน ซึ่งมีการปลูกผลไม้พวกองุ่น ส้มเขียวหวาน ส้มโอ ส้มตรา ทุเรา มะม่วง มะพร้าว มะละกอ ละมุด และผลั่ง และมีการปลูกผัก เช่น ถั่วฝักยาว มะระแตงกวา หอมเล็ก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชไร่ที่สำคัญเช่น ข้าวโพดฝักอ่อน และหน่อไม้ผลั่งด้วย

2.1) สวนผลไม้ ปัจจุบันสวนผลไม้ที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของชาวสวนคำเนินสะดวกมากที่สุดคือสวนองุ่น เพราะอำเภอคำเนินสะดวกได้ชื่อว่าเป็นแหล่งปลูกองุ่นพันธุ์ไวท์มะละกาที่มีชื่อเสียงที่สุดของประเทศไทย และเป็นแหล่งผลิตน้ำใหญ่เป็นที่สองรองจาก

นครปฐม เมื่อปี 2529 มีเนื้อที่ปลูก 7,903 ไร่ เป็นพื้นที่เก็บเกี่ยวได้ 6,483 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 32.64 ของพื้นที่ปลูกองุ่นที่ให้ผลผลิตแล้วทั้งประเทศ 19,865 ไร่ ต่อมาปี 2530 คาดเดินสะดวกมีพื้นที่ปลูกองุ่น 8,343 ไร่ เป็นพื้นที่เก็บเกี่ยวได้ประมาณ 7,000 ไร่ โดยให้ผลผลิตเฉลี่ยประมาณ 2 ตันต่อไร่ สามารถทำรายได้ให้ชาวสวนประมาณ 250 ล้านบาท ปัจจุบัน (ปี 2532) มีพื้นที่ปลูกถึง 10,669 ไร่ (แผนที่ 4.12)

การปลูกองุ่นไวท์มะละกา* ในคาบสมุทรสะดวก เริ่มแพร่ขยายมาจากแหล่งผลิตอำเภอสามพราน ** จังหวัดนครปฐม เมื่อปี 2500 เป็นต้นมา โดยชาวสวนนิยมที่จะแบ่งแปลง เพาะปลูกออกเป็นร่อง ไร่ละประมาณ 3 ร่อง ในหนึ่งร่องสามารถปลูกได้ประมาณ 80 ต้นหรือ 240 ต้นต่อไร่ โดยมีต้นทุนการลงทุนปลูกครั้งแรกและค่าบำรุงรักษารวมทั้งหมด 26 เดือนประมาณไร่ละ 96,659 บาท และได้ผลตอบแทน 108,000 บาท หลังจากนั้นจะมีค่าดูแลสวนทุกๆ ปีอีกประมาณไร่ละ 10,000 บาท ดังนั้นเมื่อองุ่นให้ผลผลิตต่ำกว่า 1 พันกิโลกรัมต่อไร่ ชาวสวนจะรื้อทิ้งปลูกใหม่ เพราะไม่คุ้มค่าใช้จ่าย เห็นได้ว่าการทำสวนองุ่นต้องใช้ต้นทุนสูงทำให้ชาวสวนต้องอาศัยแหล่งเงินทุนจากหลายแหล่งด้วยกัน เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ธนาคารพาณิชย์ และแหล่งเงินกู้เอกชน อย่างไรก็ตามราคาผลผลิตเป็นสิ่งดึงดูดใจให้ชาวสวนลงทุนในการเพาะปลูกมาก เพราะราคาองุ่นที่ซื้อขายค่อนข้างสูง ราคาขายส่ง ณ แหล่งผลิต ปี 2530/2531 ประมาณ 18 - 20 บาท ซึ่งถูกกำหนดโดยพ่อค้าที่มารับซื้อตามการขึ้นลงของราคาขายส่งในกรุงเทพฯ แต่บางครั้งในช่วงเทศกาลอาจมีการกำหนดราคาซื้อขายล่วงหน้าช่วงสั้นๆ การจำหน่ายสวนใหญ่ขายเหมาสวนแต่มีการแบ่งชั้นคุณภาพผลผลิต โดยจำหน่ายให้พ่อค้าปากคลองตลาด 3 - 4 ราย เป็นสวนใหญ่ และขายให้พ่อค้ารายย่อยในคาบสมุทรสะดวกที่เป็นขาประจำซึ่งจะเข้ามารับซื้อถึงสวนบางสวน พ่อค้าปากคลองตลาดจะเป็นผู้กระจายผลผลิตไปตามแหล่งต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ สำหรับการจำหน่ายในประเทศมีทั้งเพื่อบริโภค เป็นวัตถุดิบ

---

* องุ่นพันธุ์ไวท์มะละกาเป็นองุ่นที่มีลักษณะผลยาวรี เปลือกมีสีเขียวอ่อนอมเหลือง เล็กน้อย เนื้อแข็งมีสีขาวใสและหวานจัดเมื่อแก่ ผลผลิตต่อรุ่นประมาณ 1.5 ถึง 3 ตันต่อไร่ องุ่นพันธุ์นี้เป็นไม้ผลที่มีอายุยืน เริ่มให้ผลผลิตเมื่ออายุ 16 เดือน และให้ผลต่อเนื่องกัน 7-10 ปี ถ้ามีการบำรุงรักษาดี แต่ปกติผลผลิตจะลดลงตั้งแต่ปีที่ 5 ของการเพาะปลูก โดยทั่วไปชาวสวนจะรื้อองุ่นที่มีอายุประมาณ 7 ปี

** องุ่นถูกนำมาปลูกในประเทศไทยครั้งแรกเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากการเสด็จประพาสต่างประเทศ แต่การปลูกไม่แพร่หลาย จนกระทั่งปี 2503-2504 จึงเริ่มมีการปลูกเพื่อการค้า ปัจจุบันมีแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญคือนครปฐม ราชบุรี สมุทรสาครและสมุทรสงคราม

ทำเครื่องดื่ม และทำผลไม้อบแห้ง สำหรับพ่อค้ารายย่อยจะนำผลผลิตออกจากสวนเพื่อจำหน่ายปลีกและส่งในเขตจังหวัดใกล้เคียง

2.2) สวนผักและพืชไร่ ในคำเนินสะดวกมีการทำสวนผักและพืชไร่โดยการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพสูงจะไม่เว้นพื้นที่ไว้ว่างเปล่า เพราะใช้ระบบการปลูกพืชผักหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน เช่น ปลูกมะระจีนร่วมกับผักชีและพริก หรือปลูกถั่วผักยาวร่วมกับแตงกวา และบางพื้นที่มีการปลูกเผือกไว้ริมร่องสวนซึ่งการปลูกเผือกนี้ลงทุนเพียงค่าพันธุ์เท่านั้น นอกนั้นก็อาศัยยาเคมีและปุ๋ยเคมีจากพืชบนร่องสวน และตามคันสวนจะปลูกกะเพราหรือโหระพา การทำสวนลักษณะดังกล่าวจัดได้ว่าเป็นเกษตรกรรมเพื่อการค้าแบบเข้ม (INTENSIVE COMMERCIAL AGRICULTURE) ส่วนการทำไร่ปัจจุบันลดน้อยลงมาก เหลือเพียงการปลูกข้าวโพดผักอ่อนและหน่อไม้ผรั่ง โดยมีพื้นที่ปลูกข้าวโพดผักอ่อน 7,401 ไร่ และหน่อไม้ผรั่ง 457 ไร่ ส่วนใหญ่เป็นการปลูกแทนที่นาข้าวและไร่มันสำปะหลัง

<u>วิถีชีวิตชุมชนชาวสวนคำเนินสะดวก</u>

จากการสำรวจพื้นที่สวนตำบลท่านัด อำเภอคำเนินสะดวก หมู่ที่ 2 และ 3 และการสัมภาษณ์นางนิยม จันทร์เกิด, นางสาวสุมาลี แซ่เอียะ, นายประยุทธ์ สุกสว่าง, ผู้ใหญ่เยี่ยม สุกสว่าง, นายสุรินทร์ จิระชัยศรี เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 11 กรกฎาคม 2534 และการให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นจากเจ้าหน้าที่เกษตรและพัฒนากร ได้ให้รายละเอียดว่าการทำสวนที่คำเนินสะดวกส่วนใหญ่เป็นสวนเศียนโล่ง เน้นการปลูกพืชผักผลไม้ล้มลุก ผลไม้ที่มีชื่อเสียงและทำกันมากคือออมุ่น ปัจจุบันเริ่มปลูกพุทราแทนผลไม้ชนิดอื่นเพราะเป็นพืชที่มีปัญหาน้อย ก่อนนี้มีส้มตรา ส้มเขียวหวาน มะละกอ กล้วยหอม แต่ผลผลิตในช่วงหลายปีที่ผ่านมาน้อยมากชาวสวนจึงหาผลไม้อื่นทดแทน เช่น มะม่วง พุทรา และทำสวนผักกินผล เช่น แตงกวา ถั่วผักยาว ข้าวโพดอ่อน มะระจีน พริก และหน่อไม้ผรั่งซึ่งกำลังได้รับการส่งเสริมจากบริษัทส่งออกประเทศญี่ปุ่น โดยชาวสวนมีกลุ่มปลูกและขายร่วมกัน ในอดีตมีการปลูกหอมแดง กระเทียม พริก ผักชี มีชื่อเสียงมาก ปัจจุบันชื่อก็ยังติดตลาด แต่ผลผลิตถูกส่งมาจากทางเหนือผ่านตลาดค้าส่งคลองคำเนินสะดวกแล้วจึงส่งต่อไปยังตลาดค้าส่งอื่นๆ เช่น ปากคลองตลาด ชาวสวนคำเนินสะดวกมีการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตและเปลี่ยนชนิดพืชผักที่ปลูกอยู่เสมอๆ โดยคำนึงถึงความต้องการตลาดและความเป็นไปได้ของการผลิต ดังนั้นชาวสวนที่นี่จะคอยติดตามข่าวสารและมีความกระตือรือร้นตลอดเวลา มีความขยันหมั่นเพียร กล้าลงทุน และรู้จักคิดค้นวิธีการที่เหมาะสมเพื่อการผลิต ขณะเดียวกันก็ประหยัดมัธยัสถ์เก็บออม ส่วนใหญ่มีฐานะดี ไม่เป็นหนี้สิน ลงทุนด้วยทรัพย์สินของตนเอง

รูปที่ 4.2 ลักษณะสวนผัก-ผลไม้ ตำเนินสะดวก

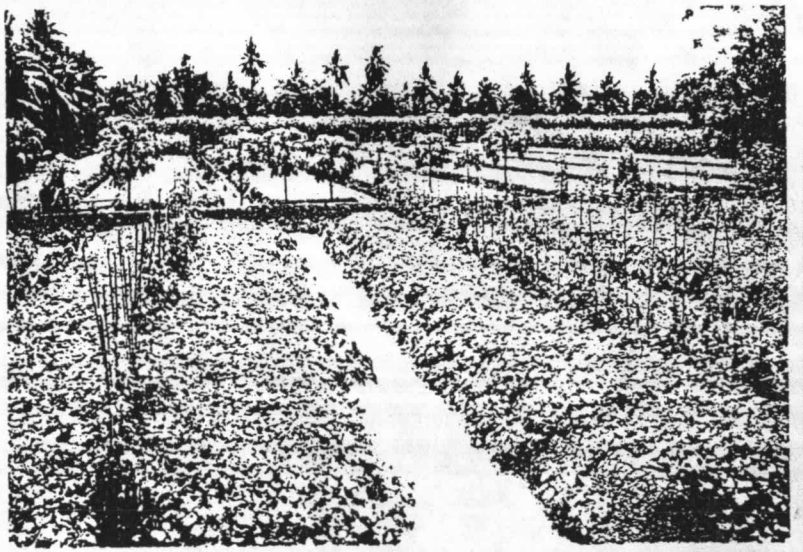

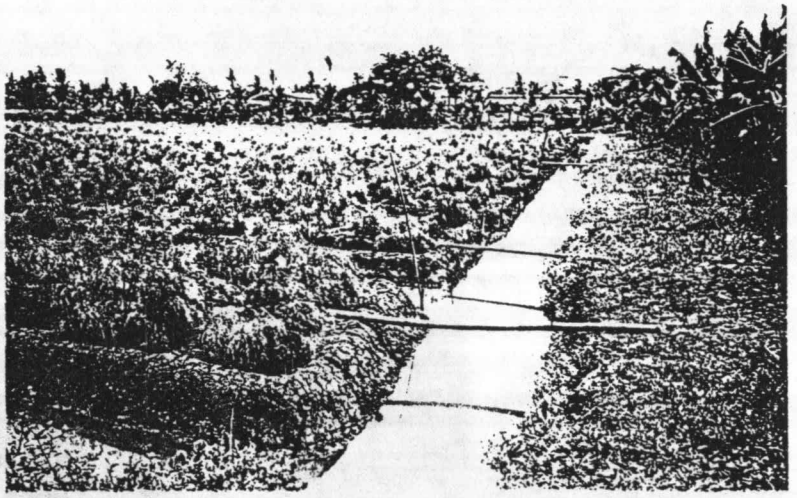

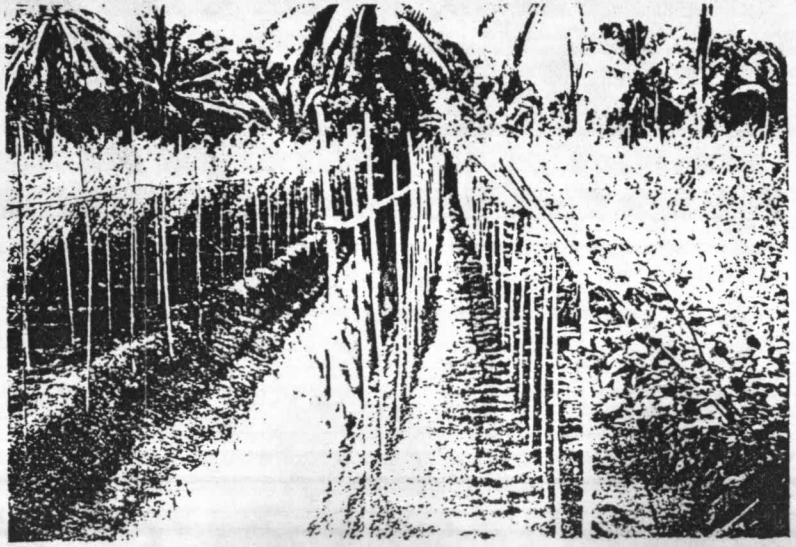

ก) ลักษณะการประกอบอาชีพ

ปี 2534 พืชสวนที่ชาวคำเนินสะดวกหันมาปลูกมากคือ องุ่น พุทรา ข้าวโพดฮ่อนและหน่อไม้ผรั่ง พืช 3 ชนิดหลัง เป็นพืชที่มีการใช้ยาฆ่าแมลงน้อย ระยะ 2 - 3 ปี ที่ผ่านมามีการปลูก เพิ่มมากขึ้นและมีแนวโน้มที่จะทดแทนพืชที่ใช้สาร เคมีมากๆ ในอนาคต เพราะพืช เหล่านี้ช่วยลดต้นทุนการผลิต มีตลาดรองรับ สามารถทำรายได้ดีและสม่ำเสมอตลอดปี การดูแลรักษาค่อนข้างง่าย และช่วยลดการ เจ็บป่วยที่เกิดจากสาร เคมี ส่วนสา เหตุที่ชาวสวนลดหรือเปลี่ยนการปลูกพืชผักผลไม้บางชนิด เนื่องจาก เหตุผลในทางกลับกัน คือชาวสวนให้ความสำคัญกับตลาด ปัจจุบันพืชที่ทางราชการส่ง เสริมมากๆ ในพื้นที่นี้คือ พุทรา หน่อไม้ผรั่ง ข้าวโพดฮ่อน มะม่วง และว่านหางจระเข้ โดยพุทราส่ง เสริมมา 3 - 4 ปีแล้ว ผลผลิตที่ได้ประมาณ 1,500 กิโลกรัมต่อไร่ต่อปี ราคาขาย 6 - 7 บาทต่อกิโลกรัม ถือว่า เป็นราคาที่ดี เพราะทำสวนพุทรา 20 ไร่มีรายได้ต่อปี 2 แสนกว่าบาท มีกำไร 6 - 7 หมื่นบาท พุทราสามารถ เก็บผลต่อ เนื่องทำรายได้สม่ำเสมอ 2 - 3 ปี ส่วนการปลูกหน่อไม้ผรั่งบริษัทรับซื้อมักจะให้ต้นพันธุ์มาปลูกก่อนแล้วตามมารับซื้อผลผลิตพร้อมหักค่าต้นพันธุ์ร้อยละ 5 ในช่วงส่ง เสริมใหม่ ช่วงที่ปลูกมากๆ หักร้อยละ 20 การขายรวม เป็นกลุ่มในหมู่บ้าน โดยมีการคัด เกรดผลผลิตดีที่สุดราคากิโลกรัมละ 42 บาท ถัวเฉลี่ยแล้วอยู่ประมาณราคา 38 บาท ทั้งหมดส่งออกประ เทศญี่ปุ่น สำหรับพวกตกเกรดคือถูกแมลงกินบ้างขายตามตลาดในประ เทศกิโลกรัมละ 20 - 30 บาท ช่วงที่หน่อไม้ผรั่งออกผลมากๆ คือหน้าหนาวประมาณ 3 เดือน ปลูกหน่อไม้ผรั่งในพื้นที่ 10 ไร่สามารถทำรายได้ดีมากๆ บางวันถึงหมื่นกว่าบาท แต่การดูแลรักษาต้องถนอมมาก เพื่อให้ผักมีตำหนิน้อยที่สุด ส่วนข้าวโพดมีการส่ง เสริมมานาน ผลผลิตที่ให้ดีไม่ค่อยมีปัญหาแต่ราคาไม่จูงใจ เพราะแค่กิโลกรัมละ 2.50 บาท ผลผลิตต่อไร่ต่อปีประมาณ 900 กิโลกรัม มีรายได้จากการปลูก 10 ไร่ประมาณ 3 หมื่นบาท หักค่าใช้จ่ายแล้วสู้ปลูกพุทราไม่ได้ สำหรับมะม่วงและว่านหางจระเข้ เพิ่งส่ง เสริมอยู่ระหว่างรอการออกผลผลิต อย่างไรก็ตามการปรับเปลี่ยนการผลิตก็มิได้ทำให้การปลูกองุ่นลดลงมากอย่างมะละกอ เพราะเป็นพืช เศรษฐกิจที่ทำรายได้สูง เช่น เดียวกับการปลูกลิ้นจี่ในอัมพวา

การครอบครองที่ดินทำสวน ส่วนใหญ่มักจะทำสวนในที่ดินของตน เอง ตั้งแต่ 5 ไร่ขึ้นไป คืออย่างน้อยมีที่ดินปลูกบ้านและทำสวน เล็กๆ ในบริ เวณบ้านพอ เลี้ยงครอบครัวขนาด เล็ก 2 - 3 คนได้อย่างสุขสบาย สำหรับครอบครัวใหญ่จะมีที่ในครอบครองตัว เองมากขึ้น เป็น 10 - 30 ไร่ หรือมากกว่า บางครอบครัวอาจมีที่ของตัว เองน้อย (1 - 5 ไร่) ก็จะไป เช่าที่ทำ เพิ่ม และใช้ที่ดินตัว เอง เป็นที่อยู่อาศัยและทำสวนครัว หรือให้ เช่าที่ของตน เองทั้งหมดแล้วไป เช่าที่ใหม่ 20 - 30 ไร่ โดยสร้างที่อยู่อาศัยชั่วคราวในช่วงที่อยู่ทำสวน การ เช่ามัก เช่าต่อ เนื่อง เป็นเวลานานนับ 10 ปี กับเจ้าของที่ที่รู้จักคุ้น เคยกันส่วนใหญ่จะไม่ทำสัญญา ส่วน

ค่าเช่าสามารถต่อรองกันได้ และจ่ายค่าเช่าคิดเป็นรายปีประมาณ 600 - 700 บาทต่อไร่ ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความผูกพันและจิตใจของเจ้าของที่ดิน

พื้นที่สวนในค่าเนินสะควกมีลักษณะเป็นร่องสวนเตียน การปลูกพืชไม่ปะปนกันแบ่งสวนเป็นชนิดแต่ละชนิดจะปลูกพืชแต่ละชนิด และในสวนหนึ่งๆ จะปลูกพืชเพียง 2-3 ชนิด โดยมีพืชหลัก 1 ชนิดเช่น สวนพุทราปลูกพุทรา 4 - 5 ชนิด แต่ปลูกมะละกอชนิดเดียว ลักษณะของพื้นที่ชนิดไม่แน่นอนแล้วแต่รูปของที่ดินสุดแต่ชาวสวนจะจัดแบ่ง ชาวสวนผลไม้ไม่นิยมการปลูกพืชแซมเพราะเกรงว่าจะไปรบกวนพืชอีกชนิดหนึ่ง มีการปลูกผักที่อาจแซมกันได้บ้างเช่น พริกกับหอม ถั่วฝักยาวกับแตงกวา อย่างไรก็ตามนิยมทำสวนเป็นอย่างๆ คือถ้าทำสวนผักก็ใช้พื้นที่ทั้งหมด เมื่อรื้อผักทั้งหมดแล้วจึงเปลี่ยนเป็นสวนผลไม้

การทำสวนที่ค่าเนินสะควกใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ลูกหลานจะช่วยงานในสวน แต่ก็ต้องจ้างแรงงานช่วยในการเก็บเกี่ยวและทำความสะอาดสวน 2 - 3 คนหรือมากกว่านี้ตลอดปี การผลิตสวนใหญ่ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และสารเคมีฆ่าแมลงมาก จัดได้ว่ามากที่สุดในประเทศและใช้โดยทั่วถึงทุกสวน ถือเป็นปัจจัยในการผลิตที่สำคัญมาก การซื้อขายปุ๋ยและยาฆ่าแมลงใช้วิธีเอามาจากผู้ค้าก่อน เมื่อเก็บผลผลิตขายได้จึงชำระหนี้ ทั้งนี้ราคาได้บวกดอกเบี้ยไว้แล้ว ชาวสวนยอมรับการช่วยเหลือจากทางราชการในเรื่องการนำพันธุ์พืชใหม่ๆ ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงมาให้ แต่วิธีการผลิตการใช้และเทคนิคต่างๆ ชาวสวนจะประยุกต์เอง ดังนั้นเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานต่างๆ ของรัฐค่อนข้างมีความลำบากต่อการทำงานในพื้นที่มาก โดยเฉพาะเรื่องวิชาความรู้ความสามารถ ชาวสวนถือว่าตนเองมีความชำนาญและมีประสบการณ์มากกว่าผ่านกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องถ่ายทอดถึงกันอย่างเป็นระบบ " แบบสังคมเกษตรกรรม " คือมีครูวิชา จึงมีความพิถีพิถันระมัดระวังอยู่เสมอ และส่วนใหญ่ก็ประสพผลสำเร็จด้วยดีมาตลอด สำหรับการขายผลผลิตส่วนใหญ่มีพ่อค้าคนกลางเจ้าประจำจากกรุงเทพฯ และนครปฐมมารับซื้อที่สวน ราคาที่ขายชาวสวนมีส่วนร่วมในการต่อรอง ปัจจุบันการขายใช้ชั่งกิโลขายตามจำนวนผลผลิตไม่ใช้วิธีเหมาสวนอย่างแต่ก่อน ส่วนผลผลิตที่มีน้อยชาวสวนจะนำไปขายเองที่ตลาดศรีเมืองอำเภอเมืองราชบุรี หรือบางครั้งก็ขายที่ตลาดเสรีค่าเนินสะดวก แต่มีส่วนน้อยเพราะเป็นตลาดที่เคยกว่า

ข) <u>ลักษณะการตั้งบ้านเรือนและสภาพสังคม</u>

การตั้งบ้านเรือนชาวสวนจะอยู่ด้านในสุดของสวน บริเวณใกล้แม่น้ำลำคลอง เป็นบ้านไม้ 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นที่ตุนไว้เก็บของและทำกิจกรรมเอนกประสงค์ บาง

บ้านมีเรือนนั่งเล่นต่อกับชานคล้ายกับศาลาหน้าบ้าน ด้านหน้ามีระเบียงเป็นที่รับรองแขก และมีเรือนครัวภายในเป็นที่โล่ง มีการกั้นห้องนอน 1 ห้อง มีห้องน้ำห้องส้วมหลุมอยู่ด้านล่างหลังบ้าน ภายในหมู่บ้านมีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน ใช้น้ำฝนและบาดาลในการบริโภค และใช้น้ำจากคลองธรรมชาติอุปโภค

ความเป็นอยู่ของชาวสวนที่นี่ ส่วนใหญ่จะใช้ชีวิตอยู่กับงานในสวนของตัวเอง ไม่ค่อยออกไปไหนเพราะงานในสวนเป็นงานที่จุกจิกมีให้ทำทั้งวันไม่จบสิ้น ประกอบกับชาวสวนมีความประหยัดมัธยัสถ์ และความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เอื้ออำนวยในเรื่องอาหารการกิน มีพืชผักผลไม้ในสวนบริโภคเป็นประจำ ส่วนพวกเนื้อสัตว์และขนมมีรถและเรือเร่ขายของมาขายตามบ้าน " ตลาดเคลื่อนที่ " จึงไม่มีความจำเป็นที่ชาวสวนจะออกไปนอกสวน ยกเว้นในกรณีที่มีธุระที่จำเป็นจริงๆ เช่น ไปซื้อปัจจัยการผลิต จ่ายตลาดเวลามีงานเลี้ยง หรือซื้อเพื่อขายหรือเพื่อเก็บ (เป็นพวกของที่ไม่มีในสวน) ไปงานเทศกาลบุญ งานสังคมต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง หรือเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยต้องพึ่งหมอ เป็นต้น ตามปกติชาวสวนจะใช้บริการต่างๆ ในละแวกบ้านก่อน เช่น ซื้อของร้านขายของชำหมู่บ้าน หาหมอที่อนามัย การใช้บริการโทรศัพท์ นอกหมู่บ้านจะเป็นเรื่องการติดต่อราชการ และการซื้อของที่ไม่มีขายในหมู่บ้าน เช่น เครื่องมือการเกษตรปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เป็นต้น

4.7.2 ชุมชนชาวประมง

เนื่องจากบริเวณตอนล่างที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ในเขตจังหวัดสมุทรสงครามมีพื้นที่อยู่ติดชายฝั่งทะเลเป็นแนวยาวกว่า 20 กิโลเมตร มีแม่น้ำแม่กลองและคลองอีก 16 คลองไหลลงสู่อ่าวไทย ทำให้พื้นที่ชายฝั่งทะเลเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด ประชาชนที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลตำบลลาดใหญ่ บางจะเกร็ง บางแก้ว แหลมใหญ่ คลองโคน แม่กลองอำเภอเมืองฯ และตำบลยี่สาร แพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จึงยึดอาชีพด้านการประมงเป็นหลักจนเป็นชุมชนชาวประมงมาถึงทุกวันนี้ ในอดีตเน้นทำประมงน้ำเค็มและน้ำจืด และนาเกลือ ต่อมามีการเพาะเลี้ยงชายฝั่งและการทำนาปลาและบ่อปลาน้ำจืด

การประมงเป็นอาชีพเกษตรกรรมที่ทำรายได้ให้จังหวัดสมุทรสงครามมากที่สุด โดยพิจารณาจากมูลค่ามวลรวมผลิตภัณฑ์จังหวัดตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 ถึงปี พ.ศ.2530 รายได้จากการประมงมากถึงร้อยละ 45 - 50 (ดูตารางที่ 4.17) ของรายได้จากการเกษตรกรรม ประชาชนมีอาชีพทางการประมงประมาณร้อยละ 10 ของประชากรทั้งจังหวัด มีเรือประมงมากเป็นที่ 2 ของประเทศรองจากจังหวัดสมุทรสาคร สัตว์น้ำที่ชาวประมง

ตารางที่ 4.17 มูลค่าผลิตภัณฑ์รวม ณ ราคาตลาด จังหวัดสมุทรสงคราม จำแนกตามสาขาการผลิต พ.ศ. 2524-2530 (พันบาท)

จังหวัดและสาขาการผลิต	2524	2525	2526	2527	2528	2529	2530
สมุทรสงคราม							
มูลค่ารวมผลิตภัณฑ์ในจังหวัด	1,749,936	1,852,005	2,032,214	2,514,163	2,778,591	2,861,936	2,957,566
เกษตรกรรม	401,943	310,526	406,165	371,479	409,849	422,630	387,506
กสิกรรม	83,122	81,449	95,095	85,142	61,433	58,729	68,099
ปศุสัตว์	26,102	22,948	32,092	24,484	16,036	29,422	33,713
ประมง	183,323	156,472	165,752	288,656	294,718	244,138	231,708
ป่าไม้	84,038	18,662	83,441	0	3,493	53,763	14,911
บริการทางการเกษตร	654	869	582	990	1,165	1,100	1,083
การแปรรูปสินค้าเกษตรอย่างง่าย	24,704	30,126	29,203	32,207	33,004	35,478	37,992
เหมืองแร่และย่อยหิน	1,533	3,773	4,030	2,647	1,650	6,681	3,127
อุตสาหกรรม	150,521	154,994	169,879	212,042	84,803	210,723	236,983
การก่อสร้าง	28,293	46,052	64,814	102,264	98,259	110,514	109,592
การไฟฟ้าและการประปา	25,647	36,313	40,198	42,355	51,778	63,635	73,088
การคมนาคมและการขนส่ง	102,631	145,129	133,544	443,965	542,422	585,376	609,017
การค้าส่งและการค้าปลีก	458,830	519,719	494,457	570,671	723,949	605,749	600,017
การธนาคาร ประกันภัย							
และธุรกิจอสังหาริมทรัพย์	73,184	82,911	102,508	103,285	114,593	124,820	158,974
ที่อยู่อาศัย	110,388	122,190	132,793	142,266	152,051	158,333	165,219
การบริหารราชการและป้องกันประเทศ	116,681	136,100	150,290	151,991	162,352	168,059	172,468
การบริการ	280,285	294,298	333,536	371,198	436,885	405,416	441,194
มูลค่าผลิตภัณฑ์เฉลี่ยต่อคน (บาท)	8,928	9,449	10,368	12,827	13,893	14,454	14,427

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

แม่กลองจับได้ปีหนึ่งๆ ไม่น้อยกว่า 2 แสนตัน หากรวมเอาผลผลิตจากการเพาะเลี้ยงชายฝั่งทะเลทั้งวังกุ้งและฟาร์มหอยต่างๆ ด้วยแล้วผลผลิตจะไม่น้อยกว่า 3 แสนตัน คิดเป็นเงินประมาณ 4,500 ล้านบาท

1) <u>การประมง</u> ส่วนใหญ่เป็นการทำประมงน้ำเค็ม จากปี พ.ศ. 2450 เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ.2500 การประมงน้ำเค็มของจังหวัดสมุทรสงครามมีความล้าหลังและด้อยพัฒนามากใช้เรือใบ เรือแจว เรือรัลเป็นยานพาหนะออกไปทำการประมงในทะเล เครื่องมือที่ใช้จับปลามีรูปะเผือก(ไม้ไผ่) โพงพาง รั้วไซมาน ลอบทะเล อวนตังเกชนิดใช้เรือรัลวางอวน อวนลอย อวนรัง และเบ็ดราวปลากระเบน ฯลฯ โดยอวนประเภทต่างๆ ทำจากฝ้าย ฉะนั้นการดูแลรักษาเครื่องมือต่างๆ จึงมีความยากลำบาก เพราะเปื่อยและขาดง่าย ช่วงนั้นทำการประมงโดยใช้แรงงานคนเป็นหลัก ไม่มีเครื่องจักรกลและเครื่องทุ่นแรง การเดินเรือในทะเลอาศัยความเคยชินและดูดวงอาทิตย์ พันธุ์ไม้ชายฝั่ง ภูเขา และเกาะต่างๆ ในเวลากลางวัน เวลากลางคืนอาศัยดวงจันทร์และตำแหน่งดวงดาวต่างๆ เป็นหลักในการเดินเรือ ชาวประมงเชื่อถือดวงและโชคลาภสนา สัตว์น้ำที่จับได้ส่วนใหญ่เป็นปลาผิวน้ำกับปลากลางน้ำเท่านั้น ยังไม่สามารถจับสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ผิวหน้าดินได้ ช่วงนั้นตลาดอยู่ในวงแคบส่วนใหญ่ขายสดเพื่อบริโภค เนื่องจากไม่มีห้องเย็น โรงงานแปรรูป และอุตสาหกรรมสัตว์น้ำรองรับ หลังจาก พ.ศ.2500 เป็นต้นมาอาชีพการประมงได้พัฒนาก้าวหน้ามาก มีการใช้เครื่องจักรกลและเครื่องทุ่นแรงในการทำประมง เครื่องมือจับสัตว์น้ำชนิดต่างๆ ก็ได้เปลี่ยนมาใช้ไนลอน เคราะห์ซึ่งมีความไวต่อการจับมากกว่าเก่า อีกทั้งยังรักษาง่ายและทนทานต่อการใช้งาน สำหรับการเดินเรือออกไปจับปลาได้นำใช้เครื่องมือและวิทยาการสมัยใหม่ เช่น ติดเรดาห์ฝานระบบคาวเทียมเพื่อป้องกันเรือชนในเวลากลางคืนและวัดระยะห่างจากฝั่งในเวลาเดินเรือ โซนาและซาว์เดอร์ใช้หาฝูงปลาและวัดความลึกของพื้นที่ทะเล และติดตั้งวิทยุในเรือเพื่อติดต่อกับสถานีวิทยุชายฝั่ง พัฒนาการดังกล่าวทำให้สามารถออกไปทำการประมงนอกชายฝั่งทะเลลึกและมหาสมุทรได้ ที่สำคัญคือชาวประมงสามารถใช้อวนลากจับสัตว์น้ำบริเวณหน้าผิวดินได้ ทำให้การจับสัตว์น้ำเศรษฐกิจมีปริมาณเพิ่มขึ้นมาก ซึ่งต่อมาได้ก่อให้เกิดปัญหากระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ทางทะเลอย่างมาก การทำประมงทะเลในแม่กลองส่วนใหญ่ใช้เรือประมงขนาดกลางความยาวเรือ 14 - 18 เมตร และ 18 - 25 เมตร คิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 65 - 70 ของเรือทั้งหมด ดังแสดงในตารางข้างล่างนี้ (ตารางที่ 4.18)

ปัจจุบันชาวประมงจังหวัดสมุทรสงครามประมาณ 4 พันกว่าครอบครัว หรือร้อยละ 12 ของประชากรทั้งจังหวัด สามารถทำประมงได้ในพื้นที่ประมาณ 200 ตาราง-กิโลเมตร โดยใช้เรือประมงอวนลากแผนตะเข้ขนาดใหญ่ทันสมัยและมีประสิทธิภาพสูงสามารถ

ตารางที่ 4.18 แสดงจำนวนเรือประมงที่มีอาชญาบัตรการประมงจำแนกตามขนาด จังหวัดสมุทรสงคราม ระหว่างปี 2520 - ปี 2522

ขนาดของเรือ	ปี 2520		ปี 2521		ปี 2522	
	ลำ	สัดส่วน	ลำ	สัดส่วน	ลำ	สัดส่วน
< 14 เมตร	182	25.0	171	28.6	305	34.04
14 - 18 เมตร	177	24.31	140	23.3	160	17.86
18 - 25 เมตร	334	45.88	251	41.8	364	40.63
> 25 เมตร	35	4.81	38	6.3	67	7.47

ที่มา : สถิติเรือประมงไทยปี 2521 และปี 2522 กรมประมง

ออกไปทำการประมงน่านน้ำประเทศต่างๆ ได้ จากตารางที่ 4.19 ปี 2532 ในแม่กลองมีอวนลากแผนตะเขทั้งหมด 613 ลำโดยเพิ่มขึ้นจากปี 2530 ซึ่งมีอยู่ 444 ลำ แต่มีเครื่องมือโป๊ะในที่อนุญาตเครื่องมือประจำที่ลดลงเหลือเพียง 46 ลูก ทั้งที่ในปี 2530 มีถึง 60 ลูกจัดว่ามากที่สุดในประเทศ ทั้งนี้เพราะชาวประมงหันไปทำการเพาะเลี้ยงชายฝั่งมากขึ้นนั่นเอง เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบสถิติการประมงที่สำคัญปี 2530 และปี 2532 เห็นได้ชัดว่าเครื่องมือที่เกี่ยวกับการเพาะเลี้ยงชายฝั่งเช่น ที่เลี้ยงหอยแครง คราดหอยลาย เพิ่มขึ้นในขณะที่เครื่องมือประมงและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องการประมงเช่น โรงเค็ม โรงนึ่ง ลดลง การทำประมงทะเลเริ่มลดน้อยลงเรื่อยๆ มาตั้งแต่ปี 2526 โดยพิจารณาจากจำนวนเรือประมงและปริมาณสัตว์น้ำเค็มที่จับได้เริ่มลดลงทุกปี จากตารางที่ 4.20 แสดงจำนวนเรือที่มีอาชญาบัตรจะเห็นว่าตั้งแต่ ปี 2526 ถึงปี 2529 จำนวนเรือประมงลดลงมาก

และสำหรับสัตว์น้ำทะเลที่จับได้ จากตารางที่ 4.21 ตั้งแต่ปี 2514 ถึงปี 2522 มีปริมาณค่อนข้างคงที่อยู่ระหว่าง 5 หมื่นตันถึงแสนตัน มูลค่ามากสุดที่ได้ประมาณ 4 ร้อยกว่าล้านบาท ในปี 2526 จับได้เกือบ 2 แสนตัน มูลค่า 3,851.8 ล้านบาท ตั้งแต่ปี 2527 เป็นต้นมาปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้เริ่มลดลงเรื่อยๆ โดยเฉพาะในช่วงปี 2527 - 2529 การประมงในพื้นที่นี้ตกต่ำมาก ทั้งนี้เนื่องจากปี 2528 กรมประมงเพิ่มมาตรการอนุรักษ์สัตว์น้ำโดยขยายเขตหวงห้ามและระยะเวลาห้ามจับจาก 1 เดือนครึ่งเป็น 3 เดือนเต็ม ประกอบกับในปีนั้นมีการจำกัดการปล่อยสินเชื่อของธนาคารพาณิชย์ ทำให้ชาวประมงขาดรายได้จนแทบจะไม่มีทางฟื้นตัวได้ ถึงแม้ว่าสมาคมประมงจะเข้าร้องเรียนจากรัฐเพื่อขอผ่อนปรนมาตรการต่างๆ ในช่วงนั้นเองที่การเพาะเลี้ยงชายฝั่งเริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น และเป็นเหตุให้การทำประมงทะเลลดความสำคัญลงจนถึงทุกวันนี้ เห็นได้จากปริมาณสัตว์น้ำเค็มที่จับได้ปี 2532 เหลือเพียง 101,960 ตัน และในขณะเดียวกันการทำประมงน้ำจืดตามแม่น้ำลำคลองประมาณ 40 ตารางกิโลเมตร มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น สัตว์น้ำจืดที่จับได้ในระยะหลังมีปริมาณเพิ่มขึ้นจาก 1,227 ตัน ในปี 2529 เป็น 6,984 ตัน ในปี 2532 ซึ่งเพิ่มขึ้นถึง 5 เท่า มูลค่าของสัตว์น้ำจืดที่จับได้ปี 2529 ประมาณ 35 ล้านบาท เมื่อเปรียบเทียบมูลค่าเฉลี่ยทุกปีที่ผ่านมา ประมาณการมูลค่าสัตว์น้ำจืดในปี 2532 คงได้ไม่ต่ำกว่า 100 ล้านบาท สัตว์น้ำที่จับได้ถ้าเป็นสัตว์น้ำเค็มจะขายสดร้อยละ 30 - 50 ส่วนสัตว์น้ำจืดขายสดถึงร้อยละ 90

วิถีชีวิตชุมชนชาวประมง

จากการสัมภาษณ์นายณรงค์ เดชบุญ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 บ้านคลองสองร่องตำบลเหลมใหญ่ อำเภอเมืองสมุทรสงคราม และสำรวจหมู่บ้านชาวประมง พื้นที่การประมงและ

ตารางที่ 4.19 สถิติการประมงที่สำคัญปี 2530

เครื่องมือในพิกัด		เครื่องมือประจำที่ในที่อนุญาต		อุตสาหกรรมประมง	
อวนลากแผ่นตะเข้	248 ลำ	โป๊ะน้ำตื้น	32 ลูก	โรงน้ำปลา	17 โรง
อวนลากแผ่นตะเข้	196 ลำ	โป๊ะน้ำลึก	28 ลูก	โรงนึ่ง	22 โรง
คานถ่าง		โพงพางประจำที่	122 ช่อง	โรงกุ้งแห้ง	1 โรง
อวนลากคู่	76 คู่	ที่เลี้ยงหอยแครง	10 แปลง	โรงเค็ม	17 โรง
อวนรุน	12 ลำ	ยอปีก	6 ช่อง	โรงกะปิ	1 โรง
อวนติดตา	23 ลำ			โรงย่าง	4 โรง
อวนดำ	1 ลำ			โรงน้ำแข็ง	5 โรง
อวนลอยปลาอินทรีย์	25 ลำ			ห้องเย็น	1 โรง
อวนโป๊ะ	60 ปาก			อู่ต่อเรือ ซ่อมเรือ และ	
ถุงโพงพาง	122 ลำ			ดานเรือ	12 แห่ง
อวนลอยปลากุเลา	7 ลำ			ท่าขึ้นปลาเอกชน	4 แห่ง
ถุงยอปีก	6 ปาก				
คราดหอยลาย	98 ลำ				

สถิติการประมงที่สำคัญปี 2532

เครื่องมือในพิกัด		เครื่องมือประจำที่ในที่อนุญาต		อุตสาหกรรมประมง	
อวนลากแผ่นตะเข้	357 ลำ	โป๊ะน้ำตื้น	28 ลูก	โรงน้ำปลา	17 โรง
อวนลากแผ่นตะเข้	256 ลำ	โป๊ะน้ำลึก	18 ลูก	โรงนึ่ง	10 โรง
คานถ่าง		โพงพางประจำที่	122 ช่อง	โรงกุ้งแห้ง	1 โรง
อวนลากคู่	195 ลำ	ที่เลี้ยงหอยแครง	67 แปลง	โรงปลาเค็ม	6 โรง
อวนรุน	4 ลำ			ห้องเย็น	2 โรง
อวนติด	10 ลำ			โรงน้ำแข็ง	5 โรง
อวนดำ	10 ลำ			อู่ต่อเรือ ซ่อมเรือ และ	
อวนลอยปลาอินทรีย์	22 ลำ			ดานเรือ	13 แห่ง
อวนยกหมึก	17 ลำ			ท่าปลาเอกชน	4 แห่ง
คราดหอยลาย	105 ลำ				

ที่มา : สำนักงานประมงจังหวัดสมุทรสงคราม

ตารางที่ 4.20 แสดงเรือประมงที่จดทะเบียนการมีไว้ครอบครองซึ่งเครื่องมือทำการประมง บางชนิดปี 2520-2530

ปี พ.ศ.	2520	2521	2522	2525	2526	2527	2528	2529	2530
จำนวนเรือ(ลำ)	782	600	896	883	720	673	672	608	933

ที่มา : สถิติเรือประมง กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ตารางที่ 4.21 ปริมาณและมูลค่าสัตว์น้ำเค็มและสัตว์น้ำจืดที่จับได้ของจังหวัดสมุทรสงคราม

ปี	สัตว์น้ำเค็ม ปลาทู, ลัง, กระเบน, เลย, เป็ด ฉลาม, กุ้ง, กั้ง, เคย, ปู, หอย, ปลาหมึก แมงกะพรุน		สัตว์น้ำจืด ปลาช่อน, ตะเพียน, ดุก, นิล, สลิด หมอ, ไหล, กุ้งก้ามกราม, อื่นๆ	
	ปริมาณ (ตัน)	มูลค่า (ล้านบาท)	ปริมาณ (ตัน)	มูลค่า (ล้านบาท)
2514[1]	66,487		252	
2515[1]	71,397		345	
2516[1]	83,964		783	
2517[1]	59,195		519	
2518[1]	66,241	242.4	383	4.987
2519[1]	70,560	271.4	746	10.902
2520[1]	104,280	434.8	1,016	16.922
2521[1]	71,937	421.0	882	14.769
2522[1]	55,876	348.8	977	19.701
2526[2]	191,964	3,851.8	867	28.113
2527[2]	150,463	2,157.9	897	24.823
2528[2]	148,874	3,328.1	943	33.578
2529[2]	115,564	3,303.9	1,227	34.383
2530[2]	115,205		6,786	
2532[2]	101,960		6,984	

หมายเหตุ สัตว์น้ำเค็มที่จับได้ขายสดประมาณ 30-50 % ส่วนที่เหลือทำเค็ม นึ่ง ย่าง ตากแห้ง กะปิ น้ำปลา และปลาเป็ดที่จับได้จำนวนมากใช้ทำปลาป่น ส่วนสัตว์น้ำจืดที่จับได้ส่วนใหญ่ขายสดประมาณ 90 %

ที่มา : [1] " สถิติการประมงแห่งประเทศไทย ปี 2517, ปี 2521 และปี 2522 " กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

[2] " สถิติปริมาณการจับสัตว์น้ำ ปี 2526 ถึงปี 2532 " สำนักงานประมงจังหวัดสมุทรสงคราม

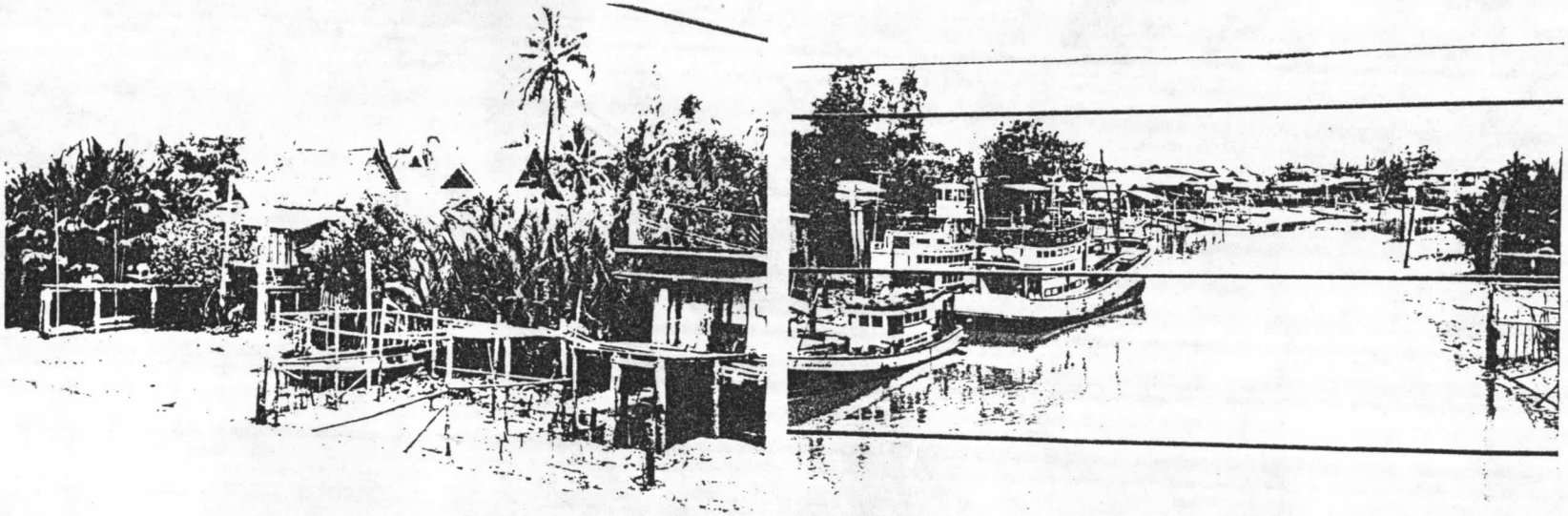

รูปที่ 4.3 ชุมชนชาวประมงแม่กลอง

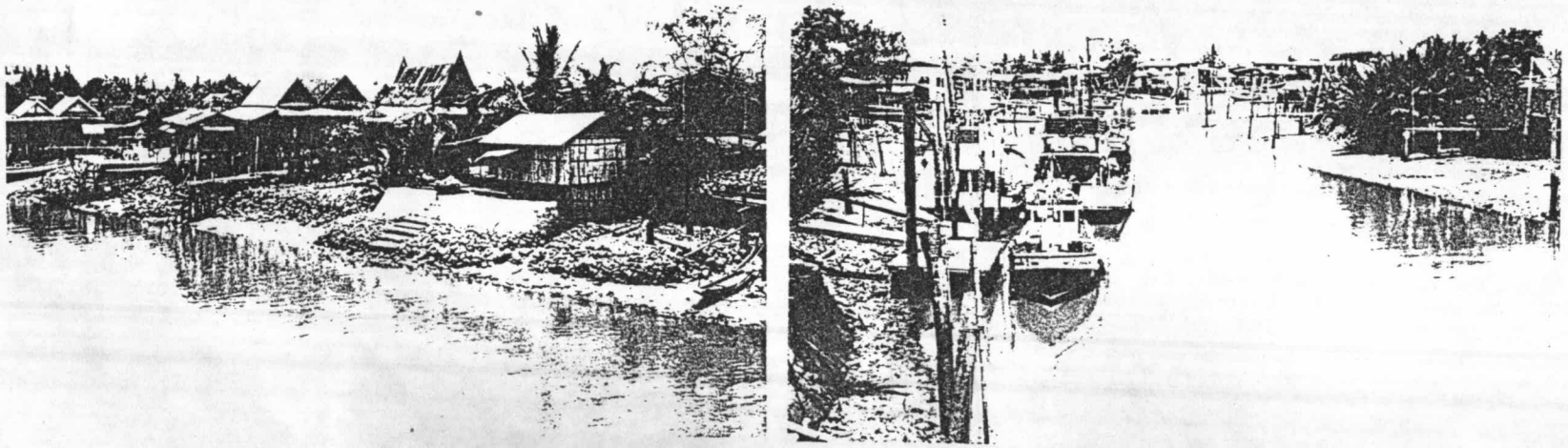

ป่าชายเลนตั้งแต่ปากอ่าวไทยคลองสองร่องถึงเขตบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี วันพฤหัสบดีที่ 27 มิถุนายน 2534 และการสำรวจและสัมภาษณ์ประชาชนในหมู่บ้านประมงตำบลแหลมใหญ่ อำเภอเมืองฯ เมื่อวันพุธที่ 5 มิถุนายน 2534 พร้อมทั้งการแสดงความคิดเห็นจากเจ้าหน้าที่เกษตรพัฒนากรอำเภอเมืองฯ และประชาชนทั่วไปในพื้นที่ ได้ทราบถึงรายละเอียดของชุมชนว่า

ก) <u>ลักษณะการประกอบอาชีพ</u>

ประชาชนในตำบลแม่กลอง บางจะเกร็งและแหลมใหญ่มีการประกอบอาชีพประมงมากที่สุด ในอดีตกว่า 50 ปีมาแล้วบรรพบุรุษดั้งเดิมของหมู่บ้านชาวประมงออกทำการประมงด้วยเรือประมงทุกขนาด ส่วนใหญ่ทำการประมงโดยใช้เรือขนาดกลางและขนาดเล็ก ระยะเวลาที่ไปมีทั้งไปเช้าเย็นกลับ 3 - 7 วัน ระยะทางที่ไปตั้งแต่ปากแม่น้ำแม่กลอง เข้าเขตบ้านแหลม เพชรบุรี ออกแต่เช้ามืดก่อนน้ำลง 5.00 น. จนถึงประมาณ 10.00 น. แล้วแต่ว่าเป็นวันช้างขึ้นหรือช้างแรมและจะกลับตอนเที่ยงหรือช่วงบ่าย หากไปออกทะเล 3 - 7 วัน จะไปทางฝั่งตะวันออกแถบชลบุรี ตราด จันทบุรี หรือลงใต้ที่จังหวัดระนอง สุราษฎร์ธานี จนสุดเขตน่านน้ำอ่าวไทย การออกทะเลระยะไกลนี้ค่อนข้างเสี่ยงต่ออันตรายทั้งคลื่นลมและการถูกปล้นหรือถูกจับ ดังนั้นการทำประมงเรือขนาดกลางจึงลดลงมาก โดยเฉพาะในตำบลแหลมใหญ่บางหมู่บ้านทำเพียงครอบครัวเดียว พื้นที่ที่ยังทำประมงทะเลอยู่มากคือตำบลแม่กลอง และตำบลบางจะเกร็ง แต่ส่วนใหญ่นิยมทำประมงในระหว่างวันมากกว่าเพราะมีรายได้พอกินพอใช้ ได้อยู่ใกล้ครอบครัว โอกาสเสี่ยงน้อย และที่สำคัญคือมีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่น เช่น เป็นช่างไม้ ช่างต่อเรือ เย็บจาก เลี้ยงกุ้งกุลาดำซึ่งเป็นแรงดึงดูดที่สำคัญมาก เพราะรายได้จากการเลี้ยงกุ้งได้เป็นรูปเสนชั้นไปต่อครั้ง ในอดีตนอกจากการทำประมงแล้วยังมีการเผาถ่านไม้โกงกาง แต่ปัจจุบันไม้ใกล้หมดป่าและกว่าจะปลูกโกงกางให้ใช้การได้ต้องใช้เวลาถึง 18 ปี

ปัจจุบันการประกอบอาชีพในหมู่บ้านชาวประมง คือการออกเรือเล็กหรือกลางเล็กทำการประมงระหว่างวันในพื้นที่ทะเลของจังหวัด คือไปตามปะการังที่สร้างไว้ในทะเลหรืออวนรังที่ล้อมไว้ชายป่าเลน ไปลากอวนในทะเลใกล้ๆ เก็บหอยที่คอนหอยหลอดและคอนหอยขาว คอนหอยแครงเลี้ยง ตักแมงกระพรุน เป็นต้น ส่วนอาชีพเสริมคือการปลูกจากและเย็บจาก ปลูกต้นสนเพื่อทำไม้เข็ม เลี้ยงกุ้งกุลาดำและเลี้ยงกบ รับจ้างและค้าขายทั่วไป ช่วง 2 - 3 ปีที่ผ่านมาอาชีพเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มกลายเป็นอาชีพหลักในบางหมู่บ้านชาวประมง ทำให้การทำประมงน้อยลง ต่อมาเมื่อเกิดปัญหาน้ำเน่าและโรคกุ้งอย่างรุนแรงธุรกิจกุ้งรายใหญ่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนนอกพื้นที่จึงเลิกธุรกิจไป เหลือเพียงชาวบ้านรายย่อยซึ่งมีนากุ้ง 10 - 20 ไร่ ต้นรนทำการเพาะเลี้ยงควบคู่ไปกับการทำประมงทะเลซึ่งกลับมามีบทบาทอีกครั้งในปี 2534

การทำประมงทะเลในระยะหลังทำกันภายในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ อาจมีลูกจ้างบ้าง 2 - 3 คนในละแวกบ้าน กินอยู่ภายในครอบครัวเดียวกัน ค่าแรงแล้วแต่จะให้มากน้อยแบ่งกันตามความพอใจ ยกเว้นในกรณีที่ต้องออกทะเลหาปลาในเรือขนาดกลางขนาด 6 วาจะไปหลายวัน 5 - 10 คืน ใช้คน 6 - 10 คนต่อลำ โดยเป็นนายท้ายกับช่างเครื่อง 2 คน เป็นแรงงานชาวลาว มอญ และอีสานซึ่งไปรับมาจากหมอชิตโดยจ่ายค่าหัวฝานนายหน้า และมักเป็นแรงงานเก่าที่คุ้นเคย ค่าแรงประมาณ 900 บาทต่อเดือน และกินอยู่ในครัวเรือน เมื่อเสร็จงานแต่ละครั้งลูกจ้างเหล่านี้จะกลับไป หรือถ้าอยู่ต่อก็อาศัยนอนในเรือมิได้ลงมาพักปนกับชาวบ้าน ส่วนใหญ่การออกทะเลจะกระทำติดต่อกันไม่หยุด และเมื่อกลับมาเอาของลงขายที่แพปลาจะหยุดพักวันสองวันแล้วจะออกเรือต่อ แต่วันพระใหญ่จะหยุด การหาปลาใช้อวนคันต่าง ปลาที่หาได้เป็นปลาเลย และมีกุ้งตะกาด กุ้งทราย หอย ปู ติดมาด้วย สินค้าที่ได้จะนำไปขายแพปลาเจ้าประจำที่แม่กลองซึ่งมีไม่กี่ราย แพปลาพวกนี้จะส่งต่อไปขายที่สะพานปลากรุงเทพฯ ถ้าไปขายเองจะเสียค่าหยงร้อยละ 5.60 บาท ซึ่งจะขายเองต่อเมื่อออกทะเลทางตะวันออก

รายได้จากการทำประมงทะเลเมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วได้สูงสุดประมาณ 20,000 บาทต่อครั้ง อย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 5,000 บาท แต่บางครั้งขาดทุน 6 - 7 พันบาท เนื่องจากเจอคลื่นลมแรง เครื่องเสีย บริเวณที่ไปมีปลาน้อย หรือถูกปล้น เห็นได้ว่าการทำประมงทะเลต้องเสี่ยงภัยเสี่ยงโชคมาก ประกอบกับที่แม่กลองไม่มีท่าเรือศูนย์กลาง ทำให้ชาวประมงหันไปทำประมงน้ำตื้นเป็นหลักโดยใช้เรือเล็ก "เรืออีบาบ" ลักษณะคล้ายเรือหางออกไปจับปลาตามริโป๊ะ หาหอยหลอดและหอยแครงบริเวณปากอ่าวในระยะใกล้ๆ โดยใช้เวลาเพียงครึ่งวันช่วงบ่ายราวถึง 4 หรือ 5 โมงเย็น เป็นการทำประมงภายในครอบครัว 2-3 คน รายได้ไม่แน่นอนแต่พอเพียงใช้จ่ายในแต่ละวัน เช่น การหาหอยหลอดมีรายได้ 60 - 70 บาทต่อวัน และบางวันได้ถึง 100 บาท ในระยะหลังมีอาชีพการดักแมงกระพรุนเพิ่มขึ้นมา ชาวบ้านดักได้วันละ 5 - 40 หลังหลังละ 50 กิโลกรัม มีโรงงานทำแมงกระพรุนตากแห้งในพื้นที่มารับซื้อถึงบ้านราคา 40 บาทต่อหลัง และโรงงานจะส่งให้บริษัทส่งออกต่างประเทศในราคาเท่าตัว นอกจากการทำประมงน้ำตื้นประจำวันดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ชาวบ้านยังมีกิจกรรมตามฤดูกาลเช่น ในเดือน 12 ฤดูน้ำหลากมีการทำอวนรังเพื่อดักปลาทำรายได้ต่อวัน 200 ถึง 300 บาท การทำอาชีพเสริมเย็บใบจาก โดยนำใบจากมาจากป่าที่เช่าที่ถือสิทธิ์ (นส.3) ปลูก ค่าเช่าที่ปีละ 3 - 5 พันบาทต่อ 10 ไร่ มาเย็บเป็นตับๆ วันหนึ่งๆ เย็บได้ 100 - 150 ตับ การจำหน่ายมีพ่อค้าจากบางจะเกร็งมารับซื้อไปขายต่อเพื่อใช้ทำขนม คอกหมู พาร์มไก่ โดยรับซื้อในราคา 1,000 ตับ 1,200 บาท หักค่าใช้จ่ายหวายเชือกไม้ไผ่ เหลือรายได้สุทธิประมาณ 800 บาท การทำจากนี้ทำประมาณครึ่งปีช่วงฤดูแล้ง อีกครึ่งปีเป็นช่วงปล่อยให้จากเจริญเติบโต

ช่วงหนึ่งชาวประมง เคยหันมาทำการ เพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำแทนการทำประมงทะเล แต่หลังจาก เกิดปัญหากุ้ง เมื่อปี 2532 ผู้เลี้ยงกุ้งลดลง เหลือเพียง 1 ใน 3 ซึ่งผู้เลี้ยงกุ้งกลุ่มนี้ เป็นชาวประมงที่มีฐานะมั่นคงที่สุด สามารถพยุงตัวทำการ เลี้ยงกุ้งต่อไปได้โดยพยายามหาวิธีการช่วย เหลือตน เอง เพื่อหลีก เลี่ยงปัญหาน้ำเน่าหรือโรคกุ้ง ด้วยการขอยปอให้ที่ขึ้นและลดการ เลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาน้อยลง ถึงแม้จะลดรายได้ลงแต่มีโอกาสที่จะ เก็บกินยาวนานกว่า ส่วนความคาดหวังที่จะมีการลงทุน เพิ่มขึ้นนั้นน้อยมาก เพราะยัง เข็ดขยาดกันอยู่ แต่ก็อาจมีนายทุนหน้าใหม่ๆ เฮโรเข้ามาแทรกแซงอีก เพราะระยะนี้ปัญหากุ้ง เบาบางลง เนื่องจากมีพื้นที่เลี้ยงกุ้งน้อยลงมากทำให้ระบบนิเวศน์ดีขึ้น อย่างไรก็ตามขึ้นอยู่กับนโยบายและการควบคุมของรัฐ แต่สำหรับชาวประมง เพื่อกันการพลาดได้ทำการ เลี้ยงกบทดแทนการ เลี้ยงกุ้งบางส่วนแล้ว คาดว่าจะสามารถทำรายได้หลายแสนในแต่ละปีหลังจากหักค่าใช้จ่ายและต้นทุนการผลิตในงวดต่อไปแล้ว

การขายสินค้าประมง ชาวประมงขายให้พ่อค้าประจำที่มารับซื้อในพื้นที่จากพวกหาปลารายวันทุกวัน ยก เว้นช่วงที่ไม่ใช่ฤดูกาลจับสัตว์น้ำชาวประมงจะไปขายที่บ้านพ่อค้าหรือทำเป็นอาหารสำเร็จขาย เอง สำหรับพวก เรือหาปลาในทะ เลรายใหญ่จะนำไปขายให้กับแพปลาแม่กลองทั้ง 3 แห่ง เท่านั้น ทั้ง ๆ ที่มีตลาดปลาสหกรณ์แม่กลองแต่ชาวประมงกลับไม่นิยม ปัจจุบันตลาดสหกรณ์จึงกลาย เป็นศูนย์กลางการขายสัตว์น้ำจากภาคตะวันออกและภาคใต้ ซึ่งขนส่งมาทางรถยนต์ เพื่อขายส่งให้กับพ่อค้าจากสุพรรณบุรี เพชรบุรี ราชบุรี กรุง เทพฯ และตลาดแม่กลอง โดยผู้ขาย เป็นผู้ เสียค่าลังในการขายให้ตลาด เช่น เดียวกับสะพานปลากรุง เทพฯ โดยทำการซื้อขายซื้อขายกันตั้งแต่ 4.00 น. ถึง 7.00 น. ทุกวัน เว้นวันพระ

ข) <u>ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน</u>

หมู่บ้านชาวประมงแต่ เดิมมีสภาพพื้นที่ เป็นป่าชาย เลน มีการจับจองที่ดินทำกินตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย ภายหลังรัฐให้กรรมสิทธิ์ถือครองส่วนบุคคลจึงมีการสร้างบ้าน เรือนโดยใช้พวกจาก และไม้ไผ่ โดยอยู่ เป็นกลุ่มต่อ เนื่องกันริมน้ำบริเวณปากแม่น้ำและคลองใกล้ชายฝั่งทะ เล ปลูกบ้าน เป็นหลังๆ ยกพื้นสูงมากใต้ถุนโปร่ง หันหน้าบ้านสู่ริมน้ำ ตัวบ้าน เปิดโล่งปัจจุบันใช้ส้วมซึม มีทั้งบ้านไม้ถาวรหลังคาสังกะสีสร้างในที่ดินตน เอง หรือบ้านไม้ไผ่หลังคาจากและบ้านมุงจากทั้งหลังซึ่งมักสร้างในที่ดิน เช่าขนาดพอปลูกบ้านได้ เสียค่า เช่าปีละประมาณ 60 บาท ที่ดินส่วนใหญ่ เป็นมรดกเก่าของ เจ้าขุนมูลนายไม่ค่อยมีการซื้อขายแต่นิยมแบ่งให้ เช่า ที่ดินที่มีการซื้อขายมัก เป็นที่ถือสิทธิ์ของชาวบ้านเก่าๆ ที่ขาดทุนจากการประกอบอาชีพ ราคาซื้อขายที่ดินปัจจุบันประมาณ 5 แสนถึงล้านกว่าบาทต่อไร่ขึ้นอยู่กับระยะใกล้ใกลทะ เล . สภาพบ้าน เรือนไม่ค่อยมีการ เปลี่ยนแปลงค่อนข้าง เก่าและทรุดโทรม ส่วนใหญ่จะอยู่จนกว่า เรือนจะพัง อายุบ้าน

30 ปีขึ้นไป เมื่อบ้านพังถึงที่สุดจะรื้อสร้างใหม่ทั้งหลังไม่มีการซ่อมแซมทีละส่วน ระหว่างสร้างบ้านหลังใหม่จะอพยพไปอยู่กับญาติจนกว่าบ้านจะเสร็จ การปลูกเรือนต้องจ้างไม่ลงแขกแบบเก่าเพราะค่าใช้จ่ายเสี่ยงพวกลงแขกแพงกว่าจ้าง สภาพแวดล้อมหมู่บ้านชาวประมงไม่ค่อยสะอาดเนื่องจากกิจกรรมที่ทำโดยเฉพาะพื้นที่ใกล้จากฝั่งมากจะมีขยะและสิ่งปฏิกูลเกลื่อน ในละแวกบ้านจะมีร้านขายของชำ, กาแฟ, อาหารสดและที่ปรุงแล้วอยู่อย่างน้อย 1 ร้าน มีโรงเรียน วัด ชุมชนบริโภคน้ำฝนซึ่งต้องกักตุนในโอ่งให้พอในแต่ละปี น้ำอุปโภคใช้น้ำบ่อบาดาล

ค) <u>ลักษณะทางสังคมชุมชน</u>

ชาวประมงในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยแม่กลองโดยกำเนิด มีการสืบทอดอาชีพจากบรรพบุรุษโดยส่งเสริมให้ลูกทำประมงได้ตั้งแต่เล็กๆ ครอบครัวชาวประมงมักเป็นครอบครัวใหญ่เฉลี่ยประมาณ 8 คนต่อครัวเรือน มีความเป็นอยู่แบบง่ายๆ ไม่ดิ้นรนในการทำมาหากินมากแบบชาวสวนหรือนาเกลือ ใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในละแวกบ้าน จับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าประจำวันจากตลาดหรือร้านค้าย่อยในหมู่บ้าน ไม่นิยมการไปตลาดศูนย์กลางแม่กลองถึงแม้จะอยู่ใกล้ ยกเว้นในกรณีที่มีงานสังคม หรือต้องการซื้ออุปกรณ์เพื่อการประกอบอาชีพจึงจะไปที่ตลาด การเดินทางไปติดต่อนอกชุมชนในปัจจุบันใช้การคมนาคมทางบก เพราะท่าเทียบเรือไม่สะดวกเนื่องจากส่วนใหญ่เป็นของเอกชน ระบบเศรษฐกิจจัดว่าดี ทุกคนในหมู่บ้านมีงานทำ มีการกินอยู่ดีใช้จ่ายพุ่มเฟือย เพราะถือว่าหาได้ง่ายจึงไม่เหลือเผื่อไว้สำหรับอนาคต ดังนั้นถ้าต้องการลงทุนออกทะเลในแต่ละครั้งจะกู้ยืมจากคนในละแวกบ้าน โดยไม่มีการทำสัญญาใดๆ ยกเว้นว่ากู้จากนายทุนนอกชุมชนซึ่งเป็นการกู้จำนวนมากแต่ไม่นิยมการกู้จากธนาคาร ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากิน การรวมกลุ่มทางสังคมต่างๆ ดีมาก แต่ไม่ค่อยสนใจรัฐ คนส่วนใหญ่มีความสุขในฐานะที่เป็นอยู่ ไม่ค่อยเดือดร้อนทางเศรษฐกิจ ในชุมชนไม่มีขโมย

ง) <u>ปัญหาที่มีผลกระทบต่อการประมงน้ำตื้น</u>

การเลี้ยงกุ้งกุลาดำเป็นตัวการสำคัญที่ก่อให้เกิดผลกระทบทางลบต่อระบบนิเวศน์วิทยาทางทะเลมาก เพราะน้ำเสียจำนวนมากที่ระบายลงสู่ชายฝั่งทะเลทำให้การเพาะเลี้ยงชายฝั่งตามธรรมชาติมีปริมาณลดลง โดยเฉพาะช่วงปี 2530 - 2532 ปริมาณหอยหลอดลดลงมากทำให้รัฐต้องจัดทำโครงการอนุรักษ์เมื่อต้นปี 2533 ปัจจุบันการเลี้ยงกุ้งกุลาดำส่งผลทำให้ปริมาณสัตว์น้ำเพาะเลี้ยง หอยหลอด หอยแครง เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ชาวประมงน้ำตื้นสามารถไปจับหอยได้จำนวนมากกว่าทุกๆ ปี ซึ่งเป็นผลดีต่อเศรษฐกิจในชุมชนนี้ ขณะเดียวกันการออกหาปลาในทะเลก็มีปริมาณที่ดีขึ้น แต่น้อยรายจะออกทะเลเพราะลำพังการเก็บหอยบน

ดอนหอยหลอดและหาปลาในละแวกบ้านก็มีรายได้เป็นที่พอใจ อย่างไรก็ตามบางฤดูกาลลำพังการทำประมงน้ำตื้นอย่างเดียวไม่เพียงพอ ชาวประมงจะต้องออกไปทำงานรับจ้างอื่นๆ

จ) สรุปลักษณะชุมชนประมงน้ำตื้น

1. เป็นชุมชนชาวประมงที่มีการสืบทอดอาชีพตามบรรพบุรุษ โดยปรับตัวจากการทำประมงทะเลมาเป็นการทำประมงในละแวกบ้าน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ปัจจุบันเน้นการทำประมงน้ำตื้นจากทรัพยากรสัตว์น้ำเฉพาะอย่าง เช่น การหาหอยหลอด หอยขาว ทำฟาร์มหอยแครง ตักแมงกระพรุน บริเวณรอบๆ ชายฝั่งโดยใช้เรือขนาดเล็ก "อีปาบ" ออกทุกวัน ช่วงเช้าตั้งแต่ตี 4-5 จนถึงเที่ยง ช่วงบ่ายตั้งแต่บ่ายโมงถึงห้าโมงเย็น ผลผลิตที่ได้รับขึ้นอยู่กับสภาพน้ำขึ้นและน้ำลง ลักษณะการประกอบอาชีพช่วยกันทั้งครอบครัว ยังคงมีการใช้เรือขนาดกลางออกทะเลไกลหาปลาบ้างช่วงสั้นๆ 5-10 วัน แต่มีน้อยรายบางหมู่บ้านไม่มีเลย

2. การขายผลผลิต ขายเป็นสินค้าสดให้พ่อค้าประจำที่มารับซื้อที่บ้านหรือแพประจำที่เคยส่งหรือทำสำเร็จรูปขายเอง ขึ้นอยู่กับจำนวนสัตว์น้ำที่หาได้และรายได้ที่จะได้รับ ราคาผลผลิตขึ้นอยู่ที่ความพอใจของทั้งสองฝ่าย มีการต่อรองราคาได้กับพ่อค้าแต่ไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อขาย

3. ระบบเศรษฐกิจจัดว่าดี ทำมาหากินได้คล่องตัว มีรายได้ค่อนข้างสม่ำเสมอและได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ชาวประมงไม่ค่อยเสียภาษีรายได้เพราะรัฐไม่สามารถหรายได้ที่แท้จริง การใช้จ่ายในชุมชนค่อนข้างฟุ่มเฟือย ไม่ค่อยมีการเก็บออมเพื่อไว้สำหรับอนาคต เพราะถือว่าหางายใช้คล่อง การใช้จ่ายส่วนใหญ่ฟุ่มเฟือยกับการเลี้ยงฉลองต่างๆ โดยภาพรวมชาวประมงไม่ค่อยมีปัญหาด้านการเงินในชีวิตประจำวัน ยกเว้นในกรณีที่ต้องลงทุนเพื่อออกทะเลไกลจำเป็นต้องพึ่งเงินกู้จากเพื่อนบ้านญาติพี่น้องในชุมชน หรือนายทุนเงินกู้นอกชุมชนที่เป็นเจ้าของแพปลา ไม่นิยมพึ่งสถาบันการเงินในระบบ

4. การตั้งถิ่นฐานชุมชนกระจุกตัวอยู่ตามริมปากแม่น้ำ และลำคลองใกล้ๆ ปากน้ำ ลักษณะบ้านเรือนเป็นหลังเดี่ยวยกพื้นสูงตัวบ้านเปิดโล่ง ใช้วัสดุไม้และจากเป็นส่วนใหญ่ ปัจจุบันสภาพบ้านค่อนข้างเก่าทรุดโทรมและไม่ค่อยสะอาด ชาวประมงจะสร้างบ้านใหม่ต่อเมื่อบ้านผุพังมากๆ โดยรื้อสร้างใหม่ทั้งหลังไม่นิยมการซ่อมแซมหรือต่อเติม สภาพแวดล้อมรอบๆ บ้านสกปรกมาก ไม่มีที่ทิ้งขยะมักทิ้งลงแม่น้ำลำคลอง ไม่มีการรักษาความสะอาดในชุมชน

เนื่องจากเป็นชุมชนเก่าไม่ค่อยมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลง ศูนย์กลางของชุมชนอยู่ที่วัด โรงเรียน และตลาดสดในละแวกบ้านหรือร้านชำประจำหมู่บ้าน (เท่าที่สังเกตเป็นร้านชำของผู้ใหญ่บ้าน)

5. สภาพทางสังคม ชุมชนชาวประมงมีบริการด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการดีพอควร การดำเนินชีวิตยังคงลักษณะสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม มีการปะทะทางสังคมดีมากทุกคนในหมู่บ้านรู้จักกันดี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ให้ความสำคัญต่อการรวมกลุ่มเพื่อสันทนาการและงานสังคมต่างๆ

2) <u>ชุมชนชาวนาเกลือ</u>

เนื่องจากจังหวัดสมุทรสงครามเป็นจังหวัดชายฝั่งทะเลที่มีพื้นที่บางส่วนมีศักยภาพทำนาเกลือได้ เกษตรกรบางส่วนที่ว่างเว้นจากการทำสวนและทำการประมงจึงมาทำนาเกลือในช่วงหมดฤดูฝนเดือนธันวาคมเรื่อยไปจนถึงฤดูฝนใหม่เดือนพฤษภาคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติเป็นหลัก คือถ้าแล้งมากหรือแล้งนานก็สามารถทำนาเกลือได้ยาวออกไป ถ้าปีใดฝนตกชุกยาวนานก็จะทำนาเกลือได้น้อย ส่งผลถึงราคาเกลือในปีนั้นๆ สูงหรือต่ำด้วย

ลักษณะและทำเลของท้องที่ที่สามารถทำนาเกลือได้ จะต้องมีพื้นที่นาที่สามารถติดต่อกับทะเลได้หรือสามารถขุดคลองลำรางเพื่อชักน้ำทะเลเข้าสู่พื้นที่นาได้ ขั้นตอนการทำนาเกลือก็ง่ายไม่สลับซับซ้อน เพียงแต่สูบน้ำทะเลจากที่เรียกว่า "วังขังน้ำ" หรือจากคลองส่งน้ำเข้าไปตากในพื้นที่นา ทิ้งให้น้ำทะเลงวดประมาณ 20 - 25 วันจากนั้นก็สูบน้ำทะเลที่เหลือนั้นเข้าสู่ "นาเชื้อ" ทิ้งน้ำเกลือเข้มข้นไว้อีกประมาณ 10 วัน ขณะเดียวกันก็เตรียมปรับพื้นที่ "นาปลง" ให้เรียบแน่นโดยใช้ลูกกลิ้งบดทับพื้นที่ให้แน่นด้วยแรงคน จากนั้นก็ปล่อยน้ำเหลือที่ตากผลึกเข้าสู่ "นาปลง" เพื่อรอการตกผลึกจนกลายเป็นเกลือ ซึ่งใช้เวลาประมาณ 10-15 วัน รวมเวลาที่ใช้ทำนาเหลือแต่ละครั้งประมาณ 40-50 วัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความร้อนและความแล้งของแสงอาทิตย์

พื้นที่ทำนาเกลือของจังหวัดสมุทรสงครามอยู่ในเขตตำบลบางแก้วและตำบลลาดใหญ่ อำเภอเมืองสมุทรสงครามเท่านั้น ปี 2531 มีพื้นที่นาเกลือทั้งสิ้น 4,439 ไร่ ผลผลิตที่ได้ 31,960 เกวียน ลดลงจากปี 2530 ประมาณร้อยละ 31 เนื่องจากในปี 2531 ฤดูฝนเริ่มเร็วและมีฝนชุกกว่าปีที่ผ่านมาจึงทำให้ช่วงการทำนาเกลือสั้นลง เหลือ 2 - 3 เดือน เท่านั้นผลผลิตจึงลดลง ในปี 2532 วงการผู้ค้าเกลือคาดการณ์ว่าพื้นที่นาเกลือจะลดลงประมาณร้อยละ 28 เมื่อเปรียบเทียบกับปี 2531 หรือลดลงเหลือ 3,500 ไร่ พื้นที่ที่ลดลงนี้ได้เปลี่ยน

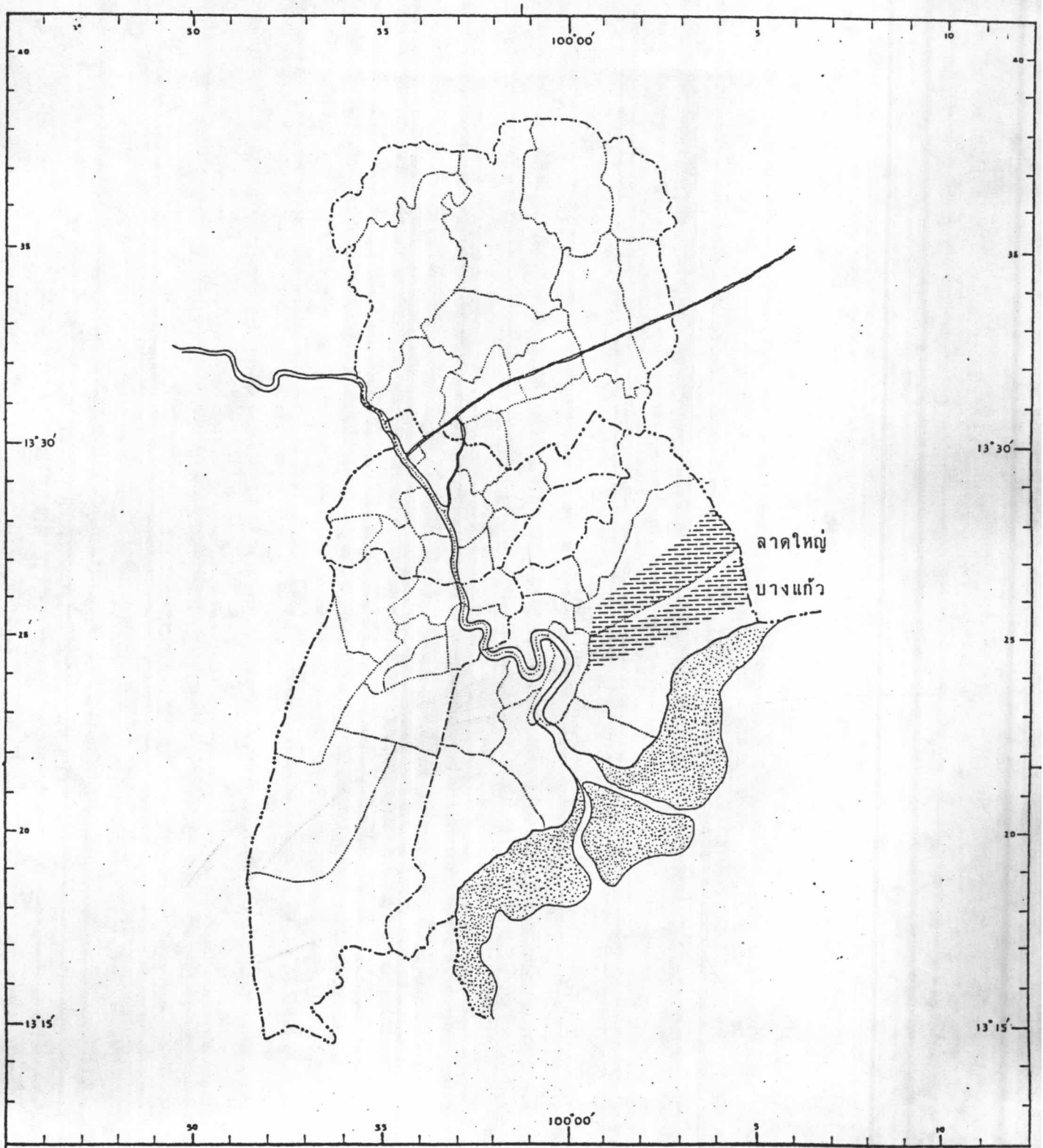

แผนที่ 4.13 **แสดงพื้นที่นาเกลือ ปี** 2531

สัญญลักษณ์

พื้นที่นาเกลือ

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

มาตราส่วน
1:250,000

ไปเป็นนากุ้ง สำหรับผลผลิตปี 2532 คาดว่าจะได้ประมาณ 34,000 ไร่ (ดูตารางที่ 4.22)

ภาวะตลาดเกลือในปี 2531 นับว่าเป็นปีทองของเกลือสมุทรที่เดียว ระดับราคาเกลือได้เคลื่อนไหวสูงขึ้นถึงเกวียนละ 2,400 บาทเมื่อปลายปี 2531 เนื่องจากในปี 2531 ช่วงระยะเวลาที่สามารถทำนาเกลือได้สั้นลง เพราะฤดูฝนเริ่มเร็วกว่าปกติและมีฝนตกชุกตลอดฤดู ผลผลิตเกลือที่ผลิตได้จึงลดลงทำให้ระดับราคาสูงกว่าทุกปีที่ผ่านมา ระดับราคาเริ่มขยับสูงขึ้นตั้งแต่เดือนพฤษภาคมเป็นเกวียนละ 1,000 - 1,200 บาท และเคลื่อนไหวสูงขึ้นจนถึง 2,200 - 2,300 บาทในช่วงเดือนตุลาคม ในปี 2532 คาดว่าระดับราคาเกลือใหม่ในรอบแรกประมาณเกวียนละ 1,800 - 2,000 บาท และจะมีราคาสูงสุดไม่เกิน 2,500 บาท (ดูแผนภูมิที่ 4.3)

ปัญหาด้านการผลิตและการค้าเกลือที่สำคัญ คือ ปัจจัยทางธรรมชาติที่ทำให้ไม่สามารถคาดคะเนราคาและวางแผนผลิตล่วงหน้าได้นาน ทำให้ผู้ผลิตขาดความมั่นคงในการประกอบอาชีพ ประกอบกับราคาค่าเช่าและแรงงานมีแนวโน้มสูงขึ้น แต่ผลตอบแทนที่ได้ไม่แน่นอน ซึ่งผู้ผลิตและเจ้าของที่ดินบางส่วนหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน เช่น ทำนากุ้ง เป็นต้น คาดว่าอนาคตการทำนาเกลือจะลดลงอย่างแน่นอน ซึ่งจะทำให้ราคาเกลือสูงขึ้นในอนาคต แต่ก็มีปัจจัยที่จะช่วยให้ชาวนาเกลืออยู่ได้คือ ถ้าชาวนาเกลือได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในการพยุงราคาขายที่แน่นอน และความช่วยเหลือในด้านเงินทุนหมุนเวียนในฤดูที่มีผลิตผลมากหรือน้อยกว่าปกติจนทำให้ราคาเกลือลดต่ำลงกว่าทุนที่ลงไป ก็อาจจะช่วยให้ชาวนาอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อนมาก นักทั้งยังจะสามารถส่งเสริมเป็นสินค้าออกต่อไปได้ด้วย

<u>วิถีชีวิตชุมชนชาวนาเกลือ</u>

จากการสำรวจพื้นที่นาเกลือ ตำบลลาดใหญ่ อำเภอเมืองสมุทรสงคราม วันพุธที่ 5 มิถุนายน 2534 และสัมภาษณ์ผู้ใหญ่นิคม จันทร์ขำ (เกษตรกรดีเด่นปี 2531-2532) เครือญาติจันทร์ขำ นายแทน สุคสงวน นายกระสาน สิทธิขำ ชาวนาเกลือในละแวกนั้น และการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ประมงจังหวัด พัฒนากรอำเภอเมืองฯ เกษตรอำเภอเมืองฯ ได้เล่าความเป็นมาเกี่ยวกับชุมชนชาวนาเกลือว่าในอดีตพื้นที่นาเกลือที่ลาดใหญ่เคยเป็นป่ารกมาก่อน และได้เปลี่ยนแปลงเป็นนาเกลือมาประมาณ 10 ปีถึง 20 ปีแล้ว ปัจจุบันชาวนาเกลือมีพื้นที่ทำนาเกลือเฉลี่ย 20 ไร่ต่อราย ซึ่งเป็นขนาดที่ชาวนาเกลือเห็นว่ามีความเหมาะสมต่อการผลิตใน 1 ครัวเรือน เพราะมีความพอดีต่อการผลิตและมีรายได้สามารถเลี้ยงครอบครัวได้อย่างสบายในแต่ละปี นอกจากนี้ได้ให้รายละเอียดและแสดงความคิดเห็นต่างๆ พอสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 4.22 แสดงภาวะการผลิตและมูลค่าเกลือสมุทร จังหวัดสมุทรสงคราม

ปี	พื้นที่ทำนาเกลือ (ไร่)	ปริมาณผลผลิต เกวียน(1,500 กก.)	ผลผลิตเฉลี่ย เกวียน/ไร่	ราคาเฉลี่ย บาท/เกวียน	มูลค่า
2522	18,000	105,825	5.88	192.50	20,371,312
2523	18,000	70,550	3.92	225.80	15,930,190
2524	3,518	36,519	10.38	571.25	20,861,475
2525	5,217	26,080	4.99	1,600.08	41,730,086
2526	5,217	33,649	6.45	1,187.63	39,962,561
2527	4,015	28,486	7.095	984.58	28,046,745
2528	6,829	32,847	4.81	831.27	27,282,281
2529	4,888	45,311	9.27	1,323.06	59,949,171
	เสียหายเพราะน้ำท่วม	24,966	5.06	1,323.06	33,031,516
2530	4,932	46,360	9.40	737.50	34,190,500
2531	4,439	31,960	7.20	1,566.66	50,070,453
2532	3,500	34,000			

ที่มา : สำนักงานพาณิชย์จังหวัดสมุรสงคราม

แผนภูมิที่ 4.3 แสดงวิถีการตลาดเกลือสมุทร

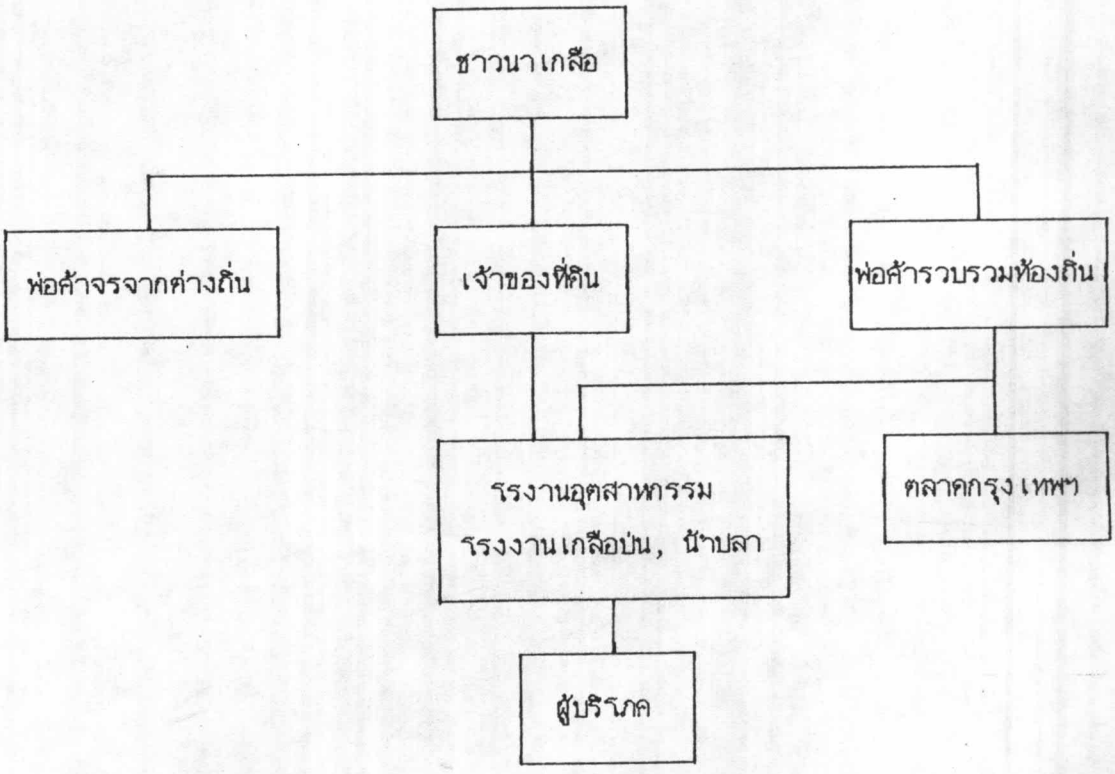

รูปที่ 4.4 นาเกลือแม่กลอง

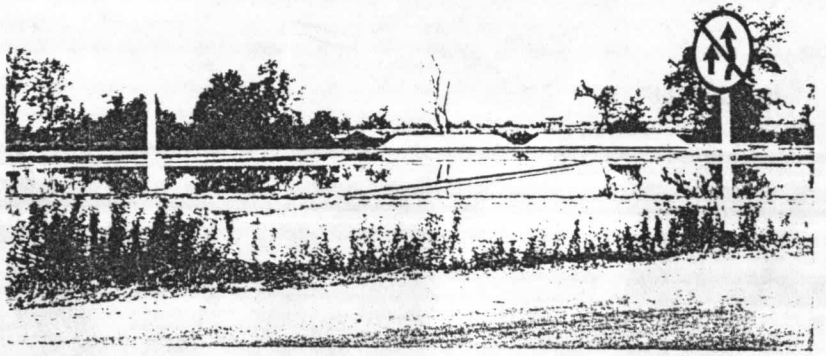

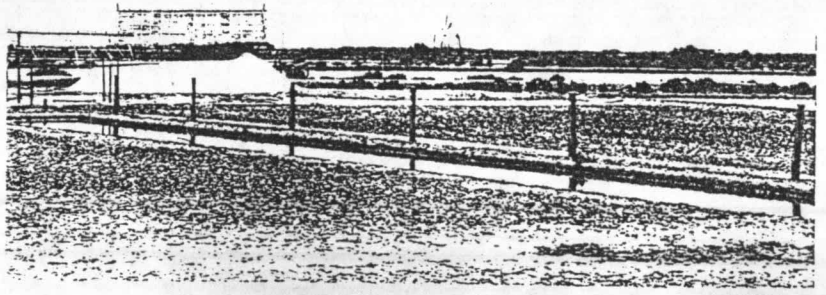

ก) <u>ลักษณะการประกอบอาชีพ</u>

เริ่มจากการแบ่งแปลงเพื่อทำบ่อพัก บ่อตาก บ่อเกลือ บ่อเชื้อ โดยแบ่งพื้นที่เป็นตาราง (GRID SYSTEM) รูปสี่เหลี่ยมจตุรัสขนาด 20 วา x 20 วา หรือคิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 1 - 1.5 ไร่ต่อ 1 ช่อง ความกว้างเท่ากับ 2 ช่อง ความยาวประมาณ 4 - 5 ช่อง แปลงนาเกลือส่วนใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคันดินเล็กๆ พอเดินได้กว้าง 20 เซ็นติเมตร เชื่อมตลอดแนว และให้ส่วนที่เก็บเกลือขายอยู่ในบ่อหน้าสุดติดถนนหรือซอยที่เป็นถนนย่อยหรือคลอง เพื่อการขนส่งสะดวก และบ่อที่เป็นแหล่งน้ำเชื้อจะอยู่ถัดไป ส่วนแปลงน้ำอ่อนหรือบ่อตากอยู่ลึกเข้าไปประมาณช่วงที่ 3 - 5 มีหลายบ่อมากน้อยแล้วแต่ขนาดของแปลง บ่อท้ายสุดของแปลงมักอยู่ใกล้คลองธรรมชาติ จะเป็นบ่อพักน้ำโดยดึงน้ำจากคลองมาเก็บไว้เพื่อให้น้ำสะอาดพอควรแล้วจึงค่อยยังบ่อน้ำอ่อน บ่อพักนี้เป็นแหล่งที่เกิดของปลา กุ้งและหอยธรรมชาติ (ขนาดของบ่อประมาณ 3 - 4 ไร่) กุ้งที่ได้มากคือ แชบ๊วย ตะกาด(เปลือกแข็ง) บางแห่งทำเป็นบ่อเพาะเลี้ยงกุ้งธรรมชาติอยู่ด้านหลัง แล้วสูบน้ำมากรองให้ตกตะกอนที่บ่อพักแล้วสูบน้ำจากบ่อนี้เข้าบ่อตากเกลือ

ระยะเวลาในการผลิต เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ทำการปรับแต่งพื้นที่ ทำคันดินให้เป็นและสะอาด เริ่มลงมือนำน้ำเข้าประมาณเดือนธันวาคมแล้วรอ 3 เดือน เดือนกุมภาพันธ์ได้เกลือชุดแรก ชุดต่อไปจะได้ทุกๆ 20 วัน (ในการรอเกลือแต่ละรอบใช้เวลากัด 1 วัน ล้างท้อง 1 วัน ตากแห้ง 1 วันและกลึงให้ดินแห้งอีก 2 วัน แล้วนำน้ำเข้านารออีก 15 วัน ตากเกลือจนได้เกลือรอบต่อไป) ทั้งหมดได้เกลือ 5 ชุดรวมรอบแรก บางปีได้เพียง 3 ชุด เพราะฝนมาเร็วช่วงเดือนพฤษภาคม ปกติเกลือชุดแรกดีที่สุด เพราะสะอาดมากและยังมีปริมาณน้อยอยู่ราคาจึงแพง ชุดต่อไปราคาลดลง เพราะช่วงหลังเกลือมีจำนวนมากและด้อยคุณภาพเนื่องจากความหนาเกลือน้อยลงและเกลือมีสีหม่น สำหรับผู้ที่ติดหนี้ที่ดินปกติต้องใช้หนี้เป็นเกลือชุดแรก ราคาเกลือขึ้นอยู่กับเจ้าหนี้ซึ่งมักตั้งจากการคาดปริมาณเกลือปีใหม่กับจำนวนเกลือและราคาเกลือปีก่อน ส่วนใหญ่ชาวนาเกลือมักเสียเปรียบเพราะได้ราคาไม่ดีเท่ากับขายเอง

ลักษณะเด่นของพื้นที่ทำนาเกลือ คือ ต้องอยู่ใกล้ทางคมนาคมขนส่งและสามารถติดต่อกับคลองธรรมชาติได้เพื่อดึงน้ำทะเลเข้าแปลง รูปลักษณ์ (Pattern) ของที่ทำนาเกลือมักเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยตั้งให้ส่วนกว้างขนานกับเส้นทางคมนาคมขนส่ง นาเกลือที่ดีต้องโล่งไม่มีอะไรมาบังแดด และมีพื้นดินเรียบสะอาด การใช้ที่ดินในพื้นที่นาเกลือสามารถแยกเป็นส่วนต่างๆ ได้ดังนี้

1. ส่วนของพื้นที่ทำนาเกลือที่แบ่งเป็นบ่อต่าง ๆ จนถึงบ่อกวาดเกลือด้านหน้าสุด

2. พื้นที่เก็บเกลือหรือโรงเก็บเกลือ(ยุ้งเกลือ) อยู่ด้านหน้าใกล้ถนน

3. เพิงพักคนงานหรือชาวนาเกลือ ซึ่งในช่วงที่ทำนาเกลือต้องอยู่ในนาเกลือทั้งวัน ส่วนใหญ่จะอยู่ใกล้บ่อพักน้ำด้านหลัง เพื่อคอยสูบน้ำเข้าออกโดยใช้กังหันลมติดเครื่องถีบน้ำเข้านาเกลือ เป็นเพิงหลังคามุงจาก ปลูกง่าย ๆ แค่นั่งพักนอนพักได้ 2-3 คน

4. ลานสำหรับทำโคกกองเกลือเพื่อเตรียมขาย บางแห่งจะใช้ที่ตรงนากวาดเป็นโคกกองเกลือ แต่บางแห่งใช้ที่ดินด้านหน้าที่เหลืออยู่ ขนาดโคกกองเกลือมีลักษณะเป็นมาตราส่วนวัดขายเกลือคิดเป็นเกวียน การกองโคกเกลือจะเป็นลักษณะเดียวกันรูปสี่เหลี่ยมคางหมูลูกบาศก์ ปกติใช้ขนาด กว้าง 1 วา ยาว 1 วา สูง 1 ศอก เท่ากับ 1 เกวียน

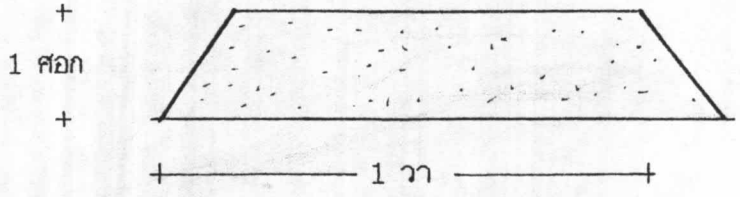

การใช้แรงงานในการทำนาเกลือ ระยะแรกกลิ้งนาเกลือและทำคันดินในช่วงเตรียมดินใช้แรงงานจ้างประมาณ 2 - 3 คนค่าแรง 1,500 บาทต่อคน เมื่อสูบน้ำเข้าบ่อเกลือใช้แรงงานในครัวเรือนได้ ช่วงที่ต้องจ้างแรงงานมากคือช่วงกวาดเกลือต้องใช้คน 10 ถึง 20 คนเพื่อกวาดเกลือ 1-2 ชั่วโมง การจ้างแรงงานมากน้อยขึ้นอยู่กับความหนาของเกลือที่คาดว่าจะได้ปริมาณเท่าใด โดยเฉลี่ยจ้าง 600 บาทต่อชุดใช้วิธีกวาดเหมา กวาดมากก็ใช้คนมากอาจจ้าง 20 คน ถ้าเกลือน้อยก็จ้างแค่ 10 คน ค่าแรงเฉลี่ยต่อหัวไม่แตกต่างกันเพียงใช้เวลานานขึ้น

เทคโนโลยีที่ใช้ในการทำนาเกลือ สมัยก่อนใช้การลากไถด้วยแรงงานคน ปัจจุบันใช้เครื่องยนต์เข้าช่วยจึงมีค่าใช้จ่ายเป็นค่าน้ำมันเพิ่ม สำหรับการดึงน้ำเข้าบ่อยังคงใช้กังหันช่วยแค่ติดเครื่อง (เมื่อก่อนใช้เท้าถีบ) สำหรับการวัดค่าความเค็มปัจจุบันใช้บรอท อดีตดูความตึงของผิวน้ำว่าแน่นแค่ไหนหรือใช้มือลูบท้องนาดูความหนาของเกลือ

สำหรับพื้นที่นากุ้งเก่าที่ต้องการปรับเปลี่ยนมาทำนาเกลือต้องใช้เวลา 3 ปี จึงจะได้เกลือคุณภาพดีเหมือนเดิม ในปีแรกอาจทำนาเกลือได้บ้างแต่ผลผลิตที่ได้ค่อนข้างดำเป็นเกลือชั้นรายบน เมื่อถึงปีที่ 3 ดินถูกอัดแน่นเรื่อยๆ ก็จะดีขึ้น นาเกลือบางแห่งมีการทำ

นากุ้งบนกับนาเกลือแต่เป็นกุ้งธรรมชาติ มีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำบ้าง ถึงแม้ว่ามีปัญหาน้ำในนากุ้งไม่สะอาดแต่สามารถทิ้งไว้ให้ตกตะกอน แล้วจึงนำน้ำเข้านาเกลือโดยต้องผ่านบ่อพักก่อนเป็นการช่วยกรองสิ่งสกปรกทิ้ง

ผลผลิตและราคาเกลือ ในพื้นที่นาเกลือ 20 ไร่ได้เกลือ 15 เกวียนต่อรอบ ราคาขายในอดีต 25 บาทต่อเกวียน ชาวนาเกลือขาดทุนมาตลอดทำให้เกิดการเปลี่ยนมือของที่ดินเสมอๆ เพราะเกิดการขายที่ดินเพื่อชำระหนี้ที่เบกรับไม่ไหว ราคาเกลือที่ดีที่สุดคือปี 2528/29 ราคาเกวียนละ 1,500 บาท ช่วงนั้นมีการเปลี่ยนที่ดินนาเกลือเป็นนากุ้งมากผลผลิตเกลือจึงน้อย ปัจจุบัน (ปี 2534) ราคาเหลือเกวียนละ 800 บาท เนื่องจากนากุ้งล่มมากคนหันกลับมาทำนาเกลือตามเดิม แต่ปัจจุบันที่ดินนากุ้งส่วนใหญ่ในเขตนาเกลืออำเภอเมืองฯ เป็นกรรมสิทธิ์ของคนภายนอก ทั้งนายทุนรายใหญ่จากกรุงเทพฯ สมุทรสาคร และสมุทรปราการ (ตรวจสอบจากการเรียกเก็บภาษีที่ดินบ่อกุ้ง) ดังนั้นถ้าชาวนาเกลือไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง เมื่อลงทุนทำนาเกลือแล้วหักเฉพาะค่าใช้จ่ายประมาณ 100 บาทต่อเกวียน จะมีรายได้จากการขายเกลือเฉลี่ย 700 - 1,000 บาทต่อเกวียน ปีหนึ่งๆ จะมีรายได้ 50,000 กว่าบาท แต่ต้องเสียค่าเช่าที่ดินปัจจุบัน 200 - 1,500 บาทต่อไร่ คิดเป็นค่าเช่าที่ประมาณ 10,000 ถึง 30,000 บาท ถ้าเป็นหนี้เงินกู้อื่นอีก เช่น ธกส. เมื่อเสียค่าดอกเบี้ยแล้วอาจไม่เหลืออะไรเลย สำหรับการผ่อนหนี้ชาวนาเกลือใช้วิธีสลับไปมาแล้วกู้ใหม่ โดยกู้จากญาติพี่น้องหรือนายทุนมาใช้หนี้ ธกส. ตามกำหนดเวลาแล้วกู้ใหม่จาก ธกส. ใช้คืนกลับ เพื่อเป็นการรักษาสิทธิ์การกู้ปีต่อปีกับ ธกส. เห็นได้ว่าการทำนาเกลือที่เป็นอยู่ก่อให้เกิดหนี้สินตลอดเวลา แต่สิ่งที่ทำให้ชาวนาเกลืออยู่ได้คือเขาไม่ได้มีอาชีพเดียว แต่เป็นชาวสวนหรือรับจ้างทำงานอย่างอื่นด้วย ประกอบกับพวกชาวนาเกลือมีความอดทนและรู้จักอดออม

ข) <u>สภาพการอยู่อาศัยของชาวนาเกลือ</u>

ส่วนใหญ่เป็นชาวสวน จึงกระจายอยู่ในพื้นที่สวนของตัวเองหรือสวนเช่าหรือตามอัธยาศัยในกรณีรับจ้าง ไม่มีการตั้งบ้านเรือนในนาเกลือ เพราะสภาพอากาศร้อนและน้ำเค็ม ระยะทางของสวนกับนาเกลือไม่ห่างไกลกันมากนัก อาจจะอยู่คนละฝั่งถนนเท่านั้น ยกเว้นนายทุนซึ่งไม่ใช่คนในพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นคนมหาชัยและกรุงเทพฯ มักจ้างให้ชาวนาเกลือใกล้ที่ดินที่ตนครอบครองเป็นผู้เช่าทำโดยหักหนี้เป็นเกลืองวดแรก

3) <u>การเพาะเลี้ยงชายฝั่ง</u> การเพาะเลี้ยงชายฝั่งที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างเป็นอาชีพเกษตรกรรมที่มีวิวัฒนาการมาจากการทำนาข้าว นาเกลือ และการทำประมง

ในจังหวัดสมุทรสงคราม พื้นที่เพาะเลี้ยงปัจจุบันอยู่ในบริเวณชายฝั่งจังหวัดสมุทรสงครามซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่น้ำเค็มและน้ำกร่อยทางด้านใต้ของที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง โดยมีการเพาะเลี้ยง กุ้งน้ำเค็ม ปลากระพงขาว และหอยแครง มีพื้นที่เพาะเลี้ยงเมื่อปี 2523 ประมาณ 29,407 ไร่ 255 ไร่ และ 2,100 ไร่ ตามลำดับ การเพาะเลี้ยงในระยะแรกๆ เป็นการเพาะเลี้ยงตามธรรมชาติ ผลผลิตกุ้งน้ำเค็มที่ได้ส่วนใหญ่เป็นกุ้งแชบ๊วย ต่อมาในปี 2528/29 พื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มเพิ่มขึ้นเป็น 50,300 ไร่ แต่พื้นที่ปลากระพงและหอยแครงลดลง เหลือ 200 ไร่ และ 545 ไร่ ตามลำดับ แสดงว่าการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มเป็นที่นิยมมากทั้งนี้เพราะสภาพธรรมชาติเหมาะสม และกุ้งเป็นสินค้าที่ตลาดภายในและต่างประเทศต้องการและราคาอยู่ในระดับสูงจึงเป็นแรงจูงใจให้มีการขยายพื้นที่เพาะเลี้ยงเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ การเพาะเลี้ยงกุ้งส่วนใหญ่ยังเป็นกุ้งแชบ๊วย โดยมีพัฒนาการมาจากการเลี้ยงแบบธรรมชาติซึ่งได้ผลผลิต 35 - 50 กิโลกรัมต่อไร่ต่อปี มาเป็นแบบพัฒนา* ได้ผลผลิต 60 - 80 กิโลกรัมต่อไร่ต่อปี และช่วงที่เริ่มเลี้ยงแชบ๊วยแบบพัฒนานี้เองทำให้ผลผลิตการเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้ถึง 250 กิโลกรัมต่อไร่ต่อปี จากเมื่อก่อนซึ่งเป็นเพียงผลพลอยได้จากแชบ๊วย ดังนั้นในช่วงปี 2530 และปี 2531 ธุรกิจการเลี้ยงกุ้งกุลาดำจึงเฟื่องฟูมากในสมุทรสงคราม มีผู้เลี้ยงรายย่อยและรายใหญ่เข้ามาดำเนินธุรกิจอย่างครบวงจร พื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำเพิ่มมากขึ้นทุกปีแต่พื้นที่กุ้งแชบ๊วยเริ่มลดน้อยลง (ดูตารางที่ 4.23 และ 4.24) การเลี้ยงกุ้งกุลาดำเพิ่มมากจนเกินไป จนกระทั่งปี 2532 เกิดวิกฤตการณ์กลายเป็นปัญหาระดับประเทศ ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในการสรุปวิกฤตการณ์กุ้ง

การเพาะเลี้ยงกุ้งทะเลนั้น แม้มิได้มีหลักฐานยืนยันแน่นอนเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา แต่ก็เชื่อกันว่าได้เริ่มมีการเลี้ยงกุ้งแบบดั้งเดิมมาก่อนปี 2478 โดยชาวนาที่มีนาข้าวอยู่ใกล้บริเวณป่าไม้ชายเลนมักจะทำนาข้าวได้ผลไม่ดีนัก เนื่องจากดินเค็มและน้ำทะเลท่วมถึงเป็นครั้งคราว แต่ที่นาเหล่านี้จะมีลูกกุ้งที่มากับน้ำเข้ามาอาศัยอยู่และมีปริมาณมากพอที่จะจับมาบริโภคและนำออกจำหน่ายได้ เจ้าของนาจึงได้เริ่มดัดแปลงนาลุ่มเหล่านี้ให้เป็นนากุ้งโดยยกคันดิน ขุดร่องน้ำ และทำประตูกั้นน้ำ ฯลฯ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการเริ่มรู้จักการทำนากุ้งเป็นครั้งแรก การเลี้ยงกุ้งทะเลในช่วงปี 2478 ถึงปี 2489 ได้พัฒนาอย่างช้าๆ เรื่อยมาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2491 ซึ่งเป็นปีที่ราคาเกลือตกต่ำมากรายได้จากการทำนาเกลือไม่คุ้มค่าใช้จ่าย

---

* การเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนา มี 2 ลักษณะคือ การเลี้ยงกุ้งขาวหรือแชบ๊วยที่ใช้หลักวิชาการ มีการปรับสภาพพื้นที่ระบายน้ำอย่างดีและให้อาหารตามคำแนะนำกรมประมง แต่เชื้อกุ้งที่ใช้ยังเป็นลูกกุ้งธรรมชาติ อีกลักษณะหนึ่งเป็นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำที่ได้จากการเพาะพัก ใช้ลูกกุ้งที่ได้จากการเพาะพักไม่ใช่ธรรมชาติ และมีการเลี้ยงตามหลักวิชาการ

ตารางที่ 4.23 แสดงจำนวนผู้เลี้ยงกุ้งและพื้นที่เลี้ยงกุ้งแยกประเภท จังหวัดสมุทรสงคราม ปี 2530

	กุ้งขาว (แชบ๊วย)		กุ้งกุลาดำ		กุ้งผสมผสาน	
	(ราย)	(ไร่)	(ราย)	(ไร่)	(ราย)	(ไร่)
เมืองสมุทรสงคราม	310	17,703	249	9,097	26	1,024
ตำบลบางแก้ว	160	5,941	128	5,821	11	312
ตำบลคลองโคน	101	9,069	62	1,961	7	509
ตำบลลาดใหญ่	27	1,447	49	1,066	6	139
ตำบลบางจะเกร็ง	22	1,246	10	249	2	64
อัมพวา	122	6,839	75	5,068.5	110	6,005
ตำบลยี่สาร	100	5,874	72	4,863.5	38	2,503
ตำบลแพรกหนามแดง	22	965	3	205	72	3,502
รวม	432	24,542	324	14,165.5	136	7,029

หมายเหตุ : -รวมผู้เพาะเลี้ยงกุ้งทั้งหมด 892 ราย พื้นที่ทั้งหมด 45,736.5 ไร่

ที่มา : ที่ทำการปกครองอำเภอเมือง, ที่ทำการปกครองอำเภออัมพวา ประมงจังหวัดสมุทรสงคราม

ตารางที่ 4.24 แสดงจำนวนผู้เลี้ยงกุ้งและพื้นที่เลี้ยงกุ้งแยกประเภท จังหวัดสมุทรสงคราม ปี 2531

	กุ้งขาว (แชบ๊วย)		กุ้งกุลาดำ		กุ้งผสมผสาน	
	(ราย)	(ไร่)	(ราย)	(ไร่)	(ราย)	(ไร่)
เมืองสมุทรสงคราม	335	16,884	240	13,766	6	247
ตำบลบางแก้ว	142	5,369	142	6,921	4	127
ตำบลคลองโคน	160	8,770	60	4,300	-	-
ตำบลลาดใหญ่	13	2,132	26	1,741	1	70
ตำบลบางจะเกร็ง	20	613	12	804	1	50
อัมพวา	239	6,594	37	8,466	157	4,243
ตำบลยี่สาร	104	5,406	35	8,316	27	250
ตำบลแพรกหนามแดง	135	1,188	2	150	130	3,993
รวม	574	23,478	277	22,232	163	4,490

หมายเหตุ : -รวมผู้เพาะเลี้ยงกุ้งทั้งหมด 1,014 ราย พื้นที่ทั้งหมด 50,200 ไร่

ที่มา : ที่ทำการปกครองอำเภอเมือง, ที่ทำการปกครองอำเภออัมพวา ประมงจังหวัดสมุทรสงคราม

ราษฎรที่มีอาชีพทำนาเกลือในเขตจังหวัดสมุทรปราการ สมุทรสาคร และสมุทรสงคราม หลายรายเห็นว่าการทำนากุ้งทำให้มีรายได้ดีกว่าจึงหันมาทำนากุ้งแทน โดยการดัดแปลงพื้นที่นาเกลือของตน ช่วงนี้จึงเป็นช่วงที่มีผู้ประกอบอาชีพทำนากุ้งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และตั้งแต่ปี 2515 ถึงปี 2516 ช่วงที่รัฐบาลโดยกรมประมงได้ตระหนักถึงความสำคัญของการเลี้ยงกุ้ง จึงได้เริ่มกำหนดนโยบายส่งเสริมสนับสนุนการเพาะเลี้ยงกุ้งอย่างเป็นทางการ ทำให้มีการประกอบอาชีพการเลี้ยงกุ้งกันอย่างเป็นล่ำเป็นสันและถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเลี้ยงกุ้งในปัจจุบัน ในช่วงนั้น (ปี 2518) จังหวัดสมุทรสงครามมีการเพาะเลี้ยงกุ้งบริเวณชายฝั่งทะเลประมาณ 32,847 ไร่ ตั้งแต่ปี 2530 เกษตรกรสมุทรสงครามมีการตื่นตัวในการเลี้ยงกุ้งกุลาดำมาก ทางราชการโดยจังหวัดจึงได้จัดทำแผนงานส่งเสริมการเพาะเลี้ยงกุ้งขึ้น โดยมีคณะกรรมการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งจังหวัดสมุทรสงครามดำเนินงานพัฒนาที่ดินให้เหมาะสมต่อการเลี้ยงกุ้ง โดยการกำหนดเขตส่งเสริมการเพาะเลี้ยงกุ้งในพื้นที่ประมาณ 60,000 ไร่ ขยายบริการสาธารณูปโภคที่จำเป็นในการเลี้ยงกุ้ง เช่น ไฟฟ้า ประปา และบริการขุดเจาะหาแหล่งน้ำจืดให้ทั่วถึงและเพียงพอในเขตส่งเสริม จัดตั้งศูนย์ประสานงานส่งเสริมเพื่อเป็นสำนักงานกลางสนับสนุนส่งเสริมการเลี้ยงกุ้ง เผยแพร่วิชาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสมต่อการเลี้ยงกุ้งให้กว้างขวางขึ้น หลังจากที่ได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจังจากรัฐบาล ประกอบกับผลตอบแทนที่เกษตรกรได้รับเป็นอัตราที่น่าพอใจ กิจการเพาะเลี้ยงกุ้งในสมุทรสงครามจึงเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ดังนั้นในปี 2532 จังหวัดสมุทรสงครามได้มีการขยายพื้นที่เพาะเลี้ยงเพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 36,711 ไร่ ผลผลิตกุ้งกุลาดำที่ได้ประมาณปีละ 2 หมื่นตัน (ผลผลิต 530 กิโลกรัมต่อไร่ต่อปี) มูลค่าประมาณ 3,000 ล้านบาท (ราคากุ้งเฉลี่ย 150 บาทต่อกิโลกรัม) นับว่าเป็นแหล่งเลี้ยงกุ้งกุลาดำที่ทำรายได้ให้กับประเทศมากแหล่งหนึ่ง (ดูตารางที่ 4.25)

<u>แหล่งผลิตที่สำคัญ</u> พื้นที่การเลี้ยงส่วนใหญ่อยู่ในเขตชายฝั่งทะเลท้องที่อำเภอเมืองฯ และอำเภออัมพวา ได้แก่พื้นที่บริเวณตำบลบางแก้ว บางจะเกร็ง แหลมใหญ่ คลองโคน ลาดใหญ่ ยี่สารและตำบลเพรกหนามแดง โดยเมื่อปี 2523 ตำบลคลองโคนมีพื้นที่เพาะเลี้ยงมากที่สุด รองลงมาคือบางแก้ว ยี่สาร แพรกหนามแดง ลาดใหญ่และบางจะเกร็ง แต่ในปี 2531 ตำบลยี่สารมีพื้นที่เพาะเลี้ยงมากที่สุดโดยเพิ่มขึ้นจากเดิมถึงร้อยละ 54.49 พื้นที่เพาะเลี้ยงทั้งหมดเพิ่มขึ้นร้อยละ 41.42 (ดูตารางที่ 4.26) ส่วนใหญ่เป็นการเพาะเลี้ยงกุ้งขาว (แชบ๊วย) กุ้งกุลาดำ และมีการเลี้ยงผสมผสานบ้าง โดยตำบลคลองโคนเลี้ยงกุ้งขาวมากที่สุด ตำบลยี่สารเลี้ยงกุ้งกุลาดำมากที่สุด และตำบลเพรกหนามแดงเลี้ยงกุ้งผสมผสานมากที่สุด (ดูตารางที่ 4.24) ระยะหลังการเลี้ยงกุ้งกุลาดำมีพื้นที่เพิ่มมากขึ้น ล่าสุดปี 2532 ขยายพื้นที่เลี้ยงเป็น 36,711 ไร่ จำนวนผู้เลี้ยง 803 ราย ตำบลยี่สารเลี้ยงมากที่สุด 12,749 ไร่ และเมื่อเปรียบเทียบการเลี้ยงใน 5 ตำบลของอำเภอเมืองฯ กับ 2 ตำบลในอัมพวาเห็นได้ว่ามี

ตารางที่ 4.25 แสดงจำนวนเกษตรกรและพื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ จังหวัดสมุทรสงครามปี 2532
จำนวนหนี้สินของผู้เพาะเลี้ยงกุ้งในเขตอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ปี 2532

อำเภอ	จำนวนผู้เลี้ยง (ราย)	จำนวนพื้นที่ (ไร่)	ผู้มีหนี้สินธนาคารพาณิชย์ (ราย)	เงินที่เป็นหนี้ (บาท)
เมืองสมุทรสงคราม	621	18,847.0	360	454,608,500
ตำบลบางแก้ว	286	7,748.5	187	195,925,000
ตำบลคลองโคน	159	6,718.0	104	192,153,500
ตำบลลาดใหญ่	47	865.5	40	38,740,000
ตำบลบางจะเกร็ง	81	2,040.5	29	27,790,000
ตำบลแหลมใหญ่	48	1,474.5	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล
อัมพวา	182	17,864.0		
ตำบลยี่สาร	94	12,749.0		
ตำบลแพรกหนามแดง	88	5,115.0		
รวม	803	36,711.0		

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หมายเหตุ : การกู้เงินชาวนากุ้งในอำเภอเมืองสมุทรสงคราม
- รายย่อยส่วนใหญ่กู้กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ 94 ราย 56.78 ล้านบาท มีการกู้กับเอกชน 67 ราย 55.504 ล้านบาท
- รายใหญ่กู้กับธนาคารพาณิชย์ เช่น ธนาคารกรุงไทย 84 ราย 144.154 ล้านบาท ธนาคารกรุงเทพ 50 ราย 104.37 ล้านบาท ธนาคารกรุงศรีอยุธยา 3 ราย 15.4 ล้านบ

ที่มา : ที่ทำการปกครองอำเภอเมือง, ที่ทำการปกครองอำเภออัมพวา

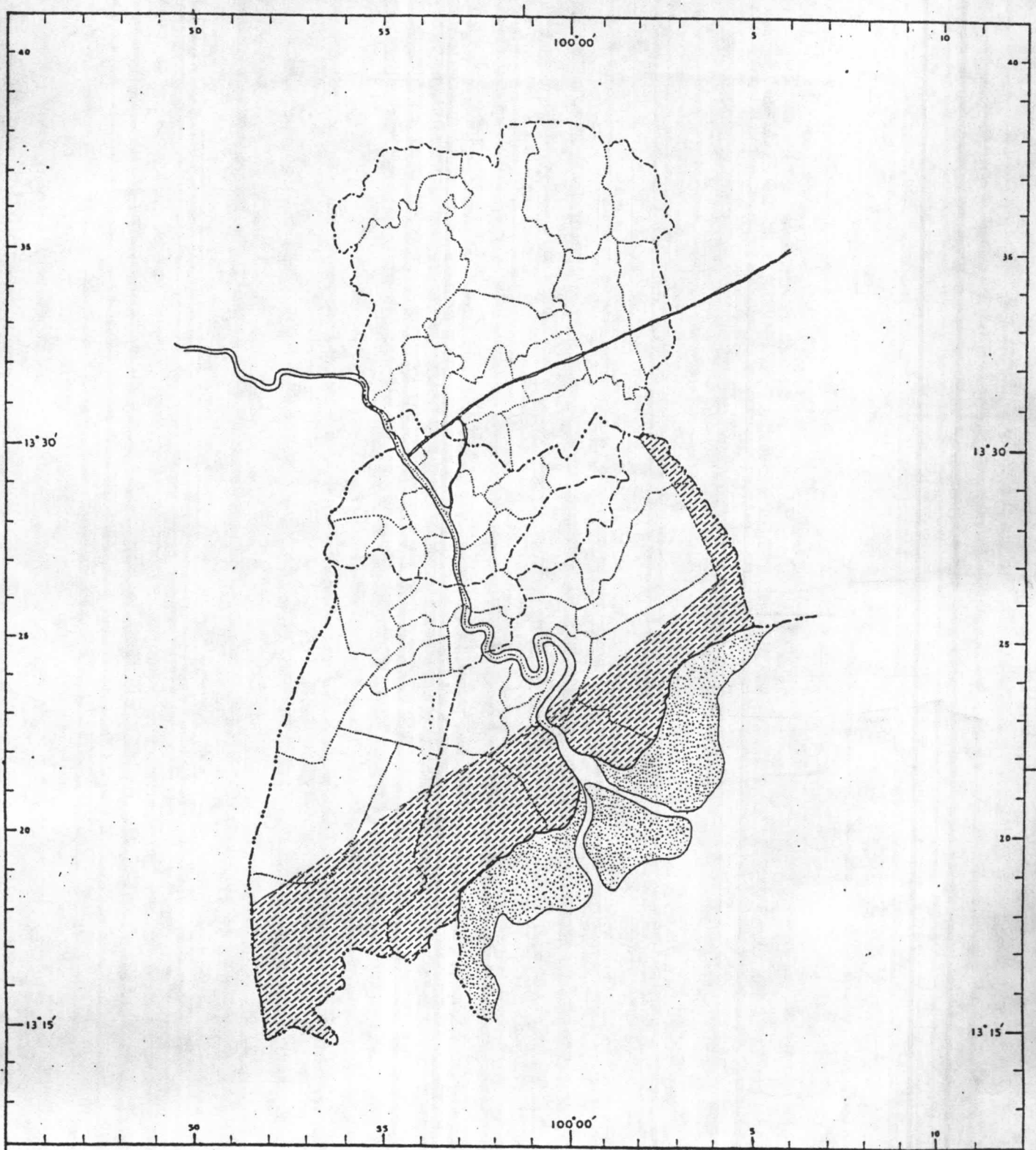

แผนที่ 4.14 แสดงพื้นที่นากุ้ง ปี 2532

สัญญลักษณ์

นากุ้ง

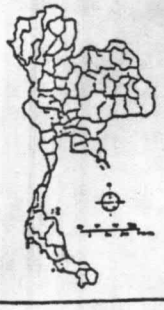

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

มาตราส่วน 1:250,000

ตารางที่ 4.26 เปรียบเทียบพื้นที่การเลี้ยงกุ้งปี 2523 และปี 2531

ตำบล	ปี 2523		ปี 2531		อัตราเพิ่มขึ้น
	พื้นที่(ไร่)	ร้อยละ	พื้นที่(ไร่)	ร้อยละ	ร้อยละ
ต.บางแก้ว	7,471	25.41	12,417	24.73	39.83
ต.คลองโคน	7,608	25.87	13,070	26.04	41.79
ต.ลาดใหญ่	2,057	6.99	3,943	7.85	47.83
ต.บางจะเกร็ง	203	0.69	1,467	2.92	86.16
ต.ยี่สาร	6,358	21.62	13,972	27.83	54.49
ต.แพรกหนามแดง	5,710	19.42	5,331	10.62	-07.11
รวมทั้งหมด	29,407	100.00	50,200	100.00	41.42

ที่มา : ประมงจังหวัดสมุทรสงคราม

สัดส่วนใกล้เคียงกัน

การเลี้ยงกุ้งกุลาดำในสมุทรสงครามทำกันปีละ 2 ครั้ง ครั้งแรกตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงสิงหาคม ครั้งที่สองตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงกุมภาพันธ์ ช่วงเวลาตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงพฤษภาคมเป็นระยะที่ชาวนาทำการลอกเลนและตากนา เนื่องจากเป็นช่วงฤดูร้อนการเลี้ยงกุ้งมีปัญหาหลายด้าน เช่น น้ำทะเลมีความเค็มสูง น้ำในบ่อมีความร้อนสูง กุ้งไม่สามารถหมกตัวกันบ่อได้ทำให้เจริญเติบโตช้า กุ้งลอยตัว เป็นต้น ดังนั้นผู้เลี้ยงกุ้งที่มีประสบการณ์จะไม่ปล่อยกุ้งในช่วงนี้ สำหรับผลผลิตในระยะแรกจะได้กุ้งมากกว่าระยะหลัง เนื่องจากช่วงระยะหลังตรงกับฤดูหนาวกุ้งไม่ค่อยกินอาหารทำให้โตช้าผลผลิตจึงต่ำกว่าระยะแรก ในการลงทุนเลี้ยงกุ้งกุลาดำมีต้นทุนเฉลี่ยประมาณ 100 - 110 บาทต่อกิโลกรัม ดังรายละเอียดนี้ (ต้นทุนการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในบ่อขนาด 6 ไร่)

<u>ต้นทุนคงที่</u> ค่าขุดบ่อ ก่อสร้างประตูน้ำ เครื่องต้นน้ำ เครื่องตีน้ำ เรือ เครื่องวัดกรดด่างน้ำ โรงเรือนชั่วคราว (สร้างคลุมเครื่องต้นน้ำ) ลงทุนครั้งแรก 160,700 บาท อายุการใช้งานเฉลี่ย 5 ปี ปีหนึ่งเลี้ยง 2 ครั้งคิดเฉพาะค่าเสื่อมราคาทรัพย์สินเท่ากับ 16,070 บาท

<u>ต้นทุนผันแปร</u> ค่าปรับปรุงบ่อ ซ่อมแซมเครื่องมือ ปูนและปูนขาว ลูกกุ้ง 2.5 แสนตัวตัวละ 0.20 บาท กากชา ค่าอาหาร 4 เดือนวันละ 3 มื้อทั้งเม็ดและสด 6 ต่อ 1 ถึง 8 ต่อ 1 ให้อาหารเม็ดมื้อกลาง ค่าเชื้อเพลิง (น้ำมันดีเซล น้ำมันเครื่องและค่าไฟฟ้า) ค่าจ้างแรงงาน ค่าเช่าที่ไร่ละ 10,000 บาทต่อปี เงินเดือนผู้ประกอบการเดือนละ 3,000 บาท รวมเท่ากับ 290,880 บาท

<u>ดอกเบี้ย</u> 14.5 % ต่อปี 4 เดือน 21,811 บาท

ลงทุนครั้งแรกเสียค่าใช้จ่าย 451,480 บาท แต่คิดเป็นต้นทุนต่อการจับ 1 ครั้งเท่ากับ 328,761 บาท จับกุ้งได้ประมาณ 3,200 กิโลกรัม ต้นทุนต่อกิโลกรัม 102.74 บาท

การเลี้ยงกุ้งกุลาดำเป็นอาชีพทางเกษตรกรรมที่ต้องใช้ต้นทุนสูงมาก ส่วนใหญ่ผู้เลี้ยงกุ้งจะกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนต่างๆ ในเขตจังหวัดสมุทรสงครามผู้เลี้ยงกุ้งประมาณร้อยละ 70 ของทั้งหมดกู้เงินจากธนาคารพาณิชย์ เหลืออีกประมาณร้อยละ 30 กู้เงินจากแหล่งอื่นเช่น แพปลา นายทุนเงินกู้ เป็นต้น โดยผู้ที่กู้เงินจากแหล่งอื่นมีจำนวนประมาณถึงร้อยละ 60 ที่เป็นลูกหนี้ธนาคารพาณิชย์อยู่แล้ว แต่เงินทุนยังไม่เพียงพอจึงกู้เสริม จากการสำรวจเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2532 โดยที่ทำการปกครองอำเภอเมืองสมุทรสงคราม เกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งในเขตอำเภอเมืองฯ มีหนี้สินกับธนาคารพาณิชย์ทั้งสิ้น 454,608,500 บาท เป็นลูกหนี้ 360 รายจากจำนวน 581 ราย (ดูตารางที่ 4.25)

การตลาด เกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งประมาณร้อยละ 60 ของผู้เลี้ยงกุ้งทั้งหมดจำหน่ายกุ้งโดยผ่านนายหน้า ซึ่งเป็นผู้ติดต่อให้พ่อค้าคนกลางเข้าไปรับซื้อกุ้งถึงบ่อโดยตรง นายหน้าได้ค่าตอบแทนจากพ่อค้าคนกลางผู้รวบรวมท้องถิ่นในอัตรากิโลกรัมละ 1 บาท เกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งอีกประมาณร้อยละ 20 ต้องจำหน่ายกุ้งให้กับพ่อค้าคนกลางที่ตนเองไปกู้เงินมาลงทุนไม่สามารถจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลางรายอื่นได้ ในส่วนนี้พ่อค้าคิดหักค่าดอกเบี้ยเงินกู้ที่เกษตรกรกู้ไปโดยตัดจากราคากุ้งที่เกษตรกรนำมาจำหน่ายกิโลกรัมละ 3-5 บาทจากราคาตลาด นอกนั้นเกษตรกรที่เหลืออีกร้อยละ 20 จำหน่ายกุ้งให้กับพ่อค้าคนกลางโดยตรงไม่ผ่านนายหน้า การซื้อกุ้งจะใช้วิธีการที่เรียกว่า "การเปียกุ้ง" เมื่อเกษตรกรจะขายกุ้งก็จะมีพ่อค้าคนกลางหลายรายที่มาประมูลกุ้ง โดยสุ่มจับกุ้งขึ้นมาชั่งดูว่ามีปริมาณกิโลกรัมละกี่ตัว แล้วพ่อค้าแต่ละรายจะเสนอราคาให้เกษตรกรตัดสินใจว่าจะขายกุ้งให้พ่อค้ารายไหน โดยการซื้อนี้จะเป็นการซื้อเหมาทั้งบ่อ (ดูแผนภูมิที่ 4.4) การขายกุ้งส่วนใหญ่เป็นการขายเฉพาะตัว ไม่มีการรวมกลุ่มของผู้เลี้ยงกุ้งอย่างเป็นระบบที่แน่นอน เป็นเพียงลักษณะการพูดคุยในกลุ่มนักธุรกิจท้องถิ่นที่รู้จักคุ้นเคยกันถึงการประกอบการเลี้ยงกุ้งในหมู่ของตน ที่ผ่านมาการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งในจังหวัดทำได้ยาก เนื่องจากผู้ที่มาลงทุนเลี้ยงกุ้งรายใหญ่ๆ เป็นนักลงทุนที่มาจากแหล่งอื่น เมื่อเกิดวิกฤติการณ์กุ้งทำให้ผู้ประกอบการเลี้ยงกุ้งได้ตระหนักถึงผลดีของการรวมกลุ่มอย่างจริงจังขึ้นมา เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาระยะยาวด้วยการตั้งกลุ่มเกษตรกรตัวแทนผู้เลี้ยงกุ้งขึ้นมารวบรวม ปัญหา ข้อคิดเห็นต่างๆ ของกลุ่มผ่านไปสู่หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องและช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม ในขั้นต้นได้จัดตั้งกลุ่มขึ้นตำบลละ 1 กลุ่ม มีตัวแทนเกษตรกรจากหมู่บ้านละ 2 คน เข้าร่วมเป็นสมาชิก

ราคาซื้อขายกุ้งกุลาดำ การตั้งราคาซื้อขายกุ้งกุลาดำพ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้ตั้งราคารับซื้อ โดยยึดราคาที่ห้องเย็นรับซื้อเป็นเกณฑ์ในการตั้งราคารับซื้อ ณ ปากบ่อ

กุ้งขนาด 20 ตัวต่อกิโลกรัมราคาเฉลี่ยปี 2531 = 307.50 บาท ปี 2532 = 150-260 บาท
ขนาด 30 ตัวต่อกิโลกรัมราคาเฉลี่ย 212.67 บาท 105-180 บาท
ขนาด 40 ตัวต่อกิโลกรัมราคาเฉลี่ย 143.33 บาท 90-140 บาท

เท่าที่ผ่านมาราคากุ้งกุลาดำในปี 2531 ดีที่สุดเพราะก่อนหน้านี้กุ้งขนาด 30 ตัวราคาเฉลี่ย 150 บาทต่อกิโลกรัม การที่ราคาปี 2531 ดีมากเนื่องจากความต้องการของตลาดต่างประเทศมากและอยู่ในระยะที่ธุรกิจกุ้งรุ่งเรืองสุดขีด ประกอบกับเกิดการปรับราคาสูงขึ้นเนื่องจากอาหารกุ้งและน้ำมันเชื้อเพลิงขึ้นราคา เฉพาะอาหารกุ้งปรับราคาสูงขึ้นร้อยละ 30 - 40 จากเดิมตลอดปี พอถึงสิ้นปี 2531 ปรากฏว่าเริ่มมีปัญหาการส่งออกต่างประเทศทำให้ปริมาณกุ้งล้นตลาด ช่วงต้นปี 2532 ราคาเริ่มตกลงและลดลงเรื่อยๆ ตลอดปี เพราะเริ่มมีปัญหามลภาวะเกินกว่าศักยภาพพื้นที่จะรองรับได้เนื่องจากการเพิ่มพื้นที่เพาะเลี้ยงมากจนเกินไป และด้วยเหตุที่ว่าการเลี้ยงกุ้งกุลาดำไม่ได้พัฒนาไปทั้งระบบตามที่ทางกรมประมงคาดการณ์ไว้ ในท้ายที่สุดราคากุ้งเมื่อปลาย

แผนภูมิที่ 4.4 แสดงวิถีการตลาดกุ้งกุลาดำ ของจังหวัดสมุทรสงคราม

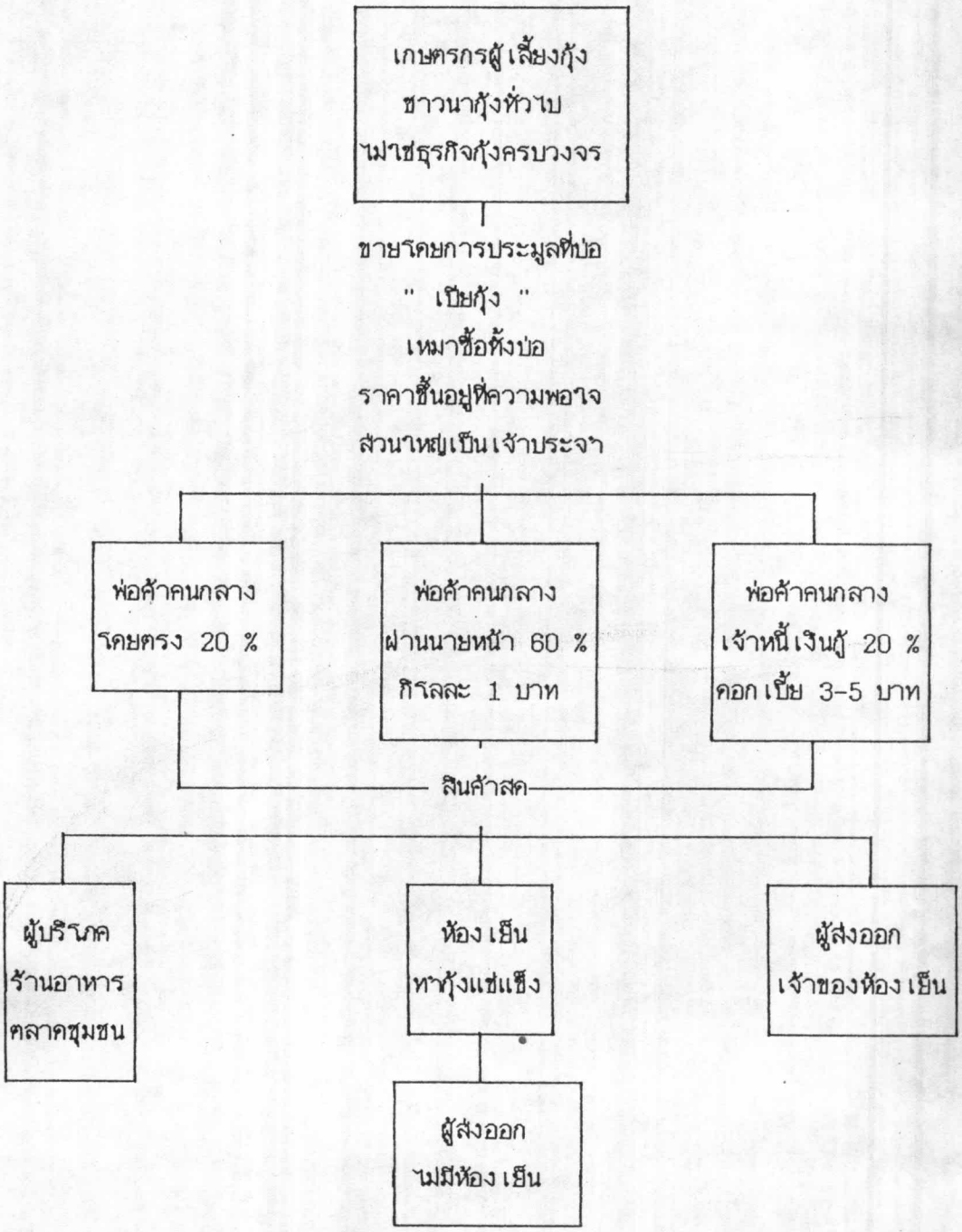

หมายเหตุ : สำหรับกรณีที่เป็นธุรกิจกุ้งครบวงจร จะมีการผลิตกุ้งกุลาดำตั้งแต่พันธุ์ลูกกุ้ง อาหารและยากุ้ง มีนากุ้งเกษตรกรในเครือ มีห้องเย็นของตนเอง และติดต่อส่งออกต่างประเทศเอง ส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำแบบพัฒนาตามระบบไต้หวัน

ปี 2533 จึงตกลงเหลือเพียงกิโลกรัมละไม่ถึง 100 บาท พร้อมกับพื้นที่เพาะเลี้ยงก็ลดลงด้วย ประมาณร้อยละ 60

<u>วิถีชีวิตชุมชนชาวนากุ้ง</u>

จากการสัมภาษณ์ คุณลุงลาเจียก - คุณป้าลออ วานิชยานนท์ (อดีตชาวสวนบางแค กรุงเทพมหานคร ซึ่งย้ายมาทำสวนและนากุ้งกุลาดำในพื้นที่ 10 ปี) คุณลุงเยื้อง เกี้ยงธรรม (ชาวนากุ้งซึ่งเป็นชาวแม่กลองดั้งเดิม) และจากการสำรวจพื้นที่หมู่ที่ 5 ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา วันพฤหัสบดีที่ 6 มิถุนายน 2534 (ในวันนั้นมีการประชุมชาวบ้านเรื่องปัญหานากุ้งและการเลี้ยงปลาน้ำจืด โดยผู้ใหญ่จรูญ ธัมมัง ในประเด็นการเสนอให้รัฐจัดคันกั้นน้ำเค็มใหม่โดยย้ายจากแนวถนนธนบุรี-ปากท่อ ไปอยู่ตามแนวคันดินเดิมทางด้านใต้ที่เคยสร้างไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5) และจากการสำรวจพื้นที่ รับฟังความคิดเห็นจากผู้เกี่ยวข้องทั้งผู้ประกอบการ เจ้าหน้าที่ประมง ประชาชนทั่วไปในพื้นที่ การติดตามสถานการณ์ชาวสารตลอดระยะเวลา 2-3 ปี ได้รับทราบรายละเอียดเกี่ยวกับชุมชนนี้ดังนี้

สภาพของพื้นที่แพรกหนามแดงในอดีตเป็นนาข้าว บ่อปลาธรรมชาติและสวนมะพร้าว กรรมสิทธิ์ที่ดินทั้งหมดเป็นของหลวงสิทธิ์วังตาลให้ชาวบ้านอาศัยทำสวน เมื่อถึงรุ่นลูกหลานมีการซื้อขายที่ดินปรากฏว่าผู้มาซื้อที่ดินส่วนใหญ่มาจากสมุทรปราการ สมุทรสาคร กรุงเทพฯ เพชรบุรี ส่วนคนในท้องถิ่นเองเคยชินกับการเช่าที่ดินจึงไม่ค่อยมีที่ดินเป็นของตนเอง สาเหตุที่ทำให้พื้นที่เปลี่ยนจากสวนและนาข้าวมาเป็นนากุ้ง เนื่องจากเขื่อนคันดินกั้นน้ำเค็มเกิดการรั่วและพังบางส่วนทำให้น้ำเค็มทะลักเข้ามาในพื้นที่สัตว์น้ำกร่อยต่างๆ ไหลตีดเข้ามาเจริญเติบโตในร่องสวนและนาข้าว ทำให้ชาวสวนและชาวนาได้รับประโยชน์จากการจับกุ้ง หอย ปู ปลา ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ต่อมาเมื่อคันดินพังมากขึ้นน้ำเค็มเข้ามาในพื้นที่มากเกินไป โดยเฉพาะปี 2522 เกิดภาวะฝนแล้งรุนแรง ประกอบกับมีการสร้างเขื่อนที่จังหวัดกาญจนบุรีและโรงงานอุตสาหกรรมทางด้านเหนือปล่อยน้ำเสียลงแม่น้ำ ภายในพื้นที่ไม่มีน้ำจืดผลักดันน้ำเค็มและน้ำเสียในร่องสวนทำให้มะพร้าวตายและเสียหายต้องรื้อสวนปลูกใหม่ ชาวบ้านบางส่วนที่ไม่แน่ใจปัญหาน้ำเค็มจึงหันมาทำบ่อปลาและนากุ้งธรรมชาติโดยในระยะแรกเป็นการดักช้างยกยอได้ปลากระพง ปลาหมึก กุ้งแชบ๊วย กุ้งตะกาด ตอนนั้นกุ้งราคากิโลกรัมละ 25 บาท จนกระทั่งปี 2529 ชาวได้หันเข้ามาลงทุนทำนากุ้ง และเมื่อปี 2530 กรมประมงส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งกุลาดำแบบพัฒนา จึงเกิดการลงทุนทำนากุ้งอย่างจริงจังในพื้นที่ขนาดใหญ่รายละ 50 - 100 ไร่ เพราะมีรายได้สูงมากเพียงแค่ระยะที่เลี้ยงแบบไม่พัฒนาเต็มขั้นก็สามารถทำรายได้ต่อครั้งของการจับเป็นแสนๆ บาท ทำให้เกิดการเลี้ยงตามกันมีจำนวนผู้ประกอบการทั้งในและนอกพื้นที่และพื้นที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดย

รูปที่ 4.5 นากุ้งสมุทรสงคราม

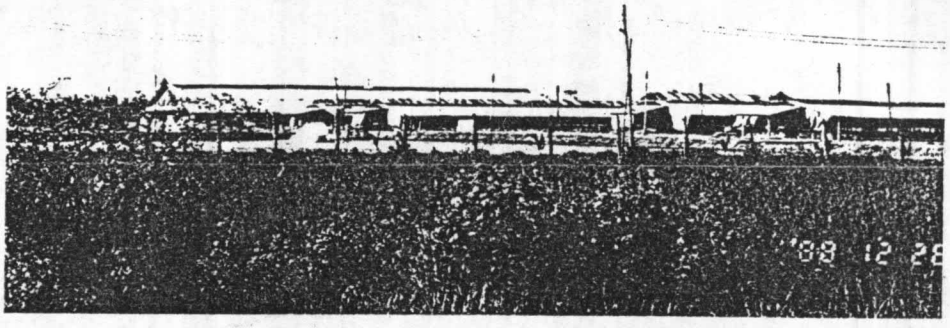

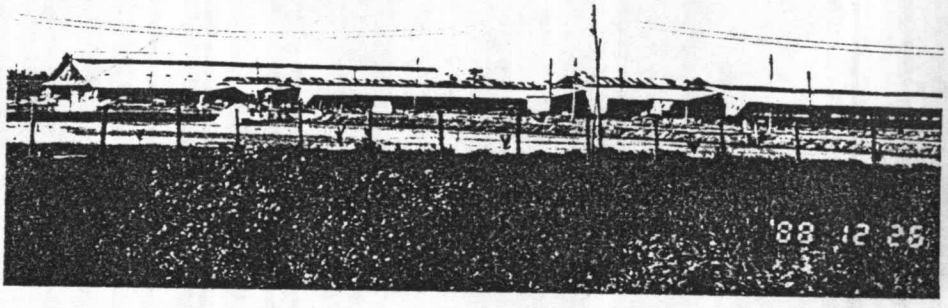

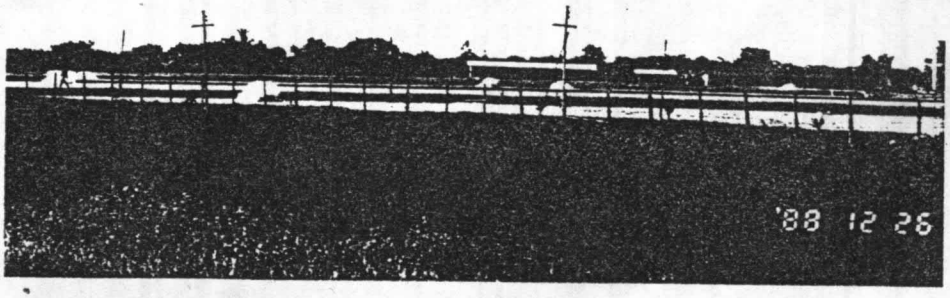

เปลี่ยนเป็นการเลี้ยงแบบพัฒนาตามการส่งเสริมซึ่งในระยะแรกได้ผลดีมาก แต่ต้องลงทุนสูงทั้งค่าพันธุ์ ค่าอาหารกุ้งและค่าน้ำมันเดินเครื่องปั่นน้ำ จากผลของการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาเพื่อการส่งออกโดยไม่มีการควบคุม ในช่วงปลายปี 2531 ต่อถึงต้นปี 2532 เกิดปัญหากุ้งมีจำนวนมากไม่มีตลาดรองรับพอ เพราะตลาดต่างประเทศงดซื้อกุ้งไทย ราคากุ้งในประเทศตกต่ำในขณะที่ราคาวัตถุดิบการผลิตต่างๆ สูงขึ้น ปลายปี 2532 เกิดปัญหาน้ำเน่าเสียจากบ่อกุ้งและโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ระบายออกทะเลไม่ทันทำให้เกิดโรคกุ้ง ผลผลิตด้อยคุณภาพและปริมาณที่ได้ไม่คุ้มทุน ยิ่งตื้นรนก็ยิ่งเกิดปัญหาทั้งด้านการผลิตและการจำหน่าย ในที่สุดก็ถึงทางตันชาวนากุ้งขาดทุนล้มละลายเลิกกิจการเกือบทั้งหมด ปล่อยที่ดินทิ้งร้างเป็นส่วนใหญ่ มีบางส่วนที่ยังทำต่อแต่เป็นการเลี้ยงแบบธรรมชาติไม่ลงทุนใดๆ ทั้งสิ้น เพียงแต่สูบน้ำเค็มมาปล่อยทิ้งไว้ในบ่อเดิมให้เชื้อกุ้งเติบโตเองตามธรรมชาติ มีการให้อาหารกุ้งและออกซิเจนบ้างแต่ไม่สม่ำเสมอเหมือนการเลี้ยงแบบพัฒนาซึ่งจะเปิดเครื่องปั๊มน้ำเข้าทั้งวันและให้อาหารตามส่วนตามเวลา การเลี้ยงกุ้งแบบธรรมชาตินี้เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อรอการหาหนทางใหม่เท่านั้น อย่างน้อยเพื่อให้มีรายได้ดีกว่าปล่อยพื้นที่ให้ว่างเปล่าและพอมีค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ดังนั้นชาวนากุ้งบางรายที่มีหนี้สินจำเป็นต้องขายที่ดินเพื่อใช้หนี้ โดยผู้ที่อยู่ด้านนอกติดริมถนนทางหลวงมีโอกาสขายที่ได้เร็วและได้ราคาดีกว่าประมาณไร่ละ 1.5 ล้านบาท ส่วนที่ดินด้านในราคาไร่ละ 1 แสนบาทก็ยังหาคนซื้อไม่ได้

ลักษณะการใช้ที่ดินทำนากุ้ง

ในอดีตการใช้ที่ดินเพื่อทำนากุ้ง ตามการศึกษาของกรมพัฒนาที่ดินสรุปไว้ว่าผู้ประกอบอาชีพการเลี้ยงกุ้งมีเนื้อที่ถือครองเฉลี่ยครอบครัวละ 106.02 ไร่ (กองนโยบายที่ดินและแผนงาน กรมพัฒนาที่ดิน 2524 : 12) โดยแบ่งและคำนึงถึงการใช้ที่ดินดังนี้

1. พื้นที่ที่ตั้งเครื่องสูบน้ำและตัวบ้านพักอาศัย ซึ่งจะจัดให้อยู่ใกล้แหล่งน้ำเชื้อ เช่น คลองที่เชื่อมต่อกับทะเลเพื่อสูบน้ำเข้าและระบายน้ำออก เพราะต้องเปิดเครื่องวิดน้ำเข้าออกตลอดทั้งวัน ลักษณะการสร้างบ้านขึ้นอยู่กับใคร เป็นผู้อยู่หากเจ้าของอยู่เองก็จะสร้างถาวรแต่ถ้าเป็นลูกจ้างดูแลนากุ้งชั่วคราวก็สร้างคล้ายกระต๊อบพออยู่ได้ ส่วนใหญ่พื้นที่ส่วนนี้จะอยู่ด้านในและอาจมีส่วนที่เป็นเรือนเผ้าชั่วคราวอยู่ด้านหน้าติดถนน การใช้พื้นที่ทั้งหมดในส่วนนี้ประมาณ 0.85 ไร่ หรือร้อยละ 0.80

2. การใช้พื้นที่บ่อกุ้งจะขุดเป็นบ่อผืนใหญ่เกือบทั้งบริเวณ ประมาณ 103.60 ไร่ หรือ 97.72 % ของพื้นที่ทั้งหมด ในพื้นที่ส่วนนี้จำเป็นต้องมีทางระบายน้ำทิ้งเป็นช่องแคบๆ

3. รอบๆ บริเวณจะมีพื้นที่ว่างเปล่า 0.80 ไร่ หรือร้อยละ 0.73

และเป็นพื้นที่อื่นๆ เช่น ที่ปลูกพืชไร่หรือพืชสวน 0.77 ไร่หรือร้อยละ 0.73 และสิ่งที่ขาดไม่ได้ในพื้นที่คือ จำเป็นต้องมีที่เก็บน้ำจืดเพื่ออุปโภคและบริโภคตลอดปี เพราะแหล่งน้ำในพื้นที่เป็นน้ำเค็ม ส่วนใหญ่จะซื้อน้ำจืดจากรถส่งน้ำ ปีละ 2,000 - 5,000 บาท สำหรับการกั้นขอบเขตพื้นที่แต่ละแห่งใช้เพียงคันดิน ถนนหรือรั้วไม้ไผ่ และโดยรอบบริเวณต้องขุดขังควงโคมส่องสว่างทั่วถึง เพื่อกันขโมย

จากข้อสรุปการใช้ที่ดินนากุ้งในอดีตดังกล่าวข้างต้น เมื่อสอบถามจากชาวนากุ้งถึงลักษณะการใช้พื้นที่นากุ้งในปัจจุบันก็ยังคงเป็นสัดส่วนแบบเดิม ต่างกันที่การถือครองเนื้อที่ประกอบการ ปัจจุบันมีขนาดเนื้อที่ถือครองเฉลี่ยน้อยลง เหลือประมาณ 50 ไร่ต่อครัวเรือนเท่านั้น (หาค่าเฉลี่ยในตารางที่ 4.24) ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับ 10 ปีที่ผ่านมาเห็นได้ว่าในอดีตมีเนื้อที่ถือครองมากกว่าเท่าตัว สรุปได้ว่าการทำนากุ้งในสมัยก่อนส่วนใหญ่เป็นกิจการขนาดใหญ่ แต่ในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นกิจการรายย่อย คือมีพื้นที่เลี้ยงกุ้งขนาด 10 - 20 ไร่ มากขึ้นในช่วง 2 - 3 ปีที่ผ่านมา

จากการสำรวจพื้นที่ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา โดยการนำของคุณกานดา อภิจิรวัฒน์(ธัมมัง) ผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน (ประธาน กพสต.) เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 6 มิถุนายน 2534 ปรากฏว่าในปัจจุบันนากุ้งตำบลแพรกหนามแดงทางด้านฝั่งใต้ถนนธนบุรี-ปากท่อ ซึ่งจัดอยู่ในเขตน้ำเค็มถูกปล่อยทิ้งร้างเกือบทั้งหมด มีบางส่วนที่ยังคงเลี้ยงกุ้งแบบธรรมชาติเพื่อรอการแก้ปัญหาหรืออยู่ในระหว่างหาทางออกเพื่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ส่วนพื้นที่ในเขตน้ำจืดมีการเลี้ยงปลาหรือทำนาปลาโดยอาศัยวิธีการธรรมชาติเป็นหลัก เช่น ทำนาปลาในพื้นที่นาข้าว ทำนาปลาและเลี้ยงไก่ควบคู่กัน เป็นต้น

<u>วิธีการทำบ่อปลาทดแทนการทำนากุ้ง</u>

1. ใช้บ่อกุ้งเก่าเป็นบ่อปลาโดยการสูบน้ำเค็มออกให้หมด ทิ้งบ่อไว้ให้แห้งแล้วนำน้ำจืดเข้าตื้นๆ ปลูกหญ้าให้โตระยะหนึ่ง ใส่พันธุ์ปลาแล้วปล่อยน้ำให้เต็มบ่อ

2. เมื่อหญ้าแช่น้ำนาน ๆ จะตายและกลายเป็นอาหารปลาระยะ 3 ถึง 6 เดือน ปลาจะเจริญเติบโตเต็มที่ ทำการจับปลาโดยการวิดน้ำออกจากบ่อ คือวน ใช้แห หรือยกยอ แล้วแต่ความถนัด การวิดน้ำออกจากบ่อเป็นการล้างบ่อและพักบ่อด้วย นอกจากปลาน้ำจืดที่ได้แล้วอาจมีสัตว์น้ำกร่อยอื่นๆ เช่น กุ้ง ปลาหมึกติดมาบ้าง

สรุปสถานการณ์และวิกฤตการณ์การเพาะเลี้ยงกุ้งในจังหวัดสมุทรสงคราม

ตั้งแต่ปี 2523 เป็นต้นมา หลังจากที่รัฐได้จัดสร้างประตูกั้นน้ำเค็มตามแนวถนนธนบุรี ปากท่อเสร็จเรียบร้อย ประชาชนได้ขยายพื้นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำกร่อย เต็มพื้นที่ที่ทางรัฐแบ่งเป็นส่วนน้ำเค็ม โดยในระยะแรกเป็นการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำกร่อยแบบธรรมชาติคือ สูบน้ำทะเลที่มีเชื้อกุ้ง หอย ปู ปลา เข้าไปในบ่อที่ขุดไว้แล้วปล่อยให้เจริญเติบโตโดยอาศัยอาหารที่อยู่ในน้ำ ต่อมาการเจริญเติบโตของกุ้งมีจำนวนมากขึ้น คนส่วนใหญ่จึงหันมาทำการเพาะเลี้ยงกุ้งเป็นหลัก เป็นพวกแชบ๊วย ตะกาด มีกุลาดำและขาวปะปนบ้างโดยยังคงเลี้ยงกันแบบธรรมชาติ ปีหนึ่งๆ ประชาชนมีรายได้ประมาณ 1.5 แสนบาทหักค่าใช้จ่ายแล้ว (พื้นที่เลี้ยงประมาณ 50 ไร่)

ต่อมาปี 2527 กุ้งกุลาดำมีบทบาทมากเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ จึงมีการเลี้ยงกุลาดำอย่างจริงจังแต่เป็นแบบกึ่งพัฒนา ในระยะนั้นก็เริ่มเกิดปัญหาน้ำเน่าเสียบ้างแต่ไม่รุนแรง

จนกระทั่งปี 2529 ทางกรมประมงได้มาแนะนำส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งกุลาดำแบบพัฒนา ทำให้มีชาวนากุ้งมีรายได้เพิ่มขึ้นเป็น 4 แสนบาทต่อปี แรงจูงใจจากรายได้เป็นเหตุให้พื้นที่เลี้ยงเพิ่มขึ้นมากและเร็ว ถึงช่วงปลายปี 2529 ปัญหาน้ำเสียรุนแรงมากขึ้นแต่ก็ยังมีการขยายพื้นที่การเลี้ยงกุ้งพัฒนาตลอดเวลา ในขณะที่ชาวนากุ้งบางรายเริ่มตระหนักถึงผลเสีย และหาสิ่งทดแทนโดยทำบ่อบลาน้ำจืดและหันมาเลี้ยงกุ้งน้ำกร่อยแบบธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะสามารถลดการเสี่ยงด้านการผลิตและการตลาด และมีรายได้เป็นที่น่าพอใจถึงแม้ว่าจะไม่มากเท่ากับการเลี้ยงกุ้งกุลาดำพัฒนาก็ตาม

ช่วงปี 2530-2531 ยังมีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำแบบพัฒนาเพิ่มมาก เพราะราคาของกุ้งกุลาดำที่ถูกปั่นโดยบริษัทเอกชนและการสั่งซื้อของต่างประเทศสูงมาก เกือบ 200 บาทต่อกิโลกรัม (25-30 ตัวต่อกิโลกรัม)

ช่วงปลายปี 2531 ราคาเริ่มตกลงเหลือกิโลกรัมละ 120 ถึง 130 บาท เพราะกุ้งล้นตลาดและคุณภาพด้อยลง เนื่องจากผลกระทบที่เกิดจากระบบการระบายน้ำเสียออกสู่ทะเลอย่างปกติทำไม่ได้ น้ำเน่านั้นก็ทะลักกลับเข้านากุ้งทำให้เกิดโรคกุ้งแคระแกนและกุ้งตายมาก ตลาดต่างประเทศโดยเฉพาะญี่ปุ่นงดรับซื้อ ทำให้ราคากุ้งในช่วงต้นปี 2532 ต่อๆ ลดลงถึงปลายปีเหลือเพียง 70-80 บาท ในขณะที่ต้นทุนการผลิตทุกอย่างสูงขึ้น ชาวนากุ้งเริ่มขาดทุนและเป็นหนี้ ถึงแม้จะมีการเรียกร้องให้รัฐช่วยแก้ปัญหาทั้งด้านการผลิตและการตลาดก็ไร้ผล ต้นปี 2533 ก็ถึงจุดจบการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในพื้นที่นี้เกือบทั้งหมด

โดยสรุปสาเหตุที่การเพาะเลี้ยงกุ้งล่มสลายในพื้นที่เกิดจากลัทธิการเอาอย่าง ความเห็นแก่ได้ของนายทุนและการยึงตลาดภายนอกประเทศมากจนเกินไป ประกอบกับความไม่รอบคอบของกรมประมง และหน่วยงานท้องถิ่นที่ไม่ประเมินหรือชั่งน้ำหนักผลได้ผลเสียจากการส่งเสริมตามแผนชาติที่พยายามเน้นนโยบายการส่งออกจนลืมมองดูสภาพการณ์ของพื้นที่

<u>แผนภูมิที่ 4.5</u> แสดงปัจจัยที่มีความสัมพันธ์และมีผลกระทบต่อการทำนากุ้ง

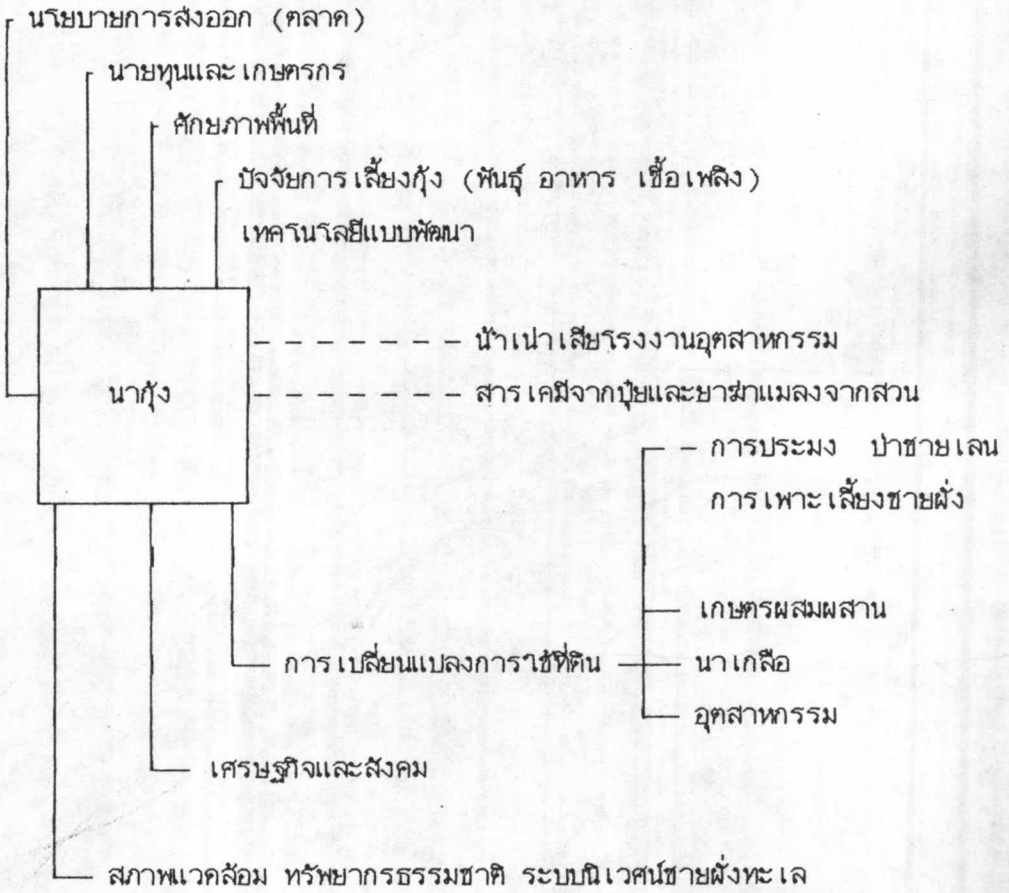

จากการสำรวจและสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปแนวโน้มการใช้ที่ดินนากุ้งในตำบลแพรกหนามแดงปี 2534 ได้ว่าชาวนากุ้งส่วนใหญ่ไม่ต้องการเลี้ยงกุ้งต่อไป แต่จะเปลี่ยนไปใช้ที่ดินแบบเดิมอาศัยน้ำจืดเป็นหลัก ซึ่งในช่วงนี้จะทำนาปลาไปก่อน เพราะลงทุนน้อยที่สุด โดยมีความแตกต่างจากในอดีตคืออดีตนาปลาเป็นผลพลอยได้จากนาข้าวและร่องสวน แต่ปัจจุบันเป็นการลงทุนเฉพาะอย่าง และเมื่อพื้นที่ได้รับน้ำจืดเต็มที่แล้วก็สามารถทำทั้งนาข้าว สวนมะพร้าว สวนผัก และเลี้ยงสัตว์ เป็นลักษณะเกษตรผสมผสาน แต่ก็ยังมีบางบ่อที่เลี้ยงกุ้งต่อไปแต่เป็นแบบธรรมชาติ สิ่งที่ชาวบ้านอยากให้รัฐเข้าช่วยเปลี่ยนแปลงในตอนนี้คือ สร้างคันดินน้ำจืดตามแนวเดิมถัดจากถนนธนบุรี - ปากท่อ ลงไปทางใต้เลยเขตยี่สาร เข้าไปในกิ่งอำเภอไทย เพื่อให้พื้นที่นากุ้งปัจจุบันเป็นน้ำจืดทั้งหมด ขณะเดียวกันมีความคิดเห็นขัดแย้งอยู่บ้างดังนี้

1. ความล้มเหลวในการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ตามนโยบายการส่งเสริมของรัฐทำให้ชาวนากุ้งขาดทุนล้มละลายโดยถ้วนหน้า ความเข็ดขยาดทำให้เกษตรกรไม่มั่นใจต่อการส่งเสริมเลี้ยงปลาน้ำจืดทดแทน ถึงแม้ว่าส่วนใหญ่จะยอมรับแต่ก็ไม่ยอมเสี่ยง ขอให้รัฐเป็นผู้เสี่ยงลงทุนทุกอย่างให้

2. ขณะเดียวกันบางคนคิดว่าปล่อยให้มีการเลี้ยงกุ้งเหมือนเดิม แต่เป็นแบบธรรมชาติโดยไม่ต้องลงทุนและเร่งการผลิต เพราะหลังจากประสบปัญหามีเกษตรกรบางคนปล่อยบ่อกุ้งทิ้งไว้ให้กุ้งเจริญเติบโตตามธรรมชาติ ปรากฏว่าเกษตรกรสามารถยกยอกุ้งในบ่อกุ้งนั้นเป็นช่วงๆ มีรายได้ดีพอควร ซึ่งคนกลุ่มนี้มีรายได้จากกุ้งมากแล้วและไม่เป็นหนี้สิน

3. บางรายที่เช่าที่ดินก็ยังอยากทำนากุ้ง เพราะเคยชินกับรายได้ที่เป็นกอบเป็นกำ รายได้จากบ่อปลาน้อยกว่า 4 - 5 เท่าตัว ทำให้การปลดเปลื้องหนี้สินทำได้ยาก และคนในกลุ่มนี้มองว่าการนำน้ำจืดเข้าในพื้นที่ เพราะเจ้าของที่ดินคิดริมถนนต้องการขายที่ดินให้ได้ราคาดี เพราะมีแนวโน้มการขยายตัวอุตสาหกรรมที่สืบมาจากสมุทรสาคร ซึ่งถ้าหากเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น โรงงานอุตสาหกรรมจะก่อให้เกิดผลเสียต่อพวกชาวบ่อปลาหรือสวนที่เกิดขึ้นด้านหลัง เพราะน้ำเสียจากโรงงาน

4.7.3 <u>ชุมชนชาวนา</u>

ชุมชนชาวนาในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ในอดีตมีกระจายอยู่ทั่วไปทั้งพื้นที่และเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่กว่าชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะในอำเภอดำเนินสะดวกก่อนปี 2510 มีพื้นที่การทำนาทำไร่มากกว่าร้อยละ 80 (ปี 2506 มีที่ดินเชิงเดี่ยวนาหว่าน 95,567 ไร่) แต่ต่อมาพื้นที่นาลดลงเรื่อยๆ เหลือเพียง 43,673 ไร่ ในปี 2519 จนถึงปัจจุบันมีที่นาเพียง 22,304 ไร่ เช่นเดียวกับที่จังหวัดสมุทรสงครามเมื่อปี 2519 ยังมีที่นาในอำเภอเมืองฯ 1,324 ไร่ ใน

รูปที่ 4.6 ชุมชนชาวนา

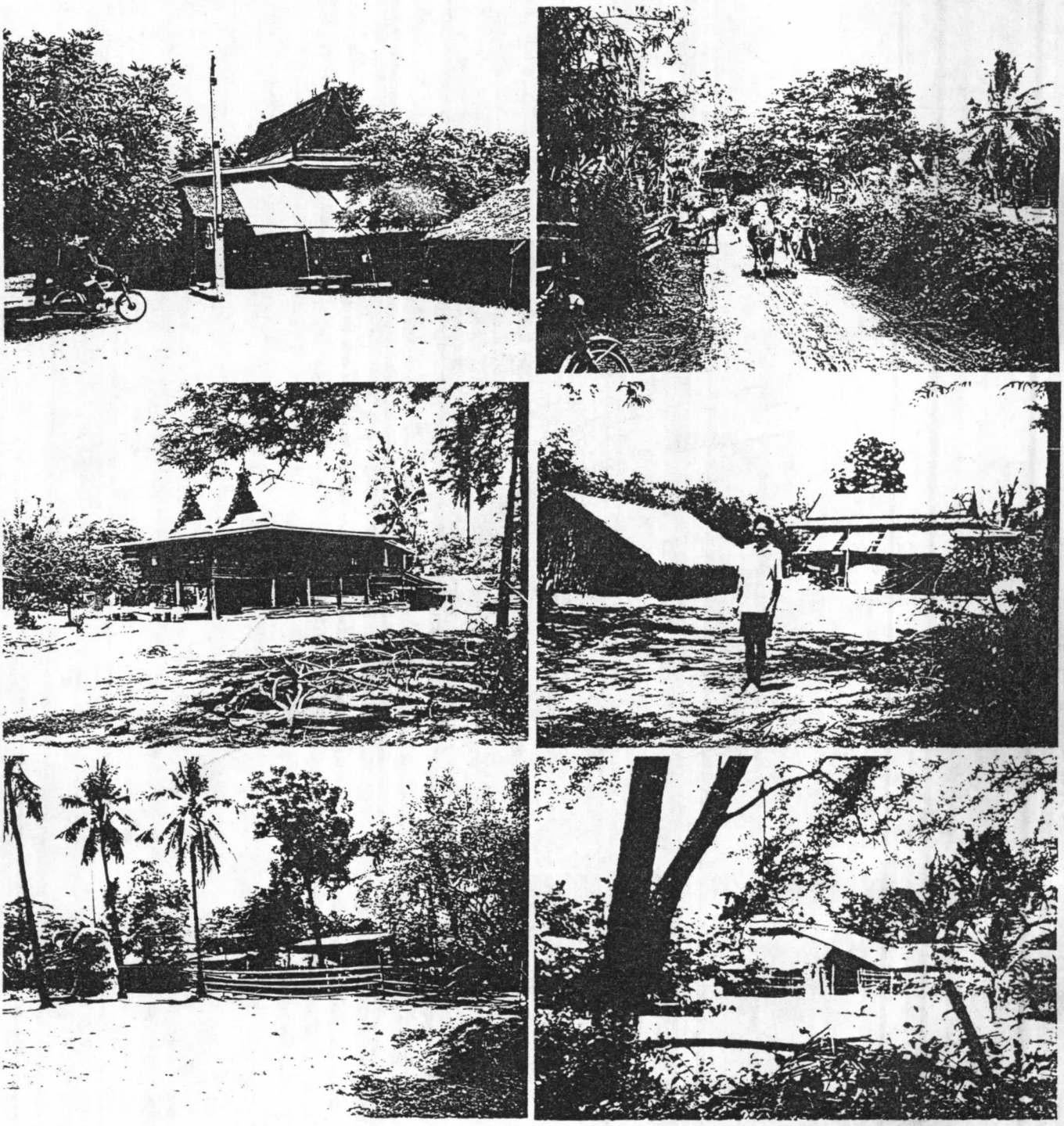

อัมพวา 7,642 ไร่ และในบางคนที 513 ไร่ (ตารางที่ 4.27 และแผนที่ 4.15) แต่ปัจจุบันมีพื้นที่นาเหลืออยู่เฉพาะในอำเภออัมพวาแห่งเดียว 7,024 ไร่ จากลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรดังกล่าวทำให้ชุมชนชาวนาในปัจจุบันลดน้อยลง อย่างไรก็ตามบทบาทชุมชนชาวนาที่เหลืออยู่ก็ยังมีความสำคัญต่อพื้นที่นี้พอสมควร โดยเฉพาะชุมชนชาวนาเก่าแก่ในที่ดอนตอนบนของอำเภอดำเนินสะดวก 5 แห่งที่ยังเหลืออยู่คือ ในตำบลเพงพวย คอนกรวย คอนคลัง บ้านไร่ และบัวงาม และในอำเภออัมพวาที่ตำบลเพรกหนามแดงและตำบลวัดประดู่ ดังจะกล่าวถึงรูปลักษณ์ของชุมชนและวิถีชีวิตของคนในชุมชนต่อไปนี้

1) ชุมชนชาวนาในอำเภอดำเนินสะดวก ปัจจุบันการทำนาที่พื้นที่นี้มีอยู่ใน 5 ตำบลคือ ตำบลเพงพวย คอนกรวย คอนคลัง บ้านไร่ และบัวงามเท่านั้น มีพื้นที่ทั้งสิ้น 22,304 ไร่ ลดลงจากปี 2530 / 31 ซึ่งมีพื้นที่นาเก็บเกี่ยวได้ 24,400 ไร่ โดยมีผลผลิตเฉลี่ยประมาณ 340 กิโลกรัมต่อไร่ ผลผลิตที่ได้ประมาณ 8 พันกว่าตัน ซึ่งได้น้อยกว่าปี 2532 เพราะผลผลิตเฉลี่ยปี 2532 เท่ากับ 399 กิโลกรัมต่อไร่ (แผนที่ 4.15)

การทำนาในดำเนินสะดวก ปัจจุบันทำได้เฉพาะนาปี ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงมกราคมปีถัดไป ข้าวพันธุ์ที่ปลูกส่วนใหญ่นิยมพันธุ์พื้นเมือง เหลืองประทิว ซึ่งจะให้ผลผลิตเป็นข้าวเปลือกที่มีเป็นข้าวสารชนิด 5 % และ 10 % ต้นทุนการผลิตข้าวในช่วง 3 - 4 ปีที่ผ่านมาประมาณ 2,700 - 2,900 บาทต่อตัน เมื่อเปรียบเทียบกับราคาขายข้าวเปลือกปัจจุบันเฉลี่ยประมาณ 4,500 บาทต่อตัน ชาวนามีรายได้ดีขึ้น แต่เมื่อคิดต้นทุนค่าแรงงานในครัวเรือนและค่าเสื่อมของวัสดุการผลิต ก็ยังไม่ดีเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามราคาข้าวเปลือกที่ขายได้นี้มีแนวโน้มสูงขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับราคาข้าวสารและปลายข้าวในตลาดกรุงเทพฯ เพราะโรงสีขนาดใหญ่จะปรับราคารับซื้อข้าวเปลือกให้สัมพันธ์กับระดับราคาข้าวสารและปลายข้าวตลาดกรุงเทพฯ ทำให้โรงสีขนาดเล็กปรับตาม สำหรับราคาข้าวเปลือกที่มีการซื้อขาย ณ หน้าลาน ราคาจะต่ำลงกว่าราคาหน้าโรงสีเมตริกตันละ 50 - 150 บาทขึ้นอยู่กับระยะทาง แต่ส่วนใหญ่ชาวนามักถูกพ่อค้าโกงราคาด้วยการชั่ง การตีชั้นข้าว การหักความชื้นและสิ่งเจือปน นอกจากนี้ชาวนายังนิยมขายข้าวเปลือกโดยการตวงถังตามความเคยชินทำให้การโกงทำได้ง่ายขึ้น

การขายข้าวเปลือกของชาวนาดำเนินสะดวกในปัจจุบันส่วนใหญ่ขายให้โรงสีขนาดกลางที่ตั้งอยู่ในอำเภอ 2 แห่ง ก่อนขายได้แบ่งส่วนหนึ่งไว้ทำพันธุ์และบริโภคโดยจ้างโรงสีสีเป็นข้าวสาร นอกจากขายให้โรงสีมีชาวนาบางกลุ่มโดยเฉพาะที่ยากจนและไกลเหล่งรับซื้อจะจำหน่ายข้าวเปลือกที่นวดเสร็จให้กับพ่อค้าเร่ หรือถ้าชาวนาเป็นหนี้พ่อค้าท้องถิ่นก็มักใช้หนี้เป็นผลผลิตเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จ ลักษณะนี้มักถูกพ่อค้านายทุนเอาเปรียบมาก ซึ่งรัฐพยายามแก้

ตารางที่ 4.27 แสดงพื้นที่นาข้าว, พืชไร่หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าว, มะพร้าว และพืชอื่นๆ ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ปี 2519

อำเภอ	เนื้อที่ปลูกข้าว (ไร่)	พืชไร่หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าว (ไร่)	มะพร้าว (ไร่)	พืชอื่นๆ (ไร่)	อำเภอ	เนื้อที่ปลูกข้าว (ไร่)	พืชไร่หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าว (ไร่)	มะพร้าว (ไร่)	พืชอื่นๆ (ไร่)
อ. ดำเนินสะดวก	43,673	15,721	6,058	7,560	อ. อัมพวา	7,672	419	38,215	6,924
ต. ดำเนินสะดวก	-	476	312	182	ต. แควอ้อม	-	-	1,297	250
บุนนาก์	420	2,861	1,633	1,350	ท่าคา	-	-	5,207	397
ดอนกรวย	4,162	2,000	150	1,100	บางแค	-	-	1,658	24
ดอนคลัง	7,935	-	-	-	บางช้าง	-	-	1,895	445
ดอนไผ่	188	1,852	50	442	บางนางลี่	-	-	2,746	415
ตาหลวง	-	1,578	1,076	495	ปลายโพงพาง	70	110	6,316	-
ท่านัด	-	2,700	34	2,640	แหรกหวายแดง	5,540	-	5,230	-
บัวงาม	8,250	790	-	600	อี่สาร	-	-	3,070	4,217
ท้ายไร่	16,320	-	25	-	วัดปรเขคุ่	2,062	309	4,220	595
ประสาทสิทธิ์	80	235	57	-	สวนหลวง	-	-	2,322	26
แพงพวย	5,940	1,864	341	100	เหมืองใหม่	-	-	4,254	159
ศรีสุราษฎร์	378	1,085	30	416	อ. บางคนที	513	2,835	21,028	2,277
สี่หมื่น	-	280	2,350	235	ต. กระดังงา	-	-	1,920	66
อ. เมืองสมุทรสงคราม	1,324	53	33,847	9,425	จอมปลวก	437	521	1,283	262
ต. คลองเขิน	-	-	2,947	-	ดอนมะโรงา	40	1,670	801	1,027
คลองโคน	60	-	767	204	บางกระบือ	-	-	1,277	-
ท้ายหาด	8	33	1,136	20	บางกุ้ง	-	50	1,157	169
บางคะเคียน	-	20	5,270	-	บางคนที	-	131	1,790	-
บางแก้ว	-	-	320	-	บางนกแขวก	-	-	736	-
บางขันแตก	520	-	5,285	-	บางพรม	-	-	1,460	36
บางจะเกร็ง	-	-	113	-	บางยี่รงค์	-	305	3,939	-
ม่วงปรก	-	-	2,669	-	บางสนุก	-	50	3,679	480
ลาดใหญ่	736	-	7,745	-	ยายแพง	-	108	980	2
แหมใหญ่	-	-	7,595	-	โรงหีบ	-	-	2,006	235

ที่มา : รายงานการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้าน พ.ศ.2519 สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

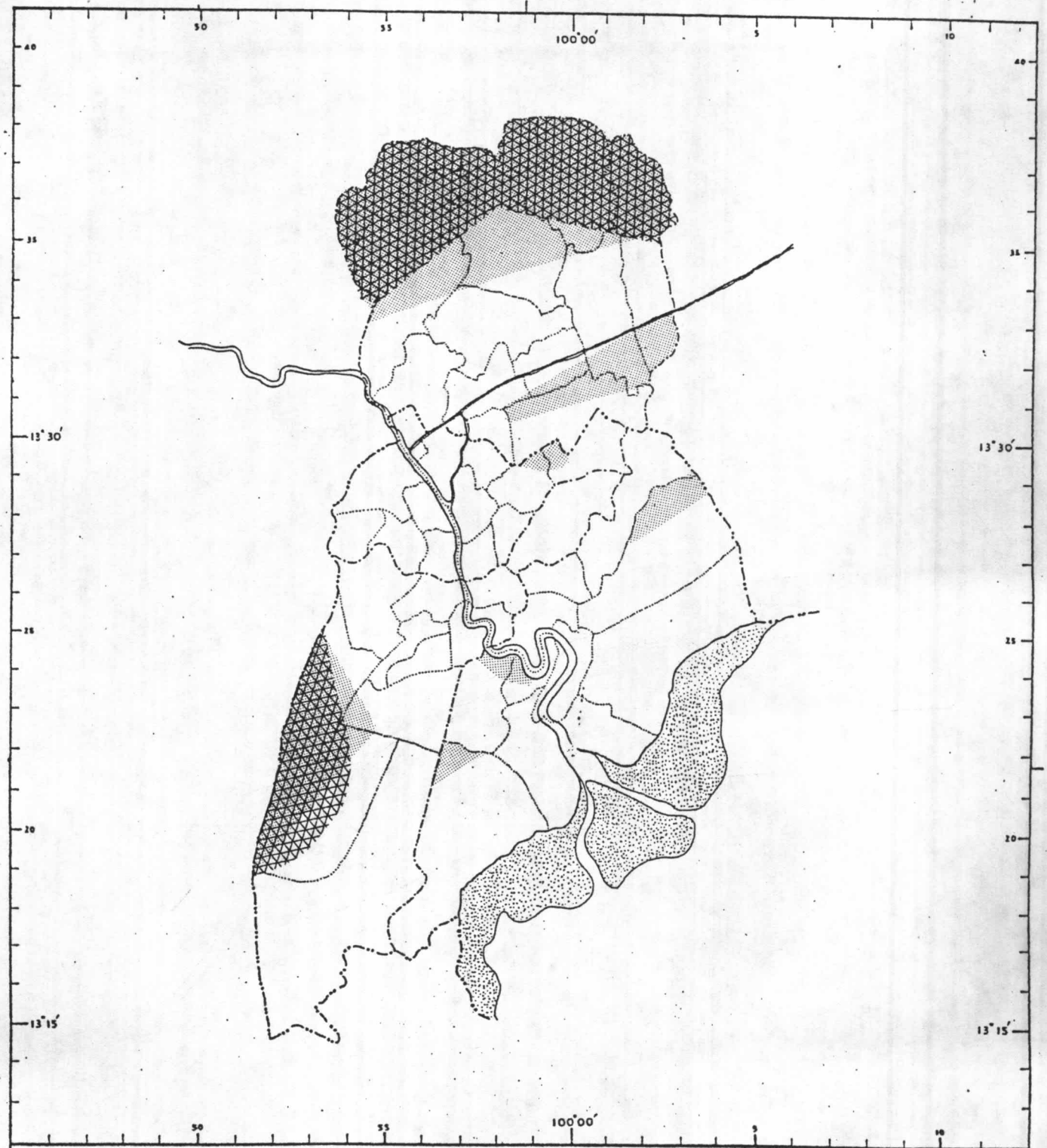

แผนที่ 4.15 **แสดงพื้นที่นา. ปี** 2519 **และ** 2531

สัญญลักษณ์

พื้นที่นาข้าว ปี 2531

พื้นที่นาข้าว ปี 2519

มาตราส่วน 1 : 250,000

การศึกษารูปแบบชุมชนและการใช้ที่ดิน ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

ปัญหาโครงการให้ชาวนาเป็นหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เกษตร

วิถีชีวิตชุมชนชาวนาอำเภอคำเนินสะดวก

จากการสำรวจพื้นที่ชุมชนชาวนาร่วมกับพัฒนากร เมื่อวันพุธที่ 10 กรกฎาคม 2534 และสัมภาษณ์นายชื่น ศรีคง ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลบ้านไร่ คุณลุงสุข อุยนาคธรรม คุณยายไสย ศรีคง นายยอดยิ่ง ลิ่มมั่น ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ตำบลบ้านไร่ นายบุญชู สระพัง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ตำบลบ้านไร่ นายรโรง ขุนวิเศษ นายเผือก อินจีน หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านไร่ และการแสดงความคิดเห็นของชาวนาและเจ้าหน้าที่เกษตร ได้ทราบรายละเอียดชุมชนดังนี้

ก) ลักษณะการประกอบอาชีพ

พื้นที่นาในอำเภอคำเนินสะดวกส่วนใหญ่เป็นที่นาดอน อยู่ทางตอนเหนือของอำเภอ บริเวณตำบลบ้านไร่ , ดอนคลัง , ดอนกรวย , แพงพวยและบัวงาม การครอบครองที่นามีทั้งที่เป็นของตนเองและเป็นที่เช่า การถือครองที่นาที่เป็นของตนเองเฉลี่ยประมาณ 5 - 10 ไร่ เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและมีที่นาแปลงเล็กๆ อยู่ด้วย และเช่าที่นาไกลจากบ้านทำเพิ่มอีก 20 - 40 ไร่ รวมแล้วชาวนามีพื้นที่เฉลี่ยในการทำนาประมาณ 30 ไร่ต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่ใช้แรงงานในครัวเรือนเพียง 2 - 3 คน ทั้งที่ครอบครัวมีขนาด 5 - 8 คน แรงงานจ้างจึงมีความสำคัญมากโดยเฉพาะในช่วงเก็บเกี่ยว ทั้งนี้เพราะแรงงานหนุ่มสาวในครัวเรือนนิยมไปทำงานรับจ้างในสวน ดายหญ้าถอนหญ้า เก็บผักผลไม้ ลอกเลน ได้ค่าแรงดีกว่าประมาณ 70 - 80 บาทต่อวัน นอกจากนั้นยังได้ผักผลไม้ติดมือกลับมาเป็นอาหารในแต่ละวันช่วยให้มีเงินเก็บออม ครอบครัวชาวนาถือว่ารายได้ส่วนนี้มีความสำคัญมาก เพราะสามารถช่วยปลดหนี้สินและเลี้ยงครอบครัวได้ การทำนาเป็นเพียงอาชีพตั้งเดิมที่ทำเพื่อให้มีข้าวเก็บกินตลอดปี รายได้จากการทำนาอย่างดีแค่เสมอตัวและพอมีซื้อกับข้าวได้ แต่ถ้าเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องกู้ยืม

ลักษณะการทำนา ชาวนาคำเนินสะดวกทำนาในที่ฝืนใหญ่ ไม่ค่อยซอยคันนา อาศัยน้ำฝนเป็นหลักและได้พึ่งพาระบบชลประทานบ้างในบางพื้นที่ แต่ระบบชลประทานมักสร้างปัญหา เพราะกักน้ำให้กับพื้นที่ที่ราบสุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนบนในจังหวัดสุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี เป็นการปิดทางน้ำธรรมชาติที่เคยอุดมสมบูรณ์ในคำเนินสะดวก ปัจจุบันชาวนาในพื้นที่ต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำทุกปี ทำให้ชาวนาเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นมากขึ้น ที่ยังเหลืออยู่คือคนสูงอายุที่ยังมีแรงทำตามความเคยชิน และได้อาศัยแรงงานจ้างมาช่วยลงแขกในช่วงเก็บเกี่ยว โดยแรงงานเหล่านี้มาจากจังหวัดสุพรรณบุรีค่าแรงเกี่ยวประมาณ 150 - 200

บาทอยู่ที่ความยากง่ายของพื้นที่และช่วงจังหวะการขาดแคลนแรงงานมากน้อยเพียงใด

ข้าวพันธุ์ที่ปลูกคือ เหลืองประทิวและข้าวหอมคอกมะลิ โดยนิยมปลูกพันธุ์เหลืองประทิวมากกว่าประมาณ 2 ใน 3 ส่วนไว้เพื่อบริโภคและเพื่อขายเป็นข้าวเปลือก ส่วนข้าวหอมมะลิปลูกน้อยไว้ตำข้าวเม่าขาย ชาวนาเริ่มไถนาเดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยวเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคม ผลผลิตที่ได้เฉลี่ยประมาณ 35 - 40 ถังต่อไร่ เมื่อหักค่าใช้จ่ายต่างๆ แล้วรวมทั้งค่าเช่าที่นา ไม่ว่าจะเป็นการคิดค่าเช่าแบบปันส่วนข้าว 1 ใน 3 หรือ 2 ใน 5 (คือคิดค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก 1 ส่วนจากข้าวเปลือกที่ผลิตได้ 3 ส่วน หรือ 2 ส่วนจาก 5 ส่วน) หรือการเสียค่าเช่าเป็นตัวเงิน 200 - 300 บาทต่อไร่ต่อปี แต่ส่วนใหญ่ชาวนาไม่ค่อยมีเงินสดเสียค่าเช่าที่ดินเพราะเก็บไว้ใช้จ่ายในส่วนอื่นๆ รวมคิดค่าใช้จ่ายในการทำนาประมาณ 1,000 บาท หักค่าใช้จ่ายแล้วชาวนาจะมีข้าวเปลือกเหลือขายและบริโภคประมาณ 15 - 20 ถังต่อไร่ ปกติชาวนาเก็บข้าวไว้บริโภคและทำพันธุ์ประมาณ 1 เกวียน เท่ากับ 100 ถังหรือ 1,000 กิโลกรัม (ข้าวเปลือกเมื่อสีเป็นข้าวสารได้ 600 กิโลกรัมหรือ 40 ถัง น้ำหนักข้าวสาร 1 ถัง เท่ากับ 15 กิโลกรัม) เหลือขายประมาณ 3 - 4 เกวียนต่อปี คิดเป็นเงินประมาณหมื่นกว่าบาท แต่ถ้าชาวนาเป็นหนี้ซึ่งปกติจะกู้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ปีละ 1 - 2 หมื่นบาทต่อครัวเรือน ชาวนาจะไม่มีเงินเหลือเก็บและอาจจะต้องเป็นหนี้สินเพิ่มพูน หรือไม่มีโอกาสปลดหนี้เลยถ้าปีใดแล้งมากๆ จำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวนาต้องหารายได้เพิ่มจากการทำอาชีพเสริม ปัจจุบันนิยมการรับจ้างทำงานตามสวน

สำหรับการขายผลผลิตข้าว ปกติจะมีพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีมารับถึงบ้าน ราคาที่ซื้อขายขึ้นอยู่กับช่วงฤดูกาลและจำนวนผลผลิตอยู่ระหว่าง 3,800 - 4,200 บาท ปกติชาวนาจะถูกโรงสีหรือพ่อค้าคนกลางเอาเปรียบอยู่แล้ว โดยจะคิดน้ำหนักข้าวเปลือก 1 ถัง เท่ากับ 11 กิโลกรัมเท่านั้น (ข้าวเปลือก 1 ถังวัดจริงเท่ากับ 10 กิโลกรัม) ข้าวที่ชาวนาเก็บไว้เพื่อบริโภคโรงสีจะสีให้โดยไม่คิดค่าใช้จ่ายแต่ชาวนามักจะได้ข้าวไม่ครบตามจำนวน และโรงสียังได้เกลบและปลายข้าวไว้ขายอีก

ข) <u>ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน</u>

การตั้งถิ่นฐานของชาวนาค่อนข้างสะดวก มีลักษณะเป็นหมู่บ้านชาวนาอยู่รวมกันหลายๆ หลังคาเรือน ที่ตั้งหมู่บ้านจะแยกจากที่นาห่างไกลกันเป็นกิโลเมตรแบบนารวมคล้ายกับภาคอีสาน การเดินทางไปทำนาใช้รถจักรยานยนต์ตามถนน กสช. ซึ่งอดีตเคยเป็นทางเกวียน ลักษณะบ้านมีทั้งของครัวเรือนเดี่ยวแบบครอบครัวขยายในแต่ละขอบเขตรั้วที่มีพื้นที่มาก

ภายในมีลานนวดข้าว ยุ้งฉางหรือกะส่อมไม้ไผ่เก็บข้าว และหรือมีเล้าหมูเล้าไก่และโรงเรือนวัวควาย ชาวนาที่มีบ้านลักษณะนี้ค่อนข้างมีฐานะดี ในหมู่บ้านหนึ่งๆ จะมีอยู่เพียงประมาณ 5 % ของครัวเรือนทั้งหมดเท่านั้น ส่วนอีกลักษณะหนึ่ง เป็นกลุ่มบ้านญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านกระจุกตัวหลายครัวเรือน ไม่มีรั้วกั้นบริเวณมีเพียงหลักเขตหรือแนวต้นไม้บ่งบอกขอบเขต ลักษณะตัวบ้านเป็นหลังเดี่ยวขนาดเล็ก มีที่โล่งเชื่อมต่อถึงกันทั้งหมู่บ้าน โดยทั่วไปรูปแบบบ้านเป็นเรือนไม้ 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นใต้ถุนโล่งใช้พักผ่อน ทำกิจกรรมในระหว่างวันและเก็บของต่างๆ ชั้นบนมีระเบียงโล่งด้านหน้า อาจมีห้องครัวด้านข้าง ภายในเป็นที่โล่งอาจแบ่งเป็นห้อง ปัจจุบันหมู่บ้านชาวนามีไฟฟ้าใช้ทั่วถึงทุกครัวเรือน ใช้น้ำบ่อขุดใต้ดินเพื่ออุปโภคและบริโภคน้ำฝน

ปัญหาที่ชาวนากำลังประสบอย่างมากในปัจจุบันคือ ขาดแคลนน้ำ และแรงงานในการทำนา ต้องจ้างแรงงานทำนาทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ผลผลิตน้อยลงชาวนาเป็นหนี้มากขึ้น คนหนุ่มสาวไม่สืบทอดอาชีพต่อแต่ไปทำอาชีพอื่น คาดว่าอีก 10 ปีข้างหน้าที่ดินจะถูกเปลี่ยนมือไปอยู่ในกลุ่มการทำสวนมากขึ้น เพราะช่วง 2 - 3 ปีที่ผ่านมาพื้นที่นาลดลงโดยเฉพาะที่ตำบลแพงพวยมีการเปิดสวนใหม่ๆ เหลือที่นาน้อยมาก บางพื้นที่มีการทำบ่อปลา กุ้งก้ามกราม นอกจากนี้ที่นาบางแห่งถูกบั่นที่ดินของนายทุนนอกพื้นที่กลายเป็นที่ดินทิ้งร้างรอเก็งกำไร อย่างไรก็ตามชาวนาส่วนใหญ่ก็ยังมีที่ปลูกบ้านเป็นของตนเอง

2) ชุมชนชาวนาอัมพวา ปัจจุบันการทำนาในจังหวัดสมุทรสงครามมีเหลืออยู่ในเขตตำบลแพรกหนามแดงและตำบลวัดประดู่ อำเภออัมพวาเท่านั้น เป็นนาปักดำที่ทำได้เพียงปีละครั้ง การเพาะปลูกยังต้องอาศัยน้ำฝน และเนื่องจากมีพื้นที่บางส่วนติดชายฝั่งทะเล หากปีใดฝนตกน้อยจะทำให้มีปัญหาน้ำเค็มเข้าไปทำความเสียหายให้กับพื้นที่นาที่ติดชายฝั่งทะเลได้ ฤดูกาลผลิตปี 2530 / 2531 มีพื้นที่ทำนาทั้งสิ้น 7,210 ไร่ (ดูตารางที่ 4.28) แผนที่ 4.15

ภาวะการผลิตและผลผลิตในฤดูการผลิตปี 2530 / 31 การทำนาในอัมพวาประสบกับปัญหาฝนทิ้งช่วง เมื่อต้นฤดูการผลิตทำให้ต้นข้าวที่ปักดำไปแล้วได้รับความเสียหาย แต่ก็สามารถปลูกทดแทนซ่อมเสริมได้ทัน อย่างไรก็ตามผลผลิตที่ได้ก็ยังลดลงกว่าปี 2529 / 30 คิดเป็นร้อยละ 14.04 ทั้งนี้เนื่องจากผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ในปี 2530 / 31 ลดลงเหลือ 400 กิโลกรัมต่อไร่ ขณะที่ในปี 2529 / 30 ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่เป็น 460 กิโลกรัมต่อไร่ แต่พื้นที่เพาะปลูกทั้ง 2 ปีเท่ากันคือ 7,210 ไร่ (ดูตารางที่ 4.29)

ภาวะตลาดและความเคลื่อนไหวของราคาฤดูการผลิตปี 2530/31 ผลผลิตข้าวเปลือกของอัมพวาเริ่มออกสู่ตลาดตั้งแต่ปลายเดือนธันวาคม โรงสีเร่งรับซื้อข้าวเปลือก

ตารางที่ 4.28 พื้นที่ทำนาของจังหวัดสมุทรสงคราม

ฤดูการผลิตปี	พื้นที่ (ไร่)		
	เพาะปลูก	เสียหาย	เก็บเกี่ยว
2526/27	7,457	10	7,447
2527/28	7,449	1,229	6,150
2528/29	7,460	977	6,483
2529/30	7,210	-	7,210
2530/31	7,210	-	7,210
2531/32	7,024	-	7,024

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม

ตารางที่ 4.29 ปริมาณผลผลิตและมูลค่าข้าวเปลือกของจังหวัดสมุทรสงคราม

ฤดูการผลิต	พื้นที่เก็บเกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)	ผลผลิตรวม (ตัน)	ราคาเฉลี่ย (บาท/ตัน)	มูลค่า (ล้านบาท)
2526/27	7,447	450	3,351	2,299	10.05
2527/28	6,150	450	2,768	2,857	7.91
2528/29	6,483	400	2,600	2,515	6.54
2529/30	7,210	460	3,355	2,555	8.52
2530/31	7,210	400	2,884	4,216	12.16
2531/32	7,024	450	3,160	4,110	12.99

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม

ตั้งแต่ต้นฤดู ภาวะการซื้อขายจึงคล่องตัวตั้งแต่ต้นฤดู ขณะที่ผลผลิตออกสู่ตลาดน้อยทำให้ระดับราคาที่ซื้อขายมีระดับค่อนข้างสูงในเดือนธันวาคม ราคาเฉลี่ยเมตริกตันละ 3,700 บาท เมื่อถึงเดือนมกราคมระดับราคาเคลื่อนไหวสูงขึ้นเป็นเมตริกตันละ 4,300 บาท นับว่าในปีนี้ภาวะตลาดข้าวอยู่ในเกณฑ์ที่คล่องตัวสูง (ดูตารางที่ 4.29)

วิถีชีวิตชุมชนชาวนาในอัมพวา

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่ นายศิริ เจริญเนตร์ ,อดีตผู้ใหญ่ นายสุดใจ สุขประเสริฐ , นายสมบูรณ์ แคงอรุณ กรรมการหมู่บ้านรั้ว และชาวนาตำบลเพรกหนามแดง อำเภออัมพวา วันพุธที่ 26 มิถุนายน 2534 ได้ทราบว่าบ้านรั้วเป็นหมู่บ้านที่ทำนาข้าวถึง 90 % ที่เหลือทำสวน เลี้ยงปลา ที่นาส่วนใหญ่เป็นที่ดินมีโฉนดแต่มีเจ้าของที่ดินเพียงไม่กี่ราย โดยเจ้าของที่ดินได้รับมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยเจ้าขุนมูลนายแล้วให้ชาวนาเช่าทำกินมานานกว่า 50 ปี ตั้งแต่ที่ดินราคาไร่ละหนึ่งชั่ง ให้เช่าไร่ละ 35 บาทต่อปี ปัจจุบันให้เช่าโดยคิดค่าเช่าเป็นข้าวไร่ละ 10 ถัง เก็บผ่านโรงสี (เจ้าของที่ดินชอบที่จะเก็บกินค่าเช่ามากกว่าการขายที่ดินให้ชาวนา และชาวนาก็ไม่มีโอกาสหาเงินก้อนมาซื้อที่ในราคาไร่ละเป็นแสนได้ ชาวนาส่วนใหญ่เช่าที่ทำนาจึงไม่พยายามลงทุนใดๆ เพราะไม่แน่ใจในการเช่าปีต่อไป เห็นได้จากการที่ชาวนาจะไม่ค่อยปลูกยุ้งฉางมักนำข้าวเปลือกไปฝากไว้ขายที่โรงสี เพราะถ้าชาวนาลงทุนปลูกสร้างยุ้งฉางในปีนี้ 30,000 - 50,000 บาท พอถึงปีหน้าเจ้าของเปลี่ยนใจไม่ให้เช่าหรือขายที่ให้ผู้อื่น ชาวนาก็ต้องขาดทุนทันที และยังต้องดิ้นรนหาที่ทำกินใหม่หรือต้องตามหาเจ้าของใหม่เพื่อขอเช่าต่อในช่วงที่ยังไม่มีการใช้ประโยชน์ใดๆ

ก) ลักษณะการประกอบอาชีพ

ลักษณะการทำนา มีทั้งการทำนาในที่สุมและที่ดอน ในอดีตทำนาแบบธรรมชาติอาศัยน้ำฝนและน้ำคลองตามฤดูกาล ใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง เหลืองประทิว กาหลง สร้อยชิง ผลผลิตที่ได้ประมาณ 30 ถังต่อไร่ ปัจจุบันมีระบบชลประทานในพื้นที่ผลผลิตที่ได้ประมาณ 40 ถึง 50 ถังต่อไร่ ข้าวพันธุ์ที่ให้ผลเร็วและมากคือพันธุ์สร้อยชิง เป็นข้าวที่มีสีเหลืองเข้ม รองลงมาคือกาหลงและเหลืองประทิว ในปีหนึ่งๆ ชาวนาจะได้ข้าวเก็บไว้กินและเป็นทุนประมาณ 3 เกวียนต่อครัวเรือน หลังจากหักค่าใช้จ่ายทุกอย่างแล้วมีรายได้ต่อปีประมาณหมื่นกว่าบาท (ข้าวราคาเกวียนละ 4,200 บาท) อย่างไรก็ตามชาวนาก็ยังคงเป็นหนี้หมุนเวียนธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ปีละประมาณ 2 หมื่นบาท นอกจากนี้มีการกู้ยืมระหว่างญาติพี่น้อง การทำนาในพื้นที่ทำได้เพียงปีละครั้งระหว่างเดือนธันวาคมถึงเดือนกรกฎาคม ส่วนใหญ่ใช้แรงงานในครัวเรือน

เป็นหลักแต่ในช่วงปักดำต้องจ้างแรงงานหรือมีการลงแขกในกลุ่มบ้านเดียวกัน โดยอาจไปลงแรงเองหรือส่งใครไปแทนก็ได้แล้วจ่ายเป็นค่าจ้าง เมื่อหมดหน้านาหนุ่มสาวจะออกไปรับจ้าง เก็บผัก ส่วนใหญ่เป็นไร่พริกในละแวกบ้าน ปัจจุบันเริ่มออกไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมบ้าง ส่วนผู้เฒ่าอยู่บ้านถอนหญ้าแต่งที่นาเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับการทำนาในรอบต่อไป

การครอบครองพื้นที่ทำกินของชาวนาประมาณ 20-50 ไร่ต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นที่เช่า กรณีที่ชาวนามีที่นาถึง 50 ไร่นั้นโดยแท้จริงชาวนามีที่เป็นของตนเองเพียงประมาณ 10 - 20 ไร่เท่านั้น แต่เพราะมีกำลังทุนที่สามารถเช่าที่ว่างใกล้เคียงทำเพิ่มได้อีกจึงทำนาเพิ่มโดยจำเป็นต้องจ้างแรงงานอีกประมาณ 700 - 800 บาทต่อไร่ (รวมค่าไถ ปักดำ ถอนและเกี่ยว) เฉลี่ยแล้วชาวนาจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการทำนารวมค่าปุ๋ยและยาฆ่าแมลงแล้วประมาณ 900 - 1,000 บาทต่อไร่ จากสาเหตุที่ชาวนาไม่มีที่ดินเป็นของตนเองการพัฒนาพื้นที่ทำกินในชุมชนจึงมีน้อย ถึงแม้ว่าทางการจะพยายามส่งเสริมให้มีการทำไร่นาสวนผสมชาวบ้านก็ยังไม่กล้าเสี่ยง ยกเว้นว่ารัฐสามารถปฏิรูปที่ดินให้ชาวนามีที่ดินเป็นของตนเองแค่ 5 - 10 ไร่ โดยใช้การจัดสรรผ่อนระยะยาวการทำนาในพื้นที่นี้ก็จะดีขึ้น อย่างไรก็ตามทุกวันนี้ชาวนาก็ยังสู้ทำนาเพราะมีความหวังอยู่แค่ให้สามารถปลูกข้าวเลี้ยงครอบครัวให้รอดในปีหนึ่งๆ เท่านั้น

การจำหน่ายผลผลิต สำหรับในหมู่บ้านชาวนาหมู่ที่ 3 ช่วงแรกที่ผลิตข้าวเบื่อก็มีหน่วยงานทหารในจังหวัดราชบุรีเป็นลูกค้าประจำมารับซื้อถึงบ้าน โดยให้ราคาดีกว่าโรงสี ส่วนข้าวที่เหลือจะฝากโรงสีที่อยู่ใกล้ๆ ในราชบุรีเก็บและสีขายตามราคาท้องตลาด รวมทั้งข้าวที่เหลือไว้บริโภคก็จะนำไปฝากสีเช่นเดียวกับที่ดำเนินสะดวก แต่สำหรับการขายข้าวและปลาในหมู่บ้านที่ 6 จะมีพ่อค้าประจำเป็นผู้มารับซื้อถึงบ้าน การขายข้าวในแพรกหนามแดงปัจจุบันนี้ค่อนข้างได้ราคาดีตามราคาประกัน

สำหรับการทำไร่นาสวนผสมนั้น จากการสำรวจพื้นที่หมู่บ้านชาวนาหมู่ที่ 6 ตำบลแพรกหนามแดง ซึ่งอยู่ทางตอนล่างถนนธนบุรี-ปากท่อ ใกล้ๆ บริเวณนากุ้งปรากฏว่าในระยะหลังมีการทำนาและเลี้ยงปลาควบคู่กันไปเป็นส่วนใหญ่ และบางแห่งเลี้ยงไก่และปลูกผักด้วยเป็นลักษณะไร่นาสวนผสม การทำนาลักษณะนี้ชาวนาจะมีขนาดผืนดินไม่กว้างใหญ่เหมือนนาข้าวที่ทำกันจริงจัง และมีพื้นที่อยู่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกับที่นาคล้ายกับชาวสวน ลักษณะบ้านเหมือนบ้านชาวนาทั่วๆ ไปคือ เป็นบ้านไม้มีใต้ถุนไว้ทำกิจกรรมเอนกประสงค์ เก็บของ และพักผ่อน จากความสำเร็จของการทำบ่อปลาในไร่นาสวนผสมนี้เองต่อมาได้เป็นตัวอย่างของการทำนาปลาทดแทนการทำนากุ้งที่มีปัญหาของชาวนากุ้งแพรกหนามแดงในปัจจุบัน

ข) ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวนา ไม่ว่าหมู่บ้านชาวนาหรือชาวนาที่ทำไร่นาผสมผสานมักจะสร้างบ้านบริเวณใกล้ลำคลองสายหลักๆ ถ้าเป็นหมู่บ้านชาวนาจะอยู่กันเป็นกลุ่มระหว่างเครือญาติ 5 - 10 ครัวเรือน แยกพื้นที่อยู่อาศัยต่างหากจากที่ทำนา แต่ถ้าเป็นบ้านชาวนาสวนผสมพื้นที่อยู่อาศัยจะเป็นส่วนหนึ่งในที่ทำกิน สำหรับการสร้างบ้านเรือนของชาวนาก็เช่นเดียวกับบ้านชาวนาทั่วๆ ไปคือ สร้างบ้านถาวรอยู่ในที่นาตัวเองและสร้างเรือนมุงจากในที่เช่า ทุกบ้านต้องมีภาชนะเก็บน้ำไว้ดื่มกิน เพราะน้ำในคลองเป็นน้ำกร่อย

4.8 สรุปรูปแบบชุมชนปัจจุบันในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

จากผลการศึกษาลักษณะการใช้ที่ดินสามารถแบ่งรูปแบบชุมชนในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างได้ 3 รูปแบบคือ ชุมชนชาวสวน ชุมชนชาวประมง และชุมชนชาวนา ซึ่งจะสรุปได้ดังต่อไปนี้

4.8.1 ชุมชนชาวสวน ประกอบด้วยชุมชนชาวสวนในจังหวัดสมุทรสงคราม และชุมชนชาวสวนค้างเนินสะควก

1) ชุมชนชาวสวนจังหวัดสมุทรสงคราม เป็นรูปแบบชุมชนที่มีความสำคัญมากที่สุดของบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง เกษตรกรส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวเป็นหลัก ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ สวนมะพร้าวผลปลูกมากในอำเภอบางคนที และสวนมะพร้าวน้ำตาลซึ่งปลูกมากในอำเภอเมืองฯ และอำเภออัมพวา นอกจากนี้มีการปลูกผลไม้จำพวกลิ้นจี่ ส้มโอและกล้วยเป็นพืชเสริมด้วย การใช้พื้นที่ทำสวนทำเป็นร่องสวนทั้งหมดเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาที่เกิดจากน้ำเค็ม **ลักษณะการทำสวนของชาวสมุทรสงครามเป็นการทำอาชีพตามบรรพบุรุษ ใช้วิธีทางธรรมชาติในการผลิตคือขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพ จึงไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงและไม่ตามตลาด จัดอยู่ในลักษณะเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ (NATURAL BASED AGRICULTURE) ดังเดิม**

วิถีชีวิตของเกษตรกรเขตอำเภอเมืองฯ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวน้ำตาล ใช้แรงงานภายในครอบครัวซึ่งปัจจุบันเหลือแต่ผู้สูงอายุ ประกอบกับการจ้างแรงงานในช่วงปาดตาลหายาก ทำให้ชาวสวนบางส่วนหันมาเก็บมะพร้าวผลมากขึ้นแทนการทำสวนมะพร้าวตาล สำหรับการตั้งถิ่นฐานก็ยังให้ความสำคัญต่อการตั้งบ้านเรือนริมน้ำมากกว่า

บนบก และการขนส่งผลผลิตทางน้ำก็ยังมีความสำคัญอยู่ ในขณะที่การขนส่งทางบกเริ่มมีบทบาทมากขึ้น อย่างไรก็ตามสำหรับชาวสวนแม่น้ำลำคลองยังมีความสำคัญต่อการอุปโภคบริโภค

วิถีชีวิตของเกษตรกรเขตอำเภออัมพวา ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวนน้ำตาลเช่นเดียวกับอำเภอเมืองฯ แต่ในระยะ 3 - 4 ปีที่ผ่านมาเริ่มเปลี่ยนไปทำสวนมะพร้าวผลมากขึ้น เนื่องจากคนหนุ่มสาวออกไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้ขาดแคลนแรงงานช่วยในสวน คาดว่าในอีก 3 - 5 ปีข้างหน้าอาจหันไปทำสวนมะพร้าวผลกันหมด สำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวสวนที่นี่ก็ยังให้ความสำคัญต่อริมแม่น้ำลำคลองมาก แต่ก็มีบางส่วนย้ายมาอยู่ริมถนนที่ตัดผ่านพื้นที่สวน ส่วนใหญ่เป็นร้านค้าตามจุดรถโดยสาร สำหรับความสัมพันธ์ของชาวบ้านในปัจจุบันเริ่มเห็นห่างกันมากขึ้น เพราะชาวสวนต้องทำงานทั้งวันและบ้านเรือนตั้งอยู่ห่างกัน จะพบกันก็ต่อเมื่อมีงานบุญงานกุศลเท่านั้น

ส่วนวิถีชีวิตของเกษตรกรชาวบางคนที ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าวผลเป็นหลัก และเนื่องจากได้รับอิทธิพลการทำสวนค้าเนินสะดวกจึงมีการทำสวนผลไม้หลายชนิดฯ ทั้งองุ่น ลิ้นจี่ และทำสวนผักต่างๆ นอกจากนี้มีการปลูกพืชแซมเช่น กล้วยน้ำว้า รถไถในสวนมะพร้าวด้วย จัดว่าเป็นพื้นที่ที่ทำสวนผสมผสานมากที่สุดของจังหวัดสมุทรสงคราม การทำสวนส่วนใหญ่ก็ยังคงใช้แรงงานในครัวเรือนเช่นเดียวกับอำเภอเมืองฯ และอำเภออัมพวา และมีปัญหาขาดแคลนแรงงานในสวนมะพร้าวตาลเช่นกัน สำหรับการตั้งบ้านเรือนและการขนส่งผลผลิตก็ยังให้ความสำคัญต่อแม่น้ำลำคลอง

2) ชุมชนชาวสวนค้าเนินสะดวก อำเภอค้าเนินสะดวกเป็นพื้นที่เกษตรที่มีสวนผักผลไม้อุดมสมบูรณ์มากที่สุดในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง สวนผลไม้ที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของชาวสวนค้าเนินสะดวกมากที่สุดคือ สวนองุ่น ส่วนผักที่มีชื่อเสียงคือถั่วฝักยาวและแตงกวา แต่ปัจจุบันมีแนวโน้มหันไปปลูกพุทรา ข้าวโพดฝักอ่อนและหน่อไม้ฝรั่งมากขึ้น เพราะเป็นพืชที่ใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงน้อยทางราชการส่งเสริม และสามารถทำรายได้ดีสม่ำเสมอตลอดปี การทำสวนของค้าเนินฯ จัดเป็นประเภทสวนโล่ง ปลูกพืชระบบผสมผสานหลายๆ อย่างแต่แยกประเภทไม่ปะปนกัน และใช้ประโยชน์ที่ดินโดยไม่ทิ้งว่างทุกฤดูกาล นอกจากนี้มีความก้าวหน้าทันสมัยตลอดเวลา **สรุปได้ว่าลักษณะการทำสวนของค้าเนินสะดวกเป็นเกษตรกรรมแบบเร่งรัด (INTENSIVE CULTIVATION OR AGRICULTURE)**

วิถีชีวิตของชาวสวนที่นี่ ส่วนใหญ่ทำสวนโดยใช้แรงงานครัวเรือนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะมีแรงงานลูกหลานช่วย แต่จำเป็นต้องจ้างแรงงานเพิ่มเพราะสวนที่นี่ต้องมี

การดูแลรักษามาก เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพดีตลอดปี ชาวสวนจะใช้ชีวิตอยู่กับงานในสวนและบ้านสวนริมน้ำเป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยมีการปะทะทางสังคมยกเว้นในกรณีที่มีงานบุญงานกุศล ทำให้ความสัมพันธ์ในละแวกบ้านน้อยลง อย่างไรก็ตามชาวสวนก็ยังมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามแบบอย่างของสังคมเกษตรกรรม

4.8.2 <u>ชุมชนชาวประมง</u> ประกอบด้วยชุมชนชาวประมง ชุมชนชาวนาเกลือ และผู้ประกอบการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง

1) ชุมชนชาวประมง ทำประมงน้ำเค็มเป็นส่วนใหญ่ เป็นฐานเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดของการเกษตรกรรมจังหวัดสมุทรสงคราม มีมูลค่าประมาณร้อยละ 50 ของมูลค่าที่ได้รับจากการเกษตรกรรม ความสำคัญของชุมชนชาวประมงมีมาตั้งแต่เริ่มการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่และพัฒนามากขึ้นเรื่อยๆ จนปัจจุบันมีชุมชนศูนย์กลางเมืองแม่กลองเป็นศูนย์ประมงที่สำคัญ แต่ในระยะหลังนี้การประมงเริ่มเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นการทำประมงน้ำตื้นมากกว่า เพราะมีมาตรการการอนุรักษ์สัตว์น้ำเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ทางทะเลลดลง ทำให้ไม่สามารถทำการประมงได้ดีดังเดิม ประกอบกับการออกทะเลไกลเป็นการเสี่ยงต่อชีวิตและทรัพย์สิน ชาวประมงจึงหันมาทำประมงในชายฝั่งใกล้บ้านแทนโดยอาศัยการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง โดยเฉพาะในช่วง 5 - 6 ปีที่ผ่านมาชาวประมง ชาวนาเกลือ หรือแม้กระทั่งชาวสวนบางส่วนได้เปลี่ยนมาทำธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มเป็นจำนวนมาก ซึ่งในระยะแรกมีรายได้ดีมากแต่หลังจากนั้นก็ประสบปัญหามาจนถึงปัจจุบันเหลือแต่พื้นที่ดินชายฝั่งทะเลที่มีสภาพเสื่อมโทรมทิ้งร้างไร้ประโยชน์ ดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่สองฝั่งถนนธนบุรี-ปากท่อ และมีแนวโน้มจะเปลี่ยนพื้นที่กลับไปใช้ทำนาเกลือ การเพาะเลี้ยงธรรมชาติทั้งน้ำเค็มและน้ำจืด นอกจากนี้ยังมีโอกาสเปลี่ยนเป็นโรงงานอุตสาหกรรม

วิถีชีวิตของชาวประมง ปัจจุบันจะใช้เรือขนาดกลางและขนาดเล็กออกทำการประมงในระหว่างวันเฉพาะในเขตพื้นที่ทะเลของจังหวัด เป็นการทำประมงที่ใช้แรงงานในครอบครัวเท่านั้น ยกเว้นชาวประมงบางคนที่ยังมีเรือขนาดกลางและต้องการออกทะเลข้ามเขต 5 - 6 วันก็จะใช้แรงงานจ้างที่ไปรับมาเป็นครั้งคราว นอกจากหารายได้จากทะเลแล้วชาวประมงต้องทำอาชีพเสริมเพราะการทำประมงเป็นอาชีพที่มีรายได้ไม่แน่นอน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเสริมโดยอาศัยทรัพยากรบริเวณชายฝั่งทะเลเช่น ทำการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง ทำฟาร์มหอยต่าง ๆ ปลูกป่าจากเพื่อขาย หรือรับจ้างต่อเรือ **การทำประมงในลักษณะดังกล่าวนี้คือได้ว่าเป็นประมงแบบยังชีพ (SUBSISTENCE FISHERIES)** สำหรับการตั้งบ้านเรือนชาวประมงนิยมอยู่กันเป็นกลุ่มริมลำคลองใกล้ ๆ ชายฝั่งและปากอ่าว ตัวบ้านเป็นหลังเดี่ยว ๆ ชั้นเดียวแต่ยกเสาสูง มีพื้นที่ใช้สอยเปิดโล่งทั้งหมด สภาพชุมชนเก่าและค่อนข้างสกปรก มีความเป็นอยู่

แบบง่าย ๆ และความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านดีมากทั้งในด้านการทำมาหากินและการรวมกลุ่มทางสังคม

2) ชุมชนชาวนาเกลือ ชุมชนชาวนาเกลือในพื้นที่มีอยู่เพียง 2 แห่งที่ตำบลบางแก้วและตำบลลาดใหญ่ อำเภอเมืองฯ เท่านั้น ส่วนใหญ่ชาวนาเกลือมีอาชีพประจำอยู่แล้ว คือ เป็นชาวสวนหรือไม่ก็เป็นชาวประมง ซึ่งจะมาทำนาเกลือในช่วงฤดูแล้งเป็นอาชีพเสริม ซึ่งมีรายได้ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางธรรมชาติและปริมาณเกลือที่ได้ ดังนั้นชาวนาเกลือจึงมีโอกาสเป็นหนี้ได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะผู้ที่เช่าที่ทำนาเกลือมักจะถูกเจ้าของที่ดินเอาเปรียบเสมอ เพราะจะถูกหักค่าเช่าเป็นเกลืองวดแรกซึ่งมีราคาดีที่สุด แต่ที่ชาวนาเกลือในพื้นที่นี้ยังคงทำนาเกลือต่อไปเพราะเป็นความเคยชินและไม่อยากปล่อยพื้นที่ให้ว่าง ประกอบกับมีรายได้จากอาชีพหลักอยู่แล้ว และเป็นเพราะชาวสวนมีความขยัน

3) ผู้ประกอบการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง การเพาะเลี้ยงชายฝั่งโดยธรรมชาติในพื้นที่ทำกันมานานพอ ๆ กับการทำประมงทะเล ในอดีตเป็นการจับสัตว์น้ำที่อยู่ตามริมชายทะเลที่มีป่าชายเลนอุดมสมบูรณ์ ต่อมาขยายวงเข้าไปทำการเพาะเลี้ยงในป่าเลนตามธรรมชาติ และในระยะหลังเมื่อมีการส่งเสริมการเพาะเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนา โดยเฉพาะช่วงที่เน้นการส่งออกกุ้งกุลาดำไทยไปสู่ตลาดญี่ปุ่นและไต้หวัน ก็เกิดการลงทุนประกอบการเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มอย่างเป็นล่ำเป็นสัน โดยมีพวกนายทุนรายใหญ่ ๆ เข้ามาลงทุนเป็นลักษณะอุตสาหกรรมในพื้นที่ มีรายได้ดีทำให้เกษตรกรรายย่อยซึ่งประกอบไปด้วย ชาวสวน ชาวประมง ชาวนาเกลือ ทั้งในและนอกท้องถิ่นจำนวนมากหลั่งไหลเข้ามาทำนากุ้งในพื้นที่ชายทะเลที่มีศักยภาพการเพาะเลี้ยงแห่งนี้ โดยเฉพาะชาวประมงที่อยู่ในพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงเลิกการออกทะเลหาปลามาทำนากุ้งแทน ระยะแรกมีรายได้สูงมาก เป็นผลให้เศรษฐกิจของพื้นที่ดีมาก โดยเฉพาะเมืองสมุทรสงครามกลายเป็นศูนย์กลางธุรกิจกุ้ง ที่มีการขยายตัวของธุรกิจใหม่ ๆ เพื่อบริการชาวนากุ้ง เช่น ขายอุปกรณ์ประกอบการเลี้ยงกุ้ง ร้านอาหาร บริษัทขายรถ เป็นต้น

ช่วงที่ธุรกิจกุ้งดีมากคือปี 2529 ถึงปี 2532 พอถึงช่วงปลายปี 2532 เป็นต้นมาชาวนากุ้งทั้งหลายต้องประสบกับปัญหาอย่างมาก เพราะเกิดมลภาวะในนากุ้ง เนื่องจากน้ำเน่าเสียทำให้กุ้งเป็นโรค ผลผลิตที่ได้รับจึงต่ำลงทั้งคุณภาพและปริมาณ ไม่เป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ ธุรกิจการเพาะเลี้ยงกุ้งจึงสะดุดและหยุดชงักลง ผู้ประกอบการทั้งรายใหญ่และรายเล็กได้รับความเดือดร้อนโดยถ้วนหน้า เศรษฐกิจของพื้นที่เสียหายมากกระทบกระเทือนถึงเศรษฐกิจในเมืองแม่กลองพลอยย่ำแย่ไปด้วย จวบจนถึงปัจจุบันคงเหลือไว้แต่บ่อกุ้งที่ถูกทิ้งร้างว่างเปล่าในความมืดริมสองข้างทางถนนธนบุรี-ปากท่อ ผิดกับเมื่อก่อนที่เต็มไปด้วยแสงสว่างไสว

และเสียง เครื่องปั่นน้ำตลอดวันตลอดคืน การล่มสลายของนากุ้งสมุทรสงครามครั้งนี้รวดเร็วมาก หากเปรียบเทียบกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอื่น ๆ ถือว่าวงจรชีวิตสั้นมาก ทั้ง ๆ ที่พัฒนามาจากการเพาะเลี้ยงชายฝั่งที่อยู่คู่กับอาชีพการประมงมายาวนาน สาเหตุสำคัญนี้เกิดจากการทำนากุ้งในพื้นที่นี้เป็นทั้ง เกษตรกรรมแบบเร่งรัดการผลิตและการขยายพื้นที่ (INTENSIVE AND EXTENSIVE AGRICULTURE)

4.8.3 ชุมชนชาวนา ปัจจุบันชาวนาในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง เป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิมที่ยังเหลืออยู่ในพื้นที่ตอนตอนบนอำเภอดำเนินสะดวก 5 ตำบลคือ ตำบลแพงพวย ดอนกรวย ดอนคลัง บ้านไร่ และบัวงาม และที่ตำบลเพรกหนามแดงกับตำบลวัดประดู่ อำเภออัมพวา สามารถทำนาได้เฉพาะข้าวนาปีอย่างเดียว เพราะค่อนข้างประสบปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำเนื่องจากโครงการชลประทานส่งน้ำในดำเนินสะดวกมักจะกันน้ำให้ชาวสวนก่อน และเพราะสภาพอากาศแห้งแล้งมากขึ้นทุกปี ทำให้พื้นที่นาในปัจจุบันน้อยลงทุกที โดยเฉพาะในดำเนินสะดวกมีแนวโน้มเปลี่ยนไปเป็นสวนมากขึ้น

ลักษณะการทำนาในพื้นที่นี้เป็นการทำนาน้ำฝน และใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก แต่ก็ต้องจ้างแรงงานมาช่วยในช่วงปักดำเก็บเกี่ยวบ้าง และบางชุมชนยังมีการลงแขก เช่น ที่เพรกหนามแดง จุดมุ่งหมายหลักของการทำนาของชาวนาในพื้นที่นี้คือการทำนาเพื่อการเก็บข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนตลอดปีก่อน และแบ่งบันส่วนที่เหลือไว้ขายใช้หนี้ และเหลือเป็นรายได้เล็กน้อยเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันหรือต่อทุนในปีต่อไป บางปีชาวนาไม่มีรายได้เหลือเลย ทำให้ลูกหลานชาวนาส่วนใหญ่ต้องออกไปทำงานรับจ้างตามสวนหรือตามโรงงานในระยะหลัง เพื่อมีเงินเป็นค่ากับข้าวและใช้จ่ายสิ่งที่จำเป็น ด้วยเหตุนี้จึงมีแนวโน้มว่าในอนาคตชุมชนชาวนาอาจน้อยลงอีกโดยเฉพาะในดำเนินสะดวก แต่ในอัมพวาชาวนาส่วนใหญ่ยังมีความต้องการทำนาต่อไปโดยมีการปรับปรุงเป็นไร่นาสวนผสม ซึ่งเน้นการปลูกพืชผักและเลี้ยงปลามาเสริมในนาข้าว แต่ชาวนาที่นี่มีปัญหาเรื่องที่ดินทำกินส่วนใหญ่ยังเป็นของนายทุน

สำหรับการตั้งบ้านเรือนของชาวนาในพื้นที่ ส่วนใหญ่ก็เป็นเช่นเดียวกับบ้านชาวนาทั่ว ๆ ไปคืออยู่รวมกันในหมู่เครือญาติ เป็นลักษณะหมู่บ้านชาวนาในที่ดอน ส่วนในที่ลุ่มก็เลือกอยู่ใกล้ลำคลองเป็นกลุ่มแต่จะเล็กกว่า และพวกที่ทำไร่นาสวนผสมก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ทำกินเลย ชาวนาส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในละแวกบ้าน และมีการรวมกลุ่มในกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ หลายอย่าง แต่ไม่มีการรวมกลุ่มการขายผลผลิตจึงมักเสียเปรียบนายทุนและโรงสีเสมอ ๆ

จากข้อสรุปในการวิเคราะห์ระบบชุมชน รูปแบบชุมชน และการใช้ที่ดิน ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งหมด สามารถบ่งบอกได้ว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนน้ำชายฝั่งทะเลเป็นรูปแบบชุมชนเกษตรกรรมที่มีชุมชนหลัก 3 รูปแบบคือ ชุมชนชาวสวน ชุมชนชาวประมง และชุมชนชาวนา ชุมชนเกษตรกรรมเหล่านี้มีชุมชนเมืองศูนย์กลางที่คอยให้บริการทั้งหมด 6 แห่งคือ เมืองสมุทรสงครามเป็นศูนย์กลางที่ใหญ่ที่สุดในพื้นที่นี้ มีรัศมีการให้บริการแก่ชุมชนชาวสวนและชาวประมงในพื้นที่ตอนล่าง ส่วนในตอนบนมีชุมชนเมืองอัมพวา และชุมชนเมืองชนบทอีก 4 แห่งคือ สุขาภิบาลคำเนินสะดวก สุขาภิบาลศรีดอนไผ่ สุขาภิบาลกระดังงา และสุขาภิบาลบางนกแขวก เป็นศูนย์กลางให้บริการแก่ชุมชนชาวสวนและชาวนาในพื้นที่ตอนบนและตอนกลางของพื้นที่ โดยชุมชนศูนย์กลางที่คำเนินสะดวกมีแนวโน้มการเจริญเติบโตมากที่สุด เนื่องจากปัจจุบันชุมชนศูนย์กลางอัมพวาถูกดึงดูดความเจริญจากเมืองสมุทรสงครามไปหมด เพราะอยู่ห่างกันเพียง 7 กิโลเมตรและการคมนาคมติดต่อกันสะดวกมาก สำหรับบทบาทและหน้าที่ของเมืองเหล่านี้มีบทบาทเด่นเป็นเพียงเมืองศูนย์กลางการบริหารการปกครองและการค้าการบริการในท้องถิ่นเท่านั้น เพราะชุมชนเกษตรกรรมส่วนใหญ่มีการพึ่งพาทางด้านการตลาดกับกรุงเทพ ฯ เป็นหลัก ซึ่งบางครั้งเกษตรกรแทบจะไม่ต้องพึ่งชุมชนเมืองศูนย์กลางในด้านการค้าเลย ทั้งนี้เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่เกษตรเกือบตลอดเวลา ประกอบกับการพัฒนาในสมัยใหม่ได้นำวัฒนธรรมสังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรมใหม่ ๆ เข้ามาเพิ่มความสะดวก เช่น มีตลาดเคลื่อนที่มาขายสินค้าใช้สอยประจำวันถึงที่บ้าน อย่างไรก็ตามลักษณะทางสังคมก็ยังเป็นรูปแบบเดิมคือเป็นสังคมเกษตรกรรม (AGARIAN SOCIETY) ที่มีวิถีชีวิตแบบชาวชนบททั่ว ๆ ไป มีความสัมพันธ์ที่ดีและมีการพึ่งพาอาศัยกันในละแวกบ้าน ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย และมีวัดเป็นศูนย์รวมของหมู่บ้าน